

Mugako hiztun eta aldaerak ipar-mendebaleko Zuberoan

IÑAKI CAMINO*

1. AURKEZPENA

LAN honetan bi alderdi nagusiri heldu diegu¹; lehen ataletan dialektologia Lorokorraren alderdi teorikoari dagozkion funtsezko adigai batzuk dakartzagu: ikertzaileak duen xedea zein den, espazioak alderdi orografiko eta euclidear baina gizartezkoa ere nola baduen, hizkuntzaren baitako aldakortasuna dialektologian zein garrantzizkoa den, eta bestalde, hizkuntzaren aitzinean hiztunaren kokagunea zein den, hau da, hiztunak zein proiektzio duen, nolako gizarte-sarean barreneraturik dagoen eta bizi den eskualdean nolako hizkuntza-merkatua eraiki den.

6, 7, 8 eta 9 ataletan Euskal Herriko ekialdeko eskualde zabal bateko hiztun adinetakoek beren mintzoan egun baliatzen dituzten ezaugarriak aztertu ditugu: zubereraren ezaugarriak zein diren, Baxenabarreko Amikuze eta Arberoa eskualdeetan, bai batean eta bai bestean, nolako mintzoa egiten den eta eguzkialdeko hizkuntza-*continuum* horren barrenean, zuberera dialektoaren muga zein herritan kokatzen den erakutsi dugu. Saio xume honek, zolak eta mendialdeko herrietako lekuko zuberotarren hizkuntza-izaeraz, baliatzen dituzten ezaugarriez eta zubereraren mugako herriez, ustez argigarri izanen diren datu eta ikuspegi batzuk dakartza, baina ondorio horietara heltzeko, Baxenabarreko Arberoa eta Amikuze eskualdeetako mintzoa ere aztertzea baitezpadako jarduna izan da, hizkuntzan etenak ez baitira bat-batean gertatzen, mintzo bati dagozkion ezaugarri guztiek ez baitituzte geografian muga berak izaten.

* Euskal Herriko Unibertsitatea.

¹ Artikulu hau bi ikerketa egitasmoren barrenean kokatzen da: Madrileko MEC-en *Origen y evolución de los dialectos vascos* (2009-2011) FFI2008-01844 izenekoan eta Nafarroako Gobernuaren Euskarabidea erakundearen *Nafarroako euskararen periferiak (II)* deitzen denean (2009), 440002 44200 4812 334100.

Arüetik Sarrikotapera doan patarreko errepede bazterrean kokatu dute *Soule / Xiberoa* dioen iragarkia, baina adineko lekukoek esan digute iraganean Domintxainen zegoela. Zuberoako ipar-mendebaleko herriak 1790ean administrazioz Donapaleuko kantonamenduari atxiki zitzaizkion, izan ere, zinez hurbil dute eskualdeko buru egiten duen hiri hori. Bonapartek berak halako trantsizio giroa sumatu zuen Donapaleutik Maulera bitarteko herrietako mintzoan, ipar-mendebaleko herri zuberotar horietan ez zuen gainerateko Zuberoako aldaera berezien konbinazio hori aurkitzen, ez zuen euskara xiberutar *phürrik* hautematen herri horietan.

Saio honetaz hizkuntzaren aldetik aztertzen duen eskualdeko herrien kokagunea aurkezteko, mapa iduriko bat dakargu hona²:



Eskualde zabal honetako datuak lortzeko ohiko bi iturri nagusiak baliatu ditugu, egungo ahozkoak eta XX. mendeko idatzizkoak. Ahozko aldaera ugari solasaldi laxo luzeetarik atera ditugu: Baxenabarren Arberoa eta Amikuze ibarrak aztertu ditugu; elkarrizketa laxo luzeez landa, inkestak ere egin ditugu Arberoan, Mehaine eta Armendaritze herrietan. Amikuzen inkesta guti

² Saioan agertutako zaizkigun herri izenak laburturik dakartzagu: Ainharbe (Ain), Amendüze (Ame), Arberatze (Arbe), Arboti (Arbo), Armendaritze (Arm), Arüe (Arü), Arrüeta (Arrü), Behaskane (Behas), Behauze (Behau), Berroeta (Ber), Bithiriña (Bit), Domintxaine (Dom), Etxarri (Etx), Gamue (Gam), Ilharre (Ilh), Ithorrotze (Ith), Labetze (Lab), Laphizketa (Lap), Larraine (Lar), Lohitzüne (Loh), Martxüeta (Mar), Mehaine (Meh), Oihergi (Oih), Olhaibi (Olh), Oragarre (Ora), Pagola (Pag), Sarrikotapea (Sarp), Sorhapürü (Sor), Uhartehiri (Uha), Ündüreine (Ünd), Urdiñarbe (Urd), Zohota (Zoh).

egin dugu, gehienik solas laxoa baliatu dugu bertako berri biltzeko, grabazio luzeak bertako herri gehienetan.

Dakartzagun Zuberoako datuez ñabardurak egin behar dira: herrialde honetako euskara franko ezaguna da, bertan euskal idazleen tradizioa sendoa izan da, dialekto honen ezaugarriez aski ezagutza dago; esaterako, Jean-Louis Davantek idazle xiberutarren antologia bat argitaratu berri du (2009). Bestetik, hizkuntzalariak mintzo honetaz hainbat ikerlan egin dituzte; bi aipatzekotan, Jean Larrasketen (1939) eta Jean-Baptiste Coyosen (1999) liburuak ekar daitezke hizpidera, Barkoxeko eta Arbailako euskara aztertzen dutenak. Basabürüko euskara, berriz, bilduma etnografikoetan edo liburuetan ageri zaigu³.

Guri dagokigunez, franko ibili gara Pettarrean gaindi: Donapaleuko kantonamenduko herri zuberotar guztietan grabazio luzeak egin ditugu eta baita batzuetan inkestak ere⁴; Mauleko kantonamenduko Pettarreko herri bakan batzuetan ere ibili gara: zolan, Sarrikotapean eta Ündüreinen; mendialdean, berriz, Ospitalepean eta Sohütako Hoki auzoan; beste alderdian Ainharben izan gara; aldiz, Basabürüan eta Arbailan guti ibili gara⁵.

Iraganeko zubereraren berri bakan dakargu lan honetan: Belapeire eta Maister inoizka aipatzen ditugu, alderatzeko besterik ez bada ere; Etxahun barkoxtarra edo Xaho ere aipagai ditugu inoiz; Gèze eta Intxauspe gramatikariak ere ageri dira artikulu honetan, aldi bakan izanik ere; funtsean, XX. mendeko eta egungo mintzoaren azterketa da saio honen helburua.

2. DIALEKTOLOGIALARIAREN XEDEA

Hizkuntzan sumatzen diren azpistema geografikoak aurkitu nahi ditu dialektologialariak, dialektoen arteko erlazioaren izaera eta nolakoa aztertu, beren arteko harremanak zenbaterainokoak diren argitu gogo du. Hizkuntzaren egiturari dagozkion azpistema hauek geografian kokaturik daudenez, mintzoen mugak edo muga dialektal zenbait finkatu beharrean gertatuko da ikertzailea, kasu guztietan muga batzuen eta besteen izaera era berekoa ez izanik ere. Orobat, dialektoen artean dagoen berdintasunaren eta desberdintasunaren maila neurtzera edo kuantifikatzera ere jo ohi du dialektologialariak, bereziki dialektometria egitean.

Hizkuntzaren aldakortasunaz arduratzen da ikertzailea eta dialektoek geografian edo gizartean gaindi ageri duten hedadura aztertzen du, dialektoek duten motibazio historiko, politiko, ekonomiko eta kulturala aurkitu nahi ditu. Horrezaz gainera, historia aztertzean, dialektoa osatzen duten ezaugarri linguistiko zahar eta berrien alderdi kronologikoa sakon ezagutzea komeni zaio.

³ Santa Graziko aldakia Maddi Hardoiaren ahotik bil daiteke (cf. Peillen 1985); Ligiko euskara Allande Elixagaraiak (1919-2001) ordezkatzen du (cf. Peillen 1986a); Gamereko mintzoa Kadet Otsibarrek (1880-1968), haren lana *Sü Azia* elkarteak 2003an berrargitaraturik; ziboztarra zen, Atharratze ondokoa, Madeleine de Jauregiberri (1884-1977) eta haren etnotestu bat argitaratu zuen duela hamarkada bat Rudolf P. G. de Rijk zenak (1999).

⁴ Domintxaine, Berroeta, Ithorrotze, Olhaibi, Etxarri eta Arüe ibili ditugu. Mendialdean, berriz, Donapaleuko kantonamenduko Lohitzüne, Oihergi eta Pagola herri zuberotarretan izan gara grabazioak eta inkesta zenbait egiten.

⁵ Larraineko lekukoak datuak inkesta bidez bildu ditugu; Arbailari dagokionez, lagun urdiñarbetar baten aldaerak baliatu ditugu, egin dugun grabazio luze batetik harturik.

Mintzoen ezaugarriak biltzea, antolatzea, deskribatzea, elkarren artean alderatzea eta jardun horien ondorioz, dialektoak bereiztea eta sailkatzea da dialektologiaren helburua, baina dialektoak elkarrengandik banatzea eta batzuk besteekin multzokatzea lan korapilatsua da; dialektoak sailkatzea ez da joko inozoa:

- Dialektologiaren jarduna bilakabide historikoen eremura inguratzen da: eragile foniko, morfosintaktiko eta lexiko-semanticok aldaketak eragin dituzte eta beraz, azterketan gaindi eta erabakiak hartzean baliatuko diren hizkuntza-ezaugarrien izaera kronologikoa aintzat hartzea aholkatu ohi dute hizkuntzalari gehienek.
- Belaunaldien arteko hizkuntza-aldaketen menpe daude dialektoak: hitzun zahar eta gazteen aldaerak beti ez datoz bat; Pagolakako mintzoaz jardutean ikusiko dugu hau.
- Kanpotik etorritako hizkuntzen eraginaren menpe nahiz ondoko beste hizkuntza batzuen eraginaren menpe daude hizkuntzak eta dialektoak.
- Ondoko dialektoaren eragina jasaten dute mintzoek eta dialektoek.
- Gizarte-bilakabideek beren isla dute hizkuntza naturaletan, zeinak ez baitaude eragile geografikoen menpe soilik; gizarteko klaseen menpe ere badaude dialektoak, prestigio soziala duten ezaugarriak ditugu hizkuntzan eta mintzatzerakoan horiexek hautatu ohi dira inoiz.
- Eredu estandar nagusiaren edo eredu idatziaren ohituren menpe daude dialektoak, adbergentzia erlazioan...

Dialektologiaren helburua, historian zehar eta espazioan gaindi gertatu diren aldaketak aztertzea da, hizkuntza komunaren desberdintze historiko-geografikoa ezagutzea; hartara, hizkuntzak harrapatzen duen geografia-eremuaren barrenean gertatu diren berrikuntzen abiaguneak eta berriztatze horien garaiak aurkitzera jo beharko du. Hizkuntza-geografiaren helburu nagusietarik bat, hizkuntza-aldaketa alderdi geografikoan non eta noiz ageri den deskribatzea eta nola gertatu den azaltzea da; geolinguistika jardun hermeneutikoa da.

Dialektologialariak bere buruari egin beharko liokeen hainbat galderak hizkuntzaren eta dialektoen historiarekin lotura hertsia du; jakin nahiko luke, esaterako, nola hedatu den hizkuntza-tasun bat espazioan gaindi:

- Egungo dialektoek zenbateraino jarraitzen dituzte Erdi Arokoak?
- Egungo banaketa dialektalek eta antzinako zatiketa historikoen zein paralelotasun dute? Mugak bat ote datoz?
- Behaztopa naturalek eta gizakiak eraiki eta ondotik baliatu dituen komunikabideek zein neurritan baldintzatzen dute dialektoen sorrera?

Ikuspegi sinkronikoagotik ere egin daitezke galderak:

- Zein propietate edo tasun estrukturalek bereizten dute dialekto bat beste batetik? Nola antolatzen ditu hizkuntzalariak ezaugarrien konbinazio hauek? Eta nola bereizten ditu dialekto edo konbinazio hauek bata bestetik?
- Gertatzen den eremu zatiketari, zein dira eremu baten eta beraren barrenean batera ageri diren hizkuntza-ezaugarriak?

Azpisistema geografikoez mintza gaitzke, eskualdeen arabera aldakorrak diren hizkuntza-ezaugarrien sistemak daudelako; hizkuntza errealean alderdi geolinguistiko bakoitzean ezaugarrien konbinazio jakin bat baliatzen dute hiztunek, inkestaren bidez aleka biltzen dena eta mapa dialektaletara eramaten dena: tasun edo ezaugarri linguistiko horien presentzia, absentzia edo alternatibak dira mapetan grafikoki aurkez ditzakegunak. Hizkuntza-aldaketaren ondorio diren berrikuntzak, bestalde, mapetan ikusi nahi izaten ditugu, eta hauexen itxurak eta hedadurak erakusten ahal digu eskualde lektal baten dinamika zein eratakoa den edo izan den.

Hizkuntzaren zatiketa geografikoaz landa, dialektologia egitean hizkuntzaren batasuna eta osotasuna ere ongi azaldu eta deskribatu behar dira. Dialekto bateko edo mintzo-erkidego bateko hiztunek beren mintzoa elkarri egokitzen diote; berebat, gure ondoko hiztun arruntek urrunxeagokoekin elkar ulertzeko, komunikazioaren mesederako diren jarrerak baliatzen dituzte usu: gizakiak mintzatzeko duen gaitasunaren alderditik ikusirik, guztiz interesgarri da, elkar ulertzeko baliatzen ditugun estrategiek gizakien eta gizataldeen mintzoak eta dialektoak nola itxuratzen dituzten aztertzea. Gertakari hau garden agertuko zaigu Zuberoako mugako euskal hiztunen mintzoa aztertzean.

3. GIZARTEAREN ESPAZIOA

Dialektologialariari hamaika buruhauste eraginez, ongi zehazten, kokatzen eta finkatzen ez diren dialektoen errealitatearen pean, espazioaren izaera dinamiko eta biziberritzailea ikusten eta beraren arau eraikitzaileak aurkitzen asmatu behar dugu: espazioaren sorrera eta bilakabidea gizartearen baitan dauden gakoan arabera ulertu behar dira, espazioa ez da berez eta betiko finkaturik edo zehazturik dagoen zerbaite, beti dago garapen eta bilakabide egoeran.

Geografiaren eta dialektologiaren arteko harremana emeki-emeki aldatuz joan da; izan ere, interesgunea lehenik geografia fisikoan zetzan, baina XX. mendeko ikuspegi berriek galdera nagusiak giza-geografiaren alorrera bideratu dituzte. Hizkuntzarentzat benetako behaztopa direnak ez dira batasun geologikoen eta topografikoen hausturak, batasun ekonomikoaren haustura eta giza-geografiaren hainbat fenomenoren hausturak baizik (Veiga, Vilasó & González 2006: 310).

Anthony Giddens-ek dioen legez, leku jakin bat ez da espazioko puntu bat soilik, gizarte-elkarrekintza jakin batzuen kokagunea ere bada (Gregory & Urry 1985: 7). Ez dago bilakabide espazial hutsik, espazioan gertatzen diren gizarte-bilakabide jakinak daude. Dialektologia aztertzean espazioaz ari bagara, ez dihardugu geometriak eta orografiak eragin duten azalera edo eremu mekaniko hutsaz; gizarte-erlazioen eta espazio-egituren arteko loturak dira ikerketa zientifikoaren giltza: jende taldeek edo gizarteak ekoizten duten espazioa da dialektologialariaren ardura, gizataldeen elkarrekiko jardunetik sortzen den errutinizazioa.

Errutinizazioaren ideia garrantzizkoa da hizkuntzalaritzan ere: gizarteko sare tinkoek bezala, errutinak ere sistema babesten du, gizarte-sistema baten barreneko arauak errutinen bidez berrindartzen dira. Hizkuntzara etorririk, norbanako batek edo gizatalde jakin batek darabilen mintzoaren berrizaleta-

sunean edo gordetze-mailan, errutinizazioak eragiten du. Errutinen eta gizarteko sareen geografikak ikertzen baldin baditugu, ikusiko dugu espazialitateak –zentzu fisiko, sozial eta oharmenezkoan– eremu funtzionalak eraikitzen laguntzen duela, jarduera-erkidegoak eraikitzen dituela (Britain 2004: 612).

Hizkuntza eta gizartea elkarreaginean aztertzeotan, gizar-te-prestigioa mintzo geografiko jakin batekin identifikatzea, batetik, eta erkidego baten barrenean sektore batek behintzat ondoko mintzoa pasiboki bederen ezagutzea, bestetik, hizkuntza-aldaketaren eragile oinarri-oinarrizkoak dira: bi kasuetan espazioa funtsezko osagaia da (Bynon 1981 [1977]: 273).

Jendeen eta gizataldean arteko elkarrekintzen maila eta maiztasuna, espazioan gaindi neur daitezkeen gauzak dira. *Interaction Potential Index* edo IPI delako neurbidea, norbanakoen, herrixken edo hirien kasuan erabil daiteke: gauza ezaguna da, hizkuntza-berrikuntza gehien biltzen eta erabiltzen duen jendea, bere bizigunetik kanpo harreman gehien duena edo arrotzekin jarduteko ohitura duena dela.

Leonard Bloomfield hizkuntzalariak zioen bezala, mintzo-erkidego baten barreneko komunikazio-maiztasunaren desberdintasunak ez dira norberaren arabekoak bakarrik: erkidegoa bera azpitaldeen sistema batzuetan banaturik dago. Esate batera, azpitalde jakin bateko pertsonak, anitzez gehiago mintzatzen dira bigarren azpitalde jakin bateko pertsonekin, beste hirugarren azpitalde jakin bateko pertsonak baino (Moulton 1987: 140). Ezaugarri hau hala geografikoak nola gizar-tekoak diren parametroei egokitzen zaie. Gertakariok Zuberoako eta ondoko eskualdeetako hitzunen mintzoan islatu-rik ikusiko ditugu lan honen ondoko ataletan.

4. HIZKUNTZAREN ALDAKORTASUNA

Soziolinguistikak hizkuntzalaritzaren sai-hetsetik erdigunera ekarri zuen hizkuntzaren baitako aldakortasuna eta honela, salbuespentzat hartua izate-tik arautzat hartua izatera iragan da.

Hizkuntzaren baitako aniztasuna eta desberdintasuna ez da dialektoen, eskualdeen edo hitzunen artekoa bakarrik, lagun batek berak ere badu hala-ko aldakortasuna bere baitan: duen gaitasun komunikatiboaren arabera, hitz-un batek berak usu aldaera bat baino gehiago erabili ohi du eduki jakin bat adierazteko. Uriel Weinreich, William Labov eta Marvin Irving Herzog-en 1968ko artikulua klasikoan aipatu zenez geroztik, hizkuntzaren baitako hete-rogeneotasuna egituraturik dagoela dioten uste edo ideia, soziolinguistikaren ohiko aldarrikapena bilakatu da: aldakortasun hori ez da zorizkoa edo uste-gabekoa (J. Milroy 1995: 435).

Aurrez aurre gaudenean gizakiok elkarri eragiteko eta elkar kutsatzeko dugun gaitasuna, giza izatearen eta jokabidearen ezaugarria da. Gizakiok motibaturik gaude gure mintzamodua elkarri egokitzeko, giza-baloreetan, jarre-retan edo asmoetan elkarrenganako halako hurbilpena adierazteko edo elka-rriri eragina sortzeko. Gauzatu den edo gauzatzen ari den hizkuntza-aldaketa bat hitzun batek baliatzeko arrazoia, hein batez honakoa da: hitzun horren ondoko edo auzoko kideak, gero eta gehiago berrikuntza hori baliatuz min-tzatzen dira, aldaketak espazioan eta gizar-tean gaindi hedatzen baitira.

Aldaketaren hedadura, aukera edo probabilitate batzuetan oinarritu daiteke: hiztun bat hizkuntza-aldaketa baten aitzinean franko alditan gertatzen baldin bada, hiztun horrek erabilera berria baliatzeko dituen baldintzen edo murrizketen *ranking* edo maila, *input* datu horien izaerara hein batez doitu-ko da, eta *rankinga* gero eta gehiago doitzen baldin bada, hiztunak forma aldatu berri hori aldi gehiagotan baliatuko du: geografia-hedaduraren eragile-ek eta ondorioek elkar elikatzen dute. Inolaz ere, Howard Giles-en “egokitzapenaren teoria” zuzena da.

Giles-en “egokitzapenaren teoria” eta lan honen bosgarren atalean aurkeztuko dugun Robert B. Le Page-ren “identitate bidezko hizkuntza-ekin-tza”-ren ideia sintetizatuz gero, eta bestalde, hizkuntza-gertakaria norbana-koaren alderditik erkidegoaren alderdira eramaten baldin badugu, denbora luzeko egokitzapen prozesuaren ondorio makrosoziolinguistiko garden bat aterako zaigu: hizkuntza-ezaugarriak dialekto batetik bestera hedatzen dira (Harris 1988: 229).

Eragile foniko, morfosintaktiko eta lexiko-semantikoez, denbora iragan izanak, gizarte-bilakabideek, belaunaldien arteko aldaketek, hizkuntza arrotzetako maileguen eraginak, hizkuntza-aldiera prestigidunek, ondoko dialektoek, sistema estandarrekiko adbergentzia-erlazioak... hizkuntzan aldakortasuna sortzen dutela esan dugu bigarren atalean; eragina beti ez da ezarri dugun hurrenkera honetan berean gertatzen, ezta beti maila berean ere, baina hein batean edo bestean izanik ere, hiztunen mintzoan aldakortasun maila bat ageri zaigu beti, hiztun ororen hizkuntza-gaitasunaren atal osagarria da aldakortasuna. Esate batera, Basabürüko belaunaldien artean aldaketak sumatu zituen Txomin Peillenek: belaunaldi zaharrak *deiot* ‘diot’, *deiozü* ‘dion-zu’ sistema zerabilen, ondokoak *diot* & *diozü* eta gazteenek *dot* & *dozü* (1984: 250).

Egun idiolekto indibidual homogeneoaren ideia ez da emankorra eta ikertzaileak hizkuntza-transferentziaren mekanismo ulergarriago bat deskribatu behar du; bi-idiolektalismoaren ezaugarri sinkronikoak proposatu behar ditu eta jarduera honen premia anitzez handiagoa da bi dialektoren ukipena gertatzen den eskualdean.

Zuberoako muga herri berean bi edo hiru forma entzun izan ditugu: Pagolan gizon batengandik *eitasüna* ‘eritasuna’, *goatasüna* ‘goratasuna’ eta *xehetarsunak* hitzak entzun ditugu eta haren emazteak, berriz, *eitarzüna* ‘eritasuna’ ahoskatu du, senarra eta gu mintzakide ginela; senar-emazteak sortzez pagolarak dira eta herri honexetan bizi dira. Senarrak dioskunez, Pagolan *gaua* eta *gaia*, bi aldaerak esatea gauza arrunta bide da, *au* eta *ai* diptongo palatalizatua, biak entzuten bide dira herrian.

Idiolekto batek darabiltzan ezaugarrien azterketa deskriptiboan, elkarren ondoan ala elkargainka dauden sistemak ageri zaizkigu. Hizkuntza-bilakabide edo hizkuntza-aldiera baten transferentzia, berrikuntza bat kopiatu eta iragatea, hiztun / mintzo / dialekto / diasistema / hizkuntza batetik beste batera gertatzen da: dialektoak etengabe elkarri eragiten ari dira (Bárczi 1963: 149). Claude Hagège-k zioen bezala, aldakortasun dialektala erregela da, homogeneotasun dialektala, berriz, salbuespena. Dialektoaren ikuspegi homogeneoa usu kritikatu izan dute dialektologiariek.

Amikuze eta Zuberoako ipar-mendebala den eskualde ez guztiz handian –cf. lan honen hasieran dakargun eskualdeko mapa–, geografikoki aitzinatuz

goazen ber, aldaketak hautematen dira mintzoan, “ezkondu” hitzaren ahoskeran gertatzen denez: *ezkondu* (Ora, Zoh), *ezkondü* (Mar), *ezkundu* (Zoh), *ezkundü* (Mar), *ezkündü* (Lab, Olh), *ezkonthü* (Mar), *ezkontü* (Oih), *ezkunt eta* (Zoh), *ezkhüntü* (Sarp, Oih, Pag); baita, nahi izanez gero, *ezkuntza* izena ere (Beh, Arrü, Ilh)...

Dialekto bakartuen azterketatik aspaldi jo zen elkarren ukipenean dauden dialektoen ikerketara eta honela, hizkuntzaren aldakortasuna jakintzagaiaren erdigunean kokatu da: “ezaugarrien hedadura”, “mintzoen arteko egokitzapena”, “dialektoen arteko nahasketa” erako gertakariak aztertzeko ereduak eraiki dira; har gogoan 1986ko Peter Trudgill-en *Dialects in contact* liburua.

Dialektologiariari etengabe ihes egiten dion aldakortasun multiforme eta ia mugagabe horrek, ordea, koherentzia sakona du kontzientzia kolektiboan, iltzaturik dago gizatalde batek bizi izan duen historian; hartara, soziolinguistikaren ikuspegi zabalak ikertzailearen jarduna aberasten du eta dialektologiaren irispidea haratago eramaten; izan ere, espaziala, historikoa, soziala eta kulturala baita dialektologiaren xedea eta jakintzagai anitzen artean kokaturik dago.

5. PROIEKZIOA, GIZARTE-SAREAK ETA HIZKUNTZA-MERKATUA

Mintzatze-ekintza oro berez entzuleari edo entzuleei bideraturik dagoen nortasun edo identitate-ekintza bat delako tesia defendatu zuen Robert B. Le Page-k (1980: 13): autoerrepresentazio bat egiten dugu mintzatzen garenean; ohartuki ala oharkabean, halako gizataldetako partaide garela erakusten du gure mintzoak. Le Page-k “proiektatzea” izendatzen duen jardueran engaiatu ohi da hiztuna, “enfokea” ere dei litekeenean.

Aldi berean, komunikazio eta elkar-ulermen arrazoiengatik, mintzalaguna aintzat hartzera beharturik gaude: bi hiztunen arteko mintzatze-ekintza, une bateko *pidgin* bat balitz bezalakoa bilakatzen da, hiztunen arteko elkarrreragintzaren ondorioa da, ez da zentzu chomskiarrean hiztunak mintzatze-ko duen gaitasuna baliatzearen emaitza hutsa. Hizkuntzak komunikatzeko eta mezuak helerazteko balio du eta horregatik, aitzinean duen mintzalagunari egokitzen asmatu behar du hiztunak.

Soziolinguistikako azterketek erakutsi dute, hizkuntzaren erabilerari dagokionez norberaren edo hiztunaren estatusaren autokontzientzia garrantzi handikoa dela (Kroch 1986 [1976]: 345). Hiztunak bere kokagunea du gizartean eta bere nortasunaz ere badu iritzi bat; gizartean gaindi higitzeko duen itxaropenak, batetik, eta kide den taldeko jendeekiko sentitzen duen elkartasunak, bestetik, pertsona baten kapital sozial, kultural eta linguistikoa definitzen dute; hiru kapital mota horiek elkartruketako merkatu-egoera aldakor eta ugarietan baliatu beharko ditu hiztunak, jokoan dauden “ondasun” edo “sarien” arabera (Villena 1990: 168).

Hiztunak sortzen dituen esanak eta adigaiak gizarteko agertokian proiektatzen ditu; “enfoke” maila handiko edo apaleko hizkuntza-sistema erabiliko du, barreneraturik dagoen mintzo-erkidegoa nolakoa den, beti horren arabera. Esaterako, herri bakartu batetik deusetarako atera gabe, beti bertako zaharrek hartu-emanetan bizi izan den hiztun batek, mintzo guztiz enfokatu izanen du; normalki, ez luke herri horretako mintzoa baizik eginen.

Aldiz, Baxenabarreko eta Zuberoako mugaren inguruko herrixketan bizi den euskaldunak, bere mintzoa proiektatzean ez du enfoke bakarra aski izanen, eguneroko bizian usu gertatzen delako muga linguistikoaz alderdi bateko eta besteko hiztunekin; aldakortasun-maila gora egon daiteke mugako herrietan. Eman ditzagun adibideak:

Zuberoako Oihergiko hiztun batek zioskunez, berek *hitz baxtartak* [dituzte] *üskaan, manex eta xübeatar nahaska diaü*. Bestalde, aitetamak biak oihergiarrak dituen lekuko bat aurkitzea ez da aise Oihergi herrian, aita edo ama ondoko herrietakoa dute gehienek: Ainharbeko, Urdiñarbeko, Lohitzüneko...; berebat, ezkontidea Amikuze aldekoa izan dezakete honelako zuberotar anitzek. Halako egoeran Oihergiko berezko mintzoari dagozkion ezauzgarriak zein diren xuxen jakitea ez da aise hizkuntzalariarentzat.

Beste hiztun oihergiar batek ere halaxe aipatu zigun bere mintzoaz: *ezta xübeatarra tout à fait eta ezta hankua* [Amikuzekoa edo Baxenabarrekoa], *biak nahastekatzen tüt nik; geo, berriz, egonik niz mithil Gersen eta han Biar-no zen... biarne[ž]a Gersoko lengoa[ž]a, hua elhekatü üt, ikhasi ta geo, berriz...*

Ez da guztizko ziurtasun dialektala edo linguistikoa honelako hiztun batek duena, *xibeatar phürra* ondoko herrian baitakusa: *heen ja Añharbe Xübea da de[ž]a, habooxago gü beno, Xubea atxiitzen düte han e Añarben; Añharbek Xubeala thiatzen dü*. Aldiz, hiztun oihergiar honi Pagola aipatu orduko, bere burua zubereraren barrenean hautematen du eta Pagola herriko mintzoa kanpoan dakusa: *Phagola e haata amiñi at, heen Xubea ta han manexa...* Ez da ahantzi behar usu hiztunek mintzoaren eta administrazio-barrutien arteko identifikazioak egin ohi dituztela. Alta, hiztunak maite izaten dituen kategorizazioen gaineratik, hizkuntza-ezaugarrien konbinazio dinamiko eta konplexuen berri ematea da hizkuntzalariaren eginkizuna.

Egitura etniko eta sozialen arabera, hainbat eremutan hizkuntza-sistema “diffuse”-ak aurki ditzakegu (Le Page 1980: 16); halaber, historia, aukera ekonomikoak edo gertakari politikoak berak izan daitezke hizkuntza-sistema “diffuse” horien eragile ere. Delako gizarte “diffuse” horietan aldakortasun-maila eta heterogeneotasuna gorak dira. Hiri handietako mintzoa datorkio nornahiri gogora honelako erkidego “diffuse”-ak aipatzean, eta bereziki trantsizioguneetako mintzoak: etnia, kultura eta hizkuntza anitz batera biltzen dituzten eremuak, hainbat tributako jendeen migrazioa bildu duten Afrikako hiri berriak, Brasilgo urbanizazio garapen basatiak, mundu eslaviarreko zenbait eremu urbanoren hazkunde gaitza...

Zenbait eskualdetan hizkuntza-aldakortasuna estrukturala da, bi sistemen artean bizitzera usaturik daude bertako jendeak, bertako hiztunak; honelakoetan litekeena da hiztunen aldetik dimorfismoa agertzea, enfoke bikoitza, eta ondorioz, inoizka ziurtasun linguistiko apaleko egoerak bizi izatea: Pagolako lekukoa ikertzailearekin mintzatzen hasi da eta “abendua” aipatu behar duenean, *abendia, abent...* ahoskatzen du, ez daki zehazki egoera berezi horretan zein aldaera eman behar duen. Mintzoaren aldetik ezker-eskuin bi tradizio bizi izan ditu pagolarrak, hori da beti ezagutu duen errealitatea, esperientziaz gainera. Donapaleuko kafetegi batean zerbitzatzen zuenean, nola jokatu behar duen erakutsi zioten gure lekuko pagolarrari: *ordian nik erraiten nizün... “godaleta”, “ze nahi düzü, godalepat ano?”, a, be etzizien konprenitzen, “baso at ano” behar nizün erran.*

Izan ere, pagolarrak zango bat hemen eta bestea han duela bizi du bere mintzoa: *bo, bixtan dena, gü Xubealat [ʒ]un eta bethi atzamaiten tzeiküzien difeentzia, bethi, gü bethi, Xubealat [ʒ]un eta manexak güntütziün, manexeat [ʒ]un eta xubeatarrak, ükhen dizüü bethi... mintza[ʒ]e lifeent pat, amiñi at bietan nahasteka, nahasteka, zeen eta Xubeatik jin düzü [ʒ]ente, jin düzü Oztibarretik e bai, han e eztizie tout à fait ber mintza[ʒ]ia, voilà, nahasteka amiñi bat, bai.*

Jakin nahi dugu pagolarrek Zuberoara jotzean ea beren mintzoa hangorrat lerrarazten ote duten eta ezetz erantzuten zaigu, herrian bezala mintzo zirela han ere: *ber gaiza, bai, ba, bai; ez, ez, bate, ez, ez, bate, ez, ez, ez, hartako zeiküzien erraiten “manexinak” edo hola; gio joaiten nüntziün berdin eta Donaplülal, xerbütxiü, xerbütxiü itea, kafe batziüta, Donaplüeko bestetako edo merkhatü...ietako, ordian berriz han erraiten tzeitazien, bo, ni Xubeatik heldü nintzala, ta bon, enündüziün Xubeatik dyiten⁶, bena...*

Zuberoako eta Baxenabarreko muga-mugako herria den Pagolan mintzo nahasia ageri da: hiztunak Xiberuko aldera nahiz *manex* aldera lerra lezake bere mintzoa, bere egunerokotasunak horretara bultzatu duelako, eta ez dugu pentsatu behar, bestalde, muga herrietan mintzo bata eta bestea ezaugarri guzti-guztietan matematikoki ongi bereizirik eta finkaturik ageri direnik; aldizka *interdialect* deitu ohi diren aldaerak ere ager daitezke, joera edo ohitura lektal bataren eta bestearen arteko nahasketak eraginik: Amikuzeko *gitzak* –‘gaituk’ toka– eta Zuberoako *gütük* dirateke Sarrikotapeko lekuko batek baliatzen duen *gützak*-en erantzule.

Izan ere, Pagola herria, erreka alde batera ala bestera gauden, erdiz Zuberoako Arbaila eta erdiz Baxenabarreko Oztibarre da, eta gainera, administrazioz Pagola Donapaleuko kantonamenduari atxiki zioten. Historikoki Pagolako etxe anitz garai batean Oztibarreko Iutsi herrikoak ziren eta honez gainera, egungo Pagolara baxenabartar anitz ezkondu da. Gainera, Donapaleuko merkatua biziki baliatu dute pagolar adinetakoek, aste oroz. Pagola ez da Ondarroa, Zaldibia, Goldaratz edo Urdiñarbe bezalakoa, guztiz bestelakoa da bertan ageri den hizkuntza-errealitatea eta hizkuntza-sentimendua. Gaude pagolarrek Xiberua ez ote duten Muskildiz harat edo Oxkaxe gainaz bestalderat sentitzen, mintzo *xibeutar phürraen* arabera.

Mintzo-erkidegoa alderdi soziolinguistikotik aztertu duten lanen arabera, garrantzi handia hartu dute “gizarteko sare” (L. Milroy 1980) eta “hizkuntza-merkatu” (Sankoff & Laberge 1978) adigaiek; banaka aurkeztuko ditugu.

Lehen adigaiari dagokion ikerbidean, usu nabarmen edo begibistakotzat erakusten zaizkigun mailakatze sozioekonomikorako irizpideak zalantzan jartzten dira hizkuntzalaritzan baliatzerakoan. Ikuspegi honetan aldakortasun soziolinguistikoa ez da gizarteko mailaren arabera edo estratuka interpretatzen, jardun komunikatiboko taldeen arabera baizik. Hipotesi gisa aldarrikatzen da, lekuan lekuko mintzoaren araukiko lotura edo atxikimendua, bertako erkidegoko sareetan norbanakoak duen integrazio-mailarekin hertsiki loturik dagoela; honela, norbanakoak gizarte bateko sareen egituran duen kokaguneak baluke zerikusi zuzena hiztun horren hizkuntza-jokabidearekin (Milroy & Margrain 1980: 44). Hartara, delako *local satisfaction* horren maila

⁶ Entzuten den hotsa ez da Zuberoako hitz hasierako txistukari sabaiaurreko ahostun garbia, ezta Baxenabarreko eta Amikuzeko hitz hasierako [y-] sabaikaria ere, bien arteko hotsa eman du hor leku-koak.

handia duen kide bat, familia, lana eta adiskideak gune berean dituen bat, bere ingurumeneko taldean ongi integraturik legoke teoriarik, eta leku horretako berezko mintzoaren erabilera-maila ere gora luke; hiztun honen mintzoa guztiz enfokaturik litzateke.

Gizakiaren hizkuntza-jokabidea aztertu denean usu ikusi da, pertsona anitzek gatazka bizi dutela sortzezko beren gizataldearekiko duten pertenezaren eta beste gizatalde baten erreferentziaren artean: beren gizataldearenak ez diren mintzamoldeekiko mimesi estilistikoa ager daiteke hiztun horien mintzoan, gizarteko eragileen indarra eta isla suma daiteke beren mintzamoldean. Aldiz, beren taldeko kide izatea gehien baloratzen duten hiztunak, *gutasun ideal* baten autokontzientzia dutenak, horiexek izaten dira beste gizatalde batzuen mintzoarekiko dagoen desberdintasunaren berri xeheki emateko zaletasun gehien dutenak (Zamora 1986: 319).

Hiztunaren proiektzioaren, gizarte-sareen eta hizkuntza-merkatuaren ikerbide edo lan-ildoetan eginahal finkoa dago hizkuntza-aldakortasunaren azterketaren alderdi soziolinguistikoak oinarri teoriko egokiagoen bidez atzemateko. Gizarte-sareak aztertzean, hauen trinkotasuna eta ugaritasuna neurtzen da: zenbat pertsonak osatzen dituzten sareok, sarekideak elkartzen dituzten loturen indarra zenbaterainokoa den, zenbat motatako sareak dauden, sareok zein egitura duten...

Hizkuntza-merkatuaren ideiarekin pean hatsarre marxista bat dago, historia eta gizartea era kritiko eta dinamikoarekin ikusi nahia: truke-merkatu zurrun, formal eta asimetriko horietara dagoen hizkuntzazko sarbidea aztertzen da adigai honen bidez. Merkatu adigai hau Pierre-Félix Bourdieu eta Luc Boltanski-ren “Le fétichisme de la langue” (1975) lanetik hartua da.

Merkatuak norbanakoen ekintza sozio-ekonomikoen ondorio diren jarrerak islatzen ditu; aipatu jardueren gainera, hiztunak mintzo legitimitatua mintzatzeko duen gaitasunak garrantzia du: mintzo estandarra ematea, elite-arena den hizkera ezagutzea eta baliatzeko gai izatea, heziketa egokiari dago-kion mintzamolde hori menperatzea... David Sankoff-ek eta Suzanne Laberge-k diotenez (1978: 240), hizkuntza-jarduna eta beraren aldaketak, hiztunek produktibitateekin dituzten erlazioek eraginik daude. Sexu femeninoaren barruan, Trudgill-ek ikusi du etxetik kanpo lan egiten ez duten etxekoandreak ez direla etxetik kanpo lan egiten duten emaztekiak bezala mintzatzeko (Linn 1983: 240).

Gizarte-sarearen eta hizkuntza-merkatuaren korranteotan, egiturazkoak diren alderdi makrosozialak –estatusa– eta mikrosozialak –lekuko prestigioa, elkartasuna– aztertzen dira. Gizarte-sareen ikerketan, talde informalei garrantzi handia ematen zaie: erkidegoarekiko leialtasuna, elkartasuna, kohezio-arauak, lekuan lekuko sare trabatuak...

Bi ikerbide hauek guztiz atxikitzen zaizkio Le Page-ren “Erreferentzia Taldearen Teoria”-ren ildoari. Honelako ikerketetan usu ikusi da, kide diren gizataldeko partaidetzari eta gogoko dituzten kanpoko beste erreferentziei pertsonak ematen dieten balioaren arabera –mintzatzeko egin daitezkeen mimesi estilistikoa barne–, hiztunen baitan gatazkak eta sentimendu kontrajarriak ager daitezkeela.

Hiztunak aitzinean duen mintzalagunari egokitzen asmatu behar duela adierazi dugu arestian; sortzezko mintzoa baliatuz, bere herritarrekiko hurbiltasuna edo atxikimendua adierazteko beharra senti lezakeela ere esan du-

gu; ezaguna da ogibidez saltzaile diren jendeak, eskualdeetan bidaiatu beharrean gertatu diren horiek, hizkuntza-misiolari edo hizkuntza-ezaugarrien kontrabandista galantak direla. Duela hogeitun urtetik ezagutzen dugun laurogeita sei urteko gizon bat, Maule eta Donapaleu bitarteko Sarrikotapean sortu eta bizi dena, lan egiteko adinean eskualdean saltzaile ibili zena eta orain ostatu bat daramana, ordu beteko grabazio baterako mintzakide eduki dugu eta atera diren aldaerak, xiberutarrak eta manexak dira, nahaska: berak aitortu duen bezala, saltzaile jardueragatik badaki *manexian* mintzatzen ere, nahiz herritarrekin zuberera egiten duela dioskun, baina gu ez izaki xibeutar!

6. EUSKAL HERRIKO EKIALDE LINGUISTIKOA

Zuberoako anitz hizkuntza-tasun bateratzailek ibarreko mugak gainditzen dituzte: ezaugarri ugari dago, Zuberoa eta haren ezkerreko edo peko ibarretara hedatzen denik. Halaz ere, hizkuntzaren aldetik ekialdeko gune-gunean dago Zuberoa, ekialdean hedadura zabalena duten ezaugarriak Xiberura elkarrekin biltzen dira beti: hizkuntza-ezaugarrien konbinazio geografiko jori honek *zuberera* euskalkiaren batasuna bermatzen du, izan ere, ekialdekoztat jo ohi diren ezaugarriak oro, ez dira Zuberoa, Amikuze, Erronkari eta Zaraitzu ibarretara denak batera biltzen, Zuberoara baizik ez dira guztiak batera biltzen. Ondorioz, esan liteke, ezaugarriak ondoko ibarretara ere barreiatu izanak ez duela, hizkuntzaren aldetik Zuberoak erkidego gisa izan duen nortasuna eta batasuna estalgunean uzten. Azken buruan, anitz ezaugarri, eskusiboak⁷ nahiz semi-esklusiboak, Zuberoa guztikoak edo gehienekoak dira eta beraz, bateratzaile dira, *zuberera* dialektoaren estatusaren eta hierarkiaren bermatzaile.

Euskal Herriko ekialdeko zenbait eskualde edo ibarretan, bizigune nagusi batzuk egon behar izan dute, zeinetan hizkuntza-ezaugarri berri batzuk sortu edo gauzatu baitira eta gerora nagusitu; tasun berriok eskualde horietarik ondoko beste batzuetara hedatu dira, giza harremanek edo prestigio zenbaitek gidaturik; nolana ere den, ondoko eskualdeetako jendeek ezaugarri berri horiek beren mintzoei erantsi dizkiete, gune-gunearen ondoko eskualdeetako hiztunek berrikuntzok beren mintzoetara kopiatu dituzte.

Ekonomia mailako harreman-gune edo bizileku nagusi horietarik hedaturikako hizkuntza-ezaugarriek izan duten irispideak, hedadura-eremu edo eragin-eremu geografiko jakin bat eratu du; azken buruan, honek esan nahi du, ekialde horretako jendeek historikoki gizarte-sare jakin batzuk eraiki dituztela, mendez mende gizarte-errutinizazio bat eratu edo josi dutela⁸.

⁷ Eginahala egin dugu Zuberoan baizik baliatzen ez diren ezaugarriak aurkezteko; Amikuzekoak ere badiren tasunak zortzigarren atalera eraman ditugu; zenbait tasunetan kokagunearena auzi konplexua da, ezaugarria zaharra baita; hona adibide bat: burua ezker gelditzen delarik, erlatibozko perpausa buruaren ondotik joatea ekialdeko mintzoen hautu arrunta da egun, baina joera hau zaharra da; esate batera, Barrutia idazleak bazerabilen; Erronkarin eta Zaraitzun ere honela izan da eta egun Aezkoan dirau joera honek; XVII. mendeko Nafarroa Garaian ere ageri da, Beriainen lanean nahiz Iruñeko olerki sarituetan. Zuberoan M. Jauregiberriren adibidea balia dezakegu: *eta jente jiten ziren hurak diferentzia zumbait ere zütien* (de Rijk 1999: 161).

⁸ Errutinizazio horretaz dihardugu Euskaltzaindiaren 90 urteurreneko *Pirinioetako hizkuntzak. Lehena eta oraina*, liburuko "Pirinioak, ekialdea eta euskal mintzoak" saioan. Iker bilduma, Euskaltzaindia, Bilbo (2010).

Garai batez eremu indartsua zen ekialdea, bertatik hizkuntza-berrikuntza ugari hedatu zen. Ekialde linguistiko honen errutinizazioan, hizkuntza bera da lekuko, Bardoze herria eta Amikuze, Zuberoa, Erronkari eta Zaraitzu ibarrak, gizartearen aldetik egun dauden baino lotuago zeuden; saihets batetik bestera, katearen gisa, bitarteko eskualdeen arteko hartu-eman zuzena zegoen, eremuko saihets guztietako herrien edo jendeen arteko hartu-eman zuzenik ez bazegoen ere. Euskal Herriaren osotasunarekiko periferia den euskal ekialde hori, garai batez bere baitara egun dagoen baino bilduago eta lotuago zegoen; Zuberoa erdigunean dago eta ondoko ibarrak garai batez berari begira zeudela ematen du, baina egun ez da honela gertatzen.

Goian aipatu ditugun eskualde eta herri horietakoak, euskararen ekialdeko mintzotzat har ditzakegu, hein batean halaxe izan da historikoki hizkuntzarentzat. Ekialdeko hizkuntza-eragin hori, Aturrialdeko herrietako mintzozan, Oztibarren, Garazin, Aezkoan, Baigorri edo Baztanen kausituko dugu inoizka, baina ez, inola ere, arestiko beste eskualdeetan bezainbat.

Euskal Herriko ekialdeko eremu honen hizkuntza-erakarpena ahulagoa da egun baxenabartarrentzat. Euskal Herriko erdiguneko tasun linguistikoak ekialderat datoz, Arberoa eta Amikuzen gaindi, lehen baino hein handiagotan, joera horri ekialde honek hizkuntzaren aldetik lehen zeukan indarririk eta galgarik egun ezartzen ez diolako; izan ere, jendez, lanez, biziz eta *uskaraz* husten ari da egun ekialde hau, ez du bilgune gisa edo baturik jokatzeko indarririk eta eraginik, zatiturik dago: Baiona, Donapaleu, Oloroe, Pabe edo Iruñea ere bilgune dira egun ekonomiaren aldetik; ez dugu esan nahi batere gabe gelditu direnik, baina lehengo aldean, erlatiboki indar ekonomiko eta demografiko gutiago dute Maulek eta Zuberoak.

Mauleko lantegien emana eta indarra ahuldurik dago, husturik, gazteek bertan ia ez dute lanik; behialako emazteki erronkariar eta zaraitzuarrak, *ainherak*, ez dira negutik udaberrira bitarte Maulera espartingintzara joaten eta Erronkari eta Zaraitzu ibarrak ere, gizarte eta ekonomia aldetik errekaraz doaz, demografikoki ahul daude; bi ibarrotako garai bateko artzaintza gainbehera latzean sarturik dago; bertan ez da sosik irabazten eta gazteek ez dute artzain egon nahi.

Maulera bezala Amikuze aldera ere jo dezakete egun mendebaleko zuberotarrek, Donapaleu ez baitago Maule baino urrunago; bertan zerbitzu anitz aurkituko dute: saltegietan, aisialdian, osasungintzan, tresnerian, *Lur Berri* laborantza kooperatiban. Dena den, Donapaleun edo Amikuzen euskara ez dago indarrean: XX. mendeko hondarreko bi herenetan gizarte aldetik ez da *eskuara* batere sendo ibili.

7. ZUBERERA EUSKALKIA

Ez egun du badagoela Zuberoako euskara salatzen duen hizkuntza-tasunen multso bat; zubereraren ezaugarri eskusiboek nahiz semiesklusiboek osatzen dute eta herrialde guztian edo gehienez gaindi entzuten dira; bartzuetan estereotipaturik egon ohi dira, markatzaileak dira ondoko ibarretako hiztunentzat.

Egiazki, Zuberoako ezaugarri batzuk semi-esklusiboak dira, Zuberoa guztian eta Amikuzeko hainbat alderditan ageri dira; bereziki Zuberoako mugaren ondoan kokaturik dauden Amikuzeko herrietan baliatzen dira, ez

dira Donapaleuko kantonamenduko eskualdearen hegoaldean edo mendebalean ageri. Amikuzeko mintzoa aurkeztean, Zuberoakoak ere badiren bereizgarri gehiago agertuko zaizkigu.

Zuberoako berri biltzeko aipatu dugu solasaldien bandak bildu eta inkestak egin ditugula; Domintxaine, Berroeta, Ithorrotze, Olhaibi, Etxarri, Ariüe⁹, Sarrikotapea eta Ündüreine ibili ditugu eta mendialdetik, berriz, Lohitzüne, Oihergi, Ainharbe, Pagola, Ospitalepea eta Sohüta-Hoki; Arbalan Urdiñarbe¹⁰ eta Basabürüan Larraine.

Bestalde, Zuberoan idazleak ugari izan direnez, testuak ere ausarki baliatu ditugu, lexikoa biltzeko bereziki. Jarraian Zuberoako hizkuntza-tasun nagusienak lerro-lerro dakartzagu:

7.1. Zubereraren berrikuntzak

7.1.1. Bokaletan, inon baino nabarmenagoa da Zuberoan sudurkari ondoko *o* > *u* aldaketa, baina honetaz cf. 8.1.10. §. Hitz bukaeran *-ü* sudurkaria eman dute maileguetako *-(i)on(e)* bukaera zaharrak eta *-on* bukaera berriagoak: *arrathü*, *arrazü*, *sasü*¹¹; baita *kamiü* ‘kamioia’, *lehü* ‘lehoia’, *xabü* ‘xaboia’ itxuraz berriagoak ere; Gamereko Kadet Otsibarrek pluralean *makiñuak* dakar (2003: 75), Amikuzen *makiñunak* baita hori. Euskal hitzetan ere bada bukaera hori: [khařü] ‘karroina’, [haskü] ‘azkona’, hondarreko bokal sudurkarian azentua dutelarik.

7.1.2. Bardozetik Zuberoaraino ipar Amikuzen gaindi *ü* fonema palatala baliatzen da, ikertzaile gehienek uste dutenez historikoki gaskoiak kutsaturik¹². Sekuentzia homofono bakan batzuetan *u* vs. *ü* erako pare minimoak ere gertatzen dira.

Guk Oragarretik eskuin iparreko Amikuze guztian *ü* entzun dugu, baina hegoko herrietan ez; esaterako, Bithiriñan euskal hitzetan ez dago arrastorik¹³; Uhartehirin ere ez zaigu agertu; hona adibide batzuk: *eguna* (Uha), *aiduru* (Bit) vs. *aidürü* (Zoh), *aigü*, *zün*, *izazü* (Ora), *ützi* (Mar), *ingürü* (Ilh), *güniak* (Lab), *bürü* (Gam, Arbo), *güre* & *güe*, *axerüka* ‘azeri bila’ (Arbo).

Alta, Zuberoan eta Amikuzen *ü*-ren agerpenaren baldintza fonologikoak ez dira berdinak; esaterako, Zuberoan ez bezala, ondotik *k* duen *u* ez da palatalizatzen Amikuzen.

7.1.3. Erronkariarekin batera partekatzen du *i-ü* > *ü-ü* berrikuntza Zuberoak, kallesek *u* palatalizatu ez badute ere; cf. 8.1.9. §. Dena den, badira sal-

⁹ Artien zubereraz egiten dela dio Davantek (2009: 16), baina Peillenek mintzo nahasitzat du; cf. Coyos (1999: 45).

¹⁰ Urdiñarbeko gure lekukoak aitetamak Urdiñarbekoak zituen eta herrian hazi eta hezi zen; ondotik Frantzian eta Maulen lan egin du; Urdiñarbe ondoko Garindainen bizi da ainharbear batekin ezkondurik.

¹¹ Allande Elixagaraik *sarsu* dakar (1986: 119).

¹² Berriki Miren Lourdes Oñederrak *u* > *ü* aldaketa argitzeko balizko *u* > *uw* > *iw* > *ü* diptongazio eta monoptongazio gertakaria proposa daitekeela adierazi du (2009); Bardozeko *ü-z* ikus argitara berri den Kristina Encinarren lana (2008).

¹³ Esaterako, Oragarren arras guti entzun dugu, baina inoizka badira adibideak; Bithiriñan ez da baliatzen, baina 80 minutuko banda batean hiru aldiz agertu zaigu: 1) *Donapeleürat*, 2) *khiündatu* ‘kontatu’, 3) *idüi* ‘iduri’; bigarren adibidean hasperenak halakoxe distortsioa eragin du eta ez da guztiz garbi entzuten; ohart, bestalde, hirugarren adibidean *ü* hori bi goiko bokal palatalek inguratutik dagoela, bi *i-k* inguratutik.

buespenak hitzetan: Zuberoako *üzürri* ‘izurria’ aldaerari *izurri* dagokio Erronkarin, asimilatu gabe.

7.1.4. Hainbat ingurunetan *au* > *ai* palatalizazioa dago Zuberoan eta Erronkarin: *aizo*, *gaiza*, *gai*, *hait* ‘haut’..., baina *gaur*, *haur*, *hautse* ‘hautsi’, *aurthen*, *erhauts* adibideek erakusten digute Zuberoan eta Erronkarin *au* oro ez dela aldatu.

7.1.5. Bestalde, eskusiboa eta berria da Zuberoako *j*-ren [ʒ] ahoskera ozena. Berriztaturik, *j*-k hots saiabaurreko ozena du egun Zuberoan, baina Amikuzen lehengo eran iraun du: *jin* (Uha), *jakin* (Lap), *jauregialat* (Gam), *jelgitze* (Lap), *jendeer* (Lap), *Jinkoa* (Mar), *jiten* (Ora). Geografikoki, Zuberoako Olhaibin eta Etxarrin bildu ditugu lehen sabaiaurreko ozenak: [ʒ]*in*, [ʒ]*uiten* (Olh); [ʒ]*uitean* (Etx); *EDEL*-k ere ahoskera hau bera bildu zuen Etxarrin. Arüen bildu ditugun datuetan, [ʒ-] nahiz [y-], bi hotsak aldizka ageri dira; hemendik eskuin hots ozena nagusitzen da Zuberoan.

7.1.6. Gaineratekoan, bokal arteko *-r*- fonema Zuberoan XIX. mendean galdu zela dakigu¹⁴.

7.1.7. Hitz arruntetan Zuberoa-Erronkarietan azentu nagusia hitzaren azkenaurreko silaban gelditu da flexiorik gabeko formetan. Mugatu pluralean bi mintzoetan kolumnala da, azken silaban kokatzen da: *mithilé*, *mithilé*, *mithilé*, *mithilé* dugu Zuberoan eta *gizonék*, *semér*, *morroién* Erronkarin. Aldiz, mugatu singularrean ez doaz bi mintzoak batera: Erronkarin mugatu singularra kolumnala da: *mítala* edo *sémeak*, *sémeari*, *sémearen*, *sémeareki*; Zuberoan azentua silaba bat aitzinatzen da: *míthil*, baina mugatu singularrean *míthila*; *étxe*, baina *etxia*; *lékhü*, baina *lekhía*... Bestalde, berezko *-a* duten hitzetan, mugagabeko hitza eta mugatu singularrekoa berdin bereizten dira bi ibarrotan: determinatu gabea *arrólla* edo *néska* da eta mugatu singularra *arrollá* edo *neská*, azentua bukaeran duelarik.

Ñabardura anitz egin litezke bi ibarrotako azentueraz eta baita Zaraitzu-koaz ere, baina jo bedi horretarako Hualderen (1998) edo Gaminderen (1995) lanetara.

7.1.8. Izenaren morfologian, Zuberoan *hu(r)ak* & *huk* eta Zaraitzu-Erronkarietan *kurak* erakusle analogiko berriak aipa daitezke: *bena jente hurak zer ari dira?* (Elixagarai, 41).

7.1.9. Hiketako iraganeko adizkiek *-n* falta dute Zuberoan eta Erronkarin; Sohütan, esaterako, *nündia* eta *nündiña* baliatzen dira maskulino eta femeninoan. Halaz guztiz ere, Zuberoako herri batzuetan inoiz bada *-n* hori; esaterako, Muskildin *nündian* & *nündia* edo *güntian* & *güntia* baliatzen dira maskulinoan; aldiz, Garindainen *-n*-dunak dira iraganeko hiketako adizki guztiak: *nündian* eta *güntian* (biak maskulinoak)¹⁵. Guk bietarik entzun dizkiogu hiztun urdiñarbetar bati, adizki *-n*-dunak eta gabeak.

¹⁴ Lan honetan hainbat adibide “r” gabekoak dira, honela ahoskatzen direlako; zenbait aldiz, orde, parentesi artean agertuko da galdutako fonema hau, baina idazkera horrek ez du adierazten “r” hori batzuetan ahoskatzen denik, etimologikoa dela baizik, adibidea literaturatik edo beste nondipait hartu delako edo.

¹⁵ Koldo Artolak Erronkariko Uztarrozen bi generoetarako *-n*-rik gabe *nundia* eta *gundia* bildu zituen lehen pertsona singular eta pluralean XX. mendearen bukaeran; cf. Irizar (1992 eta 2002).

7.1.10. Datiboko lehen pertsonaren morfema adizkian errepikatze-ko aukera dago Zuberoan: *hobekienik ihardetsiko deitadanak* ‘didanak’ (Elixagarai, 91), non *-ta-* eta *-da-* lehen pertsonari dagozkion morfemak baitira; hurra-
nen adibideetan, *-ta-*, *-da-* edo *-t* dira morfemak: *erran deitadazüt* ‘didazu’
(150), *ebatsi deitazüt* ‘didazu’ (186), *erradazüt* ‘iezadazu’ (93), *tormentiüz min
egin ditaziet* ‘didate’ (119)¹⁶.

Jarraian dakartzagun berrikuntzek ez dute arestikoez bezainbat sistemati-
kotasunik edo sakontasunik gramatikan:

7.1.11. Hitz hasiera bokalikoaren aitzinean ageri den hitz bukaerako txis-
tukari igurzkaria ahostundu daiteke Zuberoan: *üskaa[z] ai*, *besteñe[z] edo*
(Urd); *ardi[z] edo*, *gaia[z] e*, *e[z] ootai e*, *gük e[z] ikhu[ž]iko* (Sarp); *etxe[z] etxe*,
Ahüzkia büü[z] eta (Ain), *hanitxe[z] e* (Pag), *eskü[z] ai*, *eskü[z] eta* (Olh).

7.1.12. Hitz guti batzuetan halako joko paradigmaticoa gertatu da Zube-
roan *r* → *ll* bustidura semantikoan: *bello*, *ello*, *holli*, *hüllan* & *hüllen* ‘hurran,
hurbil’; jatorrizko *erho*, *hori* edo *hürren* formak ia ez dira gehiago baliatzen
(Peillen 1992: 259)¹⁷.

7.1.13. Zenbait mailegu erromanikotan bustidura ageri da Zuberoan:
atxeidü ‘altzairua’, *khüütxe* ‘gurutzea’, *zerbütxü* ‘zerbitzua’, *zethatxü* ‘bahe ez
fina’; aldaera hauetarik batzuk badaude Amikuzen, Erronkarin –*atxeiru*, *kru-
txe*, *zerbutxatu*, *zetatxo* edo *akabantxa* bera– edo Zaraitzun ere; bestalde, *es-
pa(r)antxa* gehienik eta baita *espe(r)antxa* nahiz *labo(r)antxa* aldaera bustiak
ere Zuberoakoak dira, baina beren afrikatu sabaiaurrekoaren hedadura ezker
doa gainerako Ipar Euskal Herrian gaindi.

7.1.14. Maileguz hartu diren hitz gaskoietan *m* > *b*-egin du zubererak:
malaste > *bahést* ‘traketsa’, *masacana* > *basakhána* ‘zur paretá’, *medeci* > *bede-
zí* ‘sendagilea’, *menuser* > *benüsér* ‘zurgina’, *Miranda* > *Bi(r)ánda*, *mocanas* >
bukanás ‘sudurzapia’, *moseron* > *buxéru* ‘ziza zuria’ (Peillen 1992: 264); irri gi-
roa sortzeko euskal hitzetako hasierako *b*- > *m*-egin ohi da: *bai* > *mái*, *bena*
> *měndá*, *basa* > *māsá*, *bilho* > *mí’lho* (Peillen 1979: 237).

7.1.15. Txikigarrietan *-xe* atzizkiak *-k* hartu du Zuberoan, ez dakigu be-
rrealisatzen zenbaiten bidez edo nola; zernahi ere den, Basabürüan, Arbailan
nahiz Pettarrean baliatzen da¹⁸: (*h*)*ebentxek*, *hortxek*, *hantxek*, *ebentixek* bildu
ditugu Larrainen eta Santa Grazin ere bada: *holaxek* (Peillen 1985: 20); Zi-
bozeko M. Jauregiberrik ere bazerabilen: *holaxek*, *hortxek* (de Rijk 1999: 160-
161); urdiñarbetar batengandik *holaxek*, *hebentxek* eta *hantxek* bildu ditugu;
Ündüreinen *holaxek* eta *hortxek*; Ospitalepean ere *-xek* egiten da eta Sohüta-
ko Hoki auzoan, *hebetxek*, *hortxek*, *hantxek* eta *holaxek* entzun ditugu; auzo
honetakoek *holaxet* erakoak *manexin* esaten direla adierazi digute.

EDEL atlaseko etnotestuetan *-xet* ageri da Zuberoako Gameren –(*h*)*ortxét*
(287)–, baina lekuko honi aise hautematen zaio halako Baxenabarreko ku-
tsua. Bildozen ere ageri da: *hantxe-hortxet* (277); guk segurik ez dugu Zube-

¹⁶ Erronkarikoak dira *zaitad* ‘zait’, *zitaitadan* ‘zitaidan’, *zaitadan* ‘zidan’, *zitzaikugula* ‘zitzaigu-
la’, *daikugei* ‘digute’, Bonaparteren garaian *daikugei* zena.

¹⁷ Ondoko ibarretan ere bada honetatik zerbait: Erronkarin *alliko* ‘harilkoa’ edo *bella* & *bellatu*
‘beraztu’ adibideak ditugu; Zaraitzuko Espartzan ere *belló* zegoen (Artola 2005: 230). Aezkoan *beddo-
beddo* esaten zaio arras bero denari, baina gainerako hitzetan ez dago bilakabide hau.

¹⁸ Bizkaian ere badakar Azkuek.

roan honelakorik entzun. Bada pastoral zaharrik *hortcheto* dakarrenik. Piriñoen hegoaldean bai, eremu horretan ohikoa da *-xet* aldaera agertzea¹⁹.

Zuberoakoa da *-xe* hutsa ere: *hebentxe*, *hortxe* Larrainekoak dira eta *halaxe*, berriz, Urdiñarbekoa; Sarrikotapean *holaxe* eta *horxe* bildu ditugu. Larasketek *holaxe*, *halaxe*, *hortxe* eta *hantixe* dakartza (1939) eta M. Jauregiberriek ere bazerabilen: *hortxe*, *hantxe*, *holaxe*, *hebentxe* (de Rijk 1999: 159, 161); baita Gamereko Otsibarrek ere: *hantxe* (2003: 8).

7.1.16. Aditz nagusi mailegatuen partizipioko formetan, maileguz edo analogiaz aldaera berriak sortu dira Zuberoa alderdian; XVIII. mende hasierako Oloroeko katiximan, *confiteorra akavi behar da* adibidea ageri da (98); Xahok *kontserbi* dakar (Davant 2009: 47). Hona etsenplu berriak: *akabi zioa* (Elizagarai, 81), *esprabi* ‘proba egin’ (161), *esteki nizie* (118), *nia erremarki* ‘ohartu ninduan’ (185), *desaloki* ‘dislokatu’ (185); Santa Grazin bildu da *ezkapiko beiti-ira* ‘ihes eginen baitute’ adibidea (Peillen 1985: 22) –Gèzek ere *ezkapi* dakar–; Santa Grazikoa da *xeheki* ‘xehakatu’ euskaratikoa ere (23), guk Ainharben entzun duguna; Albert Constantin-ek *porrokirik* darabil (Davant 2009: 84); Junes Casenave-Harigilek *arrabaski* ‘arrabaskatu, xehatu’ dakar (Davant 2009: 141). Amikuzeko Bithiriñan *espa(a)kiik* ‘eskapaturik’ bildu dugu guk eta Olhaibin *eskapi*; Sarrikotapean *enplegi*.

7.1.17. Beharbada singularraren analogiaz, **ezan*-en pluraleko adizkietan *e-* ageri da hala subjuntiboan nola agintezko formetan; esaterako, urdiñarbertar batengandik [3] *an etzak gaztañak* entzun dugu eta Otsibarren Gamereko idazkian ere honelakoak ditugu: *ondarrak bil etzazüe züek / hurak ere bil etzak* (58). XIX. mendean halakoxeak txandaketan dakartza Emmanuel Intxauspek (1979 [1858]: 263-267): *étzak & itzak*, *etzátzu & itzátzu*, *détzan & ditzan*, *dezágun & detzágun*, *dezazién & detzatzíén*, *detzén & ditzén*. Ordea, Martin Maisterrek 1757an *soferi ditçaçun* dakar; berebat, XVIII. mendeko Beñat Mardo bertsolari barkoxtarraren neurtitz batean *hihaurentako gorde itzak sagarroien larrüak* ageri da (Davant 2009: 36).

7.1.18. Hurranen sailak Zuberoako aldaera espezifikokoak dakartza; zerrenda honetan, Zuberoan erabilera sendoa duten aldaera batzuk falta dira, Amikuzeko alderdi zenbaitetan ere baliatzen direlako; esaterako, *ephantxü*, *kaloia*, *praue*, *ülü*, *zelü*...; aldaeren erabilera-eremuaren errealitatea konplexua denez, dakartzagun zerrendok dinamikoki ulertu behar dira eta aldaera batzuk Zuberoako zerrendatik 8.4.3. §-ra eramane ditugu, Amikuzen ere baliatzen direlako:

agi ‘haragia’, *aiahü* ‘afaldu’ –Erronkarin *aigaltu*, Zaraitzun *abaldu*–, *aiahari* ‘afaria’ –Erronkarin *aigari*, Zaraitzun *abari*–, *aizinant* ‘astia duen jendea’, *algar & alkhar* ‘elkar’, *anaie* ‘anaia’ –baina *anaia* ere bildu dugu (Urd)–, *añharba*²⁰ ‘armiarma’, *aphezküpü* ‘apezpikua’, *argizagi* ‘ilargia’ –Arberoan *argizari* aldaera bildu dugu–, *a(r)itxe* ‘aretxea’, *arrathü* ‘arratoia’, *arrazü* ‘arra-

¹⁹ Erronkarin *kolaxét & kalaxét* eta *kantixét* ditugu (Izagirre 1961: 404). Zaraitzukoak dira *kalá-xet* Otsagin (Artola 2004a: 13), *kálaxét* Ezkarozen (Artola 2004b: 212) eta *kalaxét* Espartzan (Artola 2005: 221, 241). Aezkoan, ordea, ez dago *-xe* baliatzeko ohitura handirik, *gala-gala* edo *gala-gola* errepikatua ageri dira nagusiki; Garraldan eta Orbaizetan baizik ez dugu bildu *-xe*: *golaxe* Orbaizetan eta *galaxen* eta *golaxen* Garraldan.

²⁰ OEĤ-k Amikuzen kokatzen du; ibar horretan guk *tartaña* bildu dugu (Mar, Ame), baina EI-k Arbaratzen *abaña* dakar eta EAEL-k Amendüzen *amaña*; Domintxainen eta Etxarrin ere *abaña* dakar EAEL-k.

zoia', *aseka* 'asealdia', *aurhide*²¹, *axkolta* 'aizkolkoa, aizkora txikia', *azüzküliü* 'azkazala', *bakant* 'bakarturik, bakarrik', *bakhatü* & *pakhatü* 'ordaindu', *bedaka* 'belarka, belar biltzea edo moztea', *bederatzü*²² 'bederatzü', *begar* 'ur eramateko ontzia' –baita *pegar* ere–, *belhainko* 'belauniko' –Belapeirek *belhariko* dakar; Erronkarin *belairuko* zegoen eta Zaraitzun *belauriko*–, *belharikatü* 'belaunikatu', *berekatü* 'ferekatu', *berset* & *breset* 'bertsoa', *bestelan*²³ 'bestela', *be-thüine* 'betegunea, perfekzioa, osotasuna', *biha(ra)men* 'biharamuna' –Erronkarin *biramen*–, *bilaizi* 'biluztu', *bohor*²⁴ 'behorra', *boogatü* 'frogatu' –Larrasketek 'eskuen bidez hautematea' dela dio; badakar *probatü* ere–, *bortha alaze* 'atalasea, borta alartzea', *botinaje* 'elkartea', *botxü* & *botxe* 'harkaitza, amildegia', *boztaiio* 'bozkarioa, poza', *bunka* & *unka* & *onka* 'likidoen neurria, lau dekalitro', *bürhau* 'biraoa', *bürüzpikho* 'buruz beheiti', *busta* "busti"-ren aditzoina²⁵, *debetü* 'debekua', *dihäü* 'dirua' –Erronkarin *deiru* eta *deuri*–, *e[ʒ]Jer*²⁶ 'ederra', *egürüki*²⁷ 'zain egon', *egüzaita* 'aitabitxia, aita pontekoa', *egüzama* 'amabitxia, amandrea', *ekhardüra* 'joera', *elger* 'ergela', *elhestatü* 'mintzatu' –Erronkarin *elerran* baliatzen zen eta Zuberoan ere bada *elhe erran* & *elherran*–, *elkhi* 'irten, atera' –Erronkarin eta Zaraitzun *erkin*–, *ellho* & *ertzo* 'eroa' –Belapeirek *erho*–, *eraitsi* 'jaitsi' –bai Nor sailean bai Nor Nork sailean ere²⁸–, *erre[ʒ]Jent* 'irakaslea, maisua', *erri* 'irria', *erxe* 'esteak', *eskele*²⁹ 'eskalea', *esnaur* & *esñaur* 'hausnarra', *espaantxa* 'itxaropena', *etxano* & *etxanot* & *etxenot* 'etxetxo', *etxeiki* 'atxiki', *ezne* 'esnea' –Erronkarin eta Zaraitzun bezala–, *exabaki* & *ezabaki*³⁰ 'isilean, gordeka', *ferrü* 'faruxa, pagotxa', *galthatü* 'galdetu, eskatu', *galtho* 'eskaera, galdera', *gano* 'desira, gogo, joera' –Erronkarin *ganu*–, *gazna* –Erronkarin *gázta*–, *geinhatü*³¹ 'zaindu, artatu, jatera eman', *geinü* 1) 'janaria', 2) 'aurrezkia', *gorozüma* & *goroxima* 'garizuma' –Erronkarin *goroxima*–, *hainen* 'hain', *haitx* 'haritza', *hanitx* 'anitz', *harlasa* 'harlauza, harlosa', *harokaitz* & *arogaitz* 'ekaitza', *heakitü* 'irakin', *herroka* 'lerroa' –baita Zuberoakoa baino hedadura handiagoa duen *herreka* ere–, *hüllan*, *hunk* 'hunki' adi-

²¹ Dagoeneko Olhaibin *aurhide* ageri zaigu.

²² Baldin *axeru*, *eguzku*, *uzku*, *zubu* saileko berrikuntzak eragin dituen berranalisiaren ondorio bada, hau da, aldaera zaharra ez baldin bada.

²³ Belapeirek *bestela* dakar, baina aldaera berria, Basabürüan, Arbailan eta Pettarrean baliatzen da egun; Maisterren 1757ko itzulpen lanean, dagoeneko *gagneran* aldaera ageri da (385).

²⁴ EHHA-ko datu batzuetan Amikuzeko Sarrikotan *bohor* ageri da; guti entzuten omen da egun hitz hau herrian, baina *beor* aldaera eman digute guri eta adierazi *bohor* ez dutela ezagutzen; esaterako, Zohotan *behor* bildu dugu eta Olhaibin ere *behor* ageri da gure datuetan; Oihergin bildu dugu guk *bohor*; horra arteko herrietan ez.

²⁵ Zuberoara mugaturik dago; dena dela, Leizarragak badu adibide bat eta Ibarrolako Salaberriren Nafarroa Behereko hiztegiak ere *busta* & *busti* dakartza; Leizarraga: *busta deçan*, baina "busti" ere badarabil; Bela, Zalgize, Oihenart, Tartas: *busti* / Maister: *boustatcia* (377); Egiategik eta Intxauspek ere badute *bustatzen*, baina Etxahunek eta Arxuk *busti* dute; Erronkariko Izaban *büstatako* 'bustitzeko' aldaera bildu zen eta Larrasketek *busta* & *busti* dakartza.

²⁶ Aldiz, Belapeirek *eder* dakar; egungo Zuberoan bezala, Erronkarin ere *exer* bildu da Izaban (Artola 1977: 92) eta Uztarrozen (Izagirre 1961: 394).

²⁷ Dagoeneko Belapeirek *ügürüki* dakar, baina baita *egürükite* ere; bestalde, Erronkarin oro har *orkitu* zegoen, baina Uztarrozen *éulki[tru]* dakar Izagirrek (1961: 394) eta Izaban *éurkitu* (403).

²⁸ *Karga bat mantetxetik eatsi nahi badük* (Urd); *ene semia bortütik eatsi dük* (Urd); *han igaraiten ginen aldi oroz zainatzen ginen, eta berezikiki goizan eraistean, arratsen oherakoan, eta bidaje zombaiten has-tean* (Otsibar 2003: 22).

²⁹ Pagolan *eskelai* bildu dugu.

³⁰ Oztibarreko Iutsin ere bildu dugu *ezabeki*, baina dioskutenez, lehenago erabiliagoa zen hitz hau.

³¹ OEH-k Amikuzen ere badakar *geñhatu*, baina guk oraino ez dugu entzun.

tzoina, *hunkhoi* ‘ona denaren zalea’, *iga(r)en* & *iga(r)an* ‘iragan’ –Erronkarin *igari* & *igaran* eta Zaraitzun *igari* & *igare*–, *igeixkatü* ‘igeri egin’, *inbeia* ‘enbeia, gogo’, *inkhatz* ‘ikatz’, *ise(i)atü* ‘saiatu’ & *ise(i)ü* ‘saio’, *isuki* ‘hozka egin’, *ixker* & *exker* ‘ezkerra’, *ixkerret* ‘ezkertia’ –baita hedadura handiagoko *exkerret* ere–, *ixustin* ‘ezustean, ustekabea’, *jei*³² ‘jaila’, *johada* ‘joaldia, kolpea’, *kaidea*³³ ‘kadira, aulkia’, *kaldü* ‘ukaldia’, *khanbaa* & *khanbea* ‘gela’, *khan-to(r)e* ‘abestia’, *karkabillots* ‘karkaila, algara’, *kaskabur* ‘kazkabarra, txingorra’, *khiisti*³⁴ ‘kristaua’, *kobesatü* ‘aitortu’, *komünianka* ‘jaunartzeko jaila’, *khorpitz* ‘gorputza’, *khoxü bat* ‘apur bat’, *khozatü* ‘kutsatu’ & *khözü* ‘kutsua’, *khümit* & *khümitü* ‘gonbidapena’, *khünte* ‘mota, espeziea’, *kürübillo* ‘inguruka eta indarrez dabilen haizea, zurrunbiloa’, *kurrunkaz* ‘zurrunka’, *khüütse* ‘gurutzeta’, *lapi* & *llapi* & *llepei* ‘untxia’, *laxü* ‘laxo, solte’, *leira* ‘izotz xafla edo zarakarra’, *lexar* ‘lizarra’ –Zaraitzun *lizar*–, *losko* ‘putzu txikia’, *lothü*³⁵ ‘lo egin, lokartu’, *lurta* ‘luizia’ & *lurtadüra* –Erronkarin eta Zaraitzun ere bada *lurta*; Zaraitzun bada *lurte* ere–, *lurtatü* ‘lur zati bat lerratzea’, *marhüga* ‘masusta’, *maxela* ‘matela’, *milgor* ‘bilkorra’, *mintzaje* ‘hizkuntza, mintzamoldea’, *mithil* ‘mutila, morroia’, *mithi(r)i* ‘mutiri’, *mothiko* ‘mutikoa’, *musa* ‘moltsa’, *nahar* ‘sasia’, *neskatxuna* ‘neskatxa, neskatoa’, *noiztarik noiztara* & *nuixtaik nuixtaa* ‘noizean behin’, *ollaltegi* & *ollautegi* ‘oilategia’, *opilatü* ‘korapilatu’, *ostikata* ‘ostikada’, *ozadar* ‘ortzadarra’, *phentekoste* & *phentakoste* & *phintakoste* ‘mendekoste’, *philta* ‘pilda, zarpaila, piltzarra, jantzi zaharrak’, *pintu* & *pinto* ‘ardo neurri bat’, *pipini* ‘ttipittoa’, *pot(t)iko* ‘mutikoa’ –hedadura zabalagoa du *putiko* aldaerak–, *profeitü* ‘probetxua’, *salhater* ‘salataria’, *sanka* ‘abereen kexua’, *sentotü*³⁶ ‘sendatu’, *suhöi* ‘sukoi, su hartzen duena’, *sükhibel* & *sükhübel* ‘sugibealekoa, eguberrietan supazterrean ezarri ohi den egur puska handia’, *süs-kandea* ‘sugandila’, *süsker* ‘muskerra’, *taballa* ‘mahaiko oihala’, *taharna* ‘ostatua’, *tharta* ‘dartea, sastraka’, *thipil* ‘soildurik, zurituri, biluzirik’ & *thipiltü* 1) ‘zuritu, lumatu’, 2) ‘azaldu, esplikatü’, *thipiña* ‘tupina, burdinazko ontzi handia’, *txainkhü* ‘maingua’, *txakoste* ‘jendeek hesi bat gainditzeko egiten den iragantokia edo eskailera’, *txeste* & *txestatü* ‘dastatu’ –Amikuzen *jeste* dago eta Erronkarin *testatu*–, *txinker* & *txinkar* ‘eri txikerra’, *(t)xinkor* ‘zingarra’, *txortola* ‘tanta’, *txostaka* ‘dibertimendua’ & *txostakatü* ‘dibertitu’, *txostatü* ‘jostatu’ –Erronkarin *tostatü*–, *txurdunpa* ‘higiturik, dislokaturik’, *txüti* ‘zutik’ –Larrasketek *xüti* ere badakar–, *tzürübila* ‘euri jasa’, *ühatx* & *ühaitz* ‘ibaia’ –Erronkarin *ugatx*, *eguatx* & *egatx*–, *ükhen* ‘ukan’ –Erronkarin *ekun*–, *ükhübil* & *(ü)khümüllü*³⁷ ‘ukabila’, *ükhül* ‘okila’, *ülhain* ‘unaia, bereziki udan bortuan’, *üñhürri* & *üñhürri* ‘inurria’, *urdanke(r)ia* ‘urdekeria’, *ürrieta* ‘urria’, *ürriüxa* ‘emea’, *urthuki* & *urthiki* ‘bota, jaurtiki’, *ürsañ* & *ürxañ* ‘urtzintza, doministikua’, *ürxantx* ‘urtxintxa, katagorria’, *üskaa* ‘euskara’, *üskiñaso* & *esküñaso* ‘ipar-belea, eskilasoa, oskilasoa’, *üstio* ‘guztia aprobetxaturik’, *usuki* &

³² Urrunera Sakana erdialdean eta Bizkaiko Plentzian ageri da.

³³ Erronkarin *katreda* & *katrera*, Zaraitzun *katedra* eta Aezkoan *katedra* & *katreda*.

³⁴ Belapeirek *kristi* dakar; Erronkarin *kristia*, Zaraitzun eta Aezkoan *kristio*.

³⁵ Erronkarin bezala; lo egiteko agindua *ló adi* da Izaban edo *órdek lótra* ‘hoa lotara’, emakumeetan *orden*; Koldo Artolak *lotu* partizipioa dakar Fidela Bernat uztarroztarrarengandik bildu datuetan (2000: 509). Aezkoan kantu batean agertu da, baina egun ez da baliatzen.

³⁶ Erronkarin *sontotu* & *sentotu* zegoen.

³⁷ Guk Larrainen *khübili* aldaera bildu dugu.

üsüki ‘hozka egin’, *üzkü* ‘ipurdia’, *xahatü* ‘dirua xahutu’, *xoten* ‘zotina’, *zalhe* ‘bizkor, arin’, *ze(r)entako* ‘zergatik’, *zibi* ‘zubia’ & *zügü*, *zipha*³⁸ ‘hipa, negar zotina’, *zühain* ‘zuhaitza’, *züzülü* ‘zizeilua’.

Gerta liteke Zuberoako aldaera bat Baxenabarrerekiko berezia izatea, baina euskara orokorrarekiko arrunta izatea; esate batera, *ebi* ‘euria’ ezezaguna da Nafarroa Beherean, baina bestaldean, Hego Euskal Herrian baliatzen da.

7.1.19. Aldaera bereziak badira, eremu jakin bat finkatzen dutenak –esate batera Zuberoa-Erronkarikoa–, baina egun erabiltzen ez direnak: Erronkarin euskara galdu da eta Zuberoan iraganeko aldaera berezi hori beste era edo molde batek ordezkatu du. Zuberoan eta Erronkarin *nahibada* partikula kontzesiboa baliatu da aspaldi honetan; Etxahunena da adibide hau: *hanitz mintzatü nüzü enetsaien kontre / nahibada gezürrik ez erran batere* (Haritschelhar 1970: 82); bertso honen beste bertsio batean *nahiz* ageri da: *hanits minçatu nuçu, exayen contre / nahis estudan erran, gueçurric batere* (112); Agosti Xahok ere baliatzen zituen honelako egiturak³⁹. Erronkarin ere *naibeda* baliatzen zen, Mariano Mendigatxa bidankoztarrak dakar: *orai xa eztaud isartan obro, naibeda eztakiola balio bakotxa re* (Estornés Lasa 1984: 66).

Egungo Zuberoan guk ez dugu *nahibada* entzun; Larrainen *izanagatik* eta *izanik* bildu ditugu eta Gameren ere honela da: *eta iztatiirik izanik ere, bidea bustirik bada, ariko da indarka* (Otsibar 2003: 17). Pettarreko Ospitalepean *izanik e Pai[ž]eko* erako kontzesiboak eman dizkigute eta baita Sohüta-Hokin ere. *OEH*-k Intxausperen *nahiz*-en adibide bat dakar eta arestian Etxahunen beste bat ikusi dugu; idazkietan ia ez da ageri. Adibide berriak ere bakan dira⁴⁰.

7.1.20. Atzizki bat bada, funtsean Zuberoan baliatua, *-ñi* txikigarria, oxitono ahoskatua, itxuraz emankorra dena: *abantxiñi, ahoñi, aitañi, aitzineñian, aizeñi, amañi, amiñi bat, aphañi, aphürñi, baraxñi, etxiñi, gazteñi, hobexañi, inkaiñi, txipiñi & ttipiñi, Pierrañi...* Erronkarin *aitañi* eta *amañi* bildu dira (Mitxelena et alii 1953) eta Amikuzen ere berdin: *aitañi, amañi* edo *amiñi bat* bildu ditugu bertan; halaz ere, hondarreko bi ibarrotan atzizkia lexikalizaturik dago, ez da autonomia, hitz horietan baizik ez da ageri. Nafarroa Beherean, Amikuze barne, *-ño* atzizkia emankorra da, nagusi dabil; Erronkarin ere baliatzen zen: *aurñó* ‘haurtxoa’ Uztarrozen eta *alabañoa* Izaban. Zuberoako zolan *amiño bat* bildu dugu guk Arüen eta Olhaibin, eta baita Amikuzeko Uhartehirin ere; Ainharben *baño* entzun dugu.

Zuberoan izan ezik, Nafarroa Beherean, Erronkarin eta Amikuzen *-ño* atzizkia ageri baldin bada eta Zuberoan *-ñi* baliatzen bada, Zuberoan gauzatu den *-ñi* aldaera hori berrikuntza dela proposa lezake nornahik; hartara, Amikuzeren eta Erronkariren arteko batetortzea, elkarren arteko berrikuntza bati baino gehiago, morfemaren iraganeko hedadurari legokioke eta uler li-

³⁸ *OEH*-k Amikuzen ere badakar, baina guk oraino ez dugu entzun; esaterako, Zohotan *nigarrez hipaka* bildu dugu.

³⁹ *Errege Filiperen aitzinean ez nintzan isiltü ez ikaratü, nahi bada haren aldekoak aküsati nütüan heriotze eta krimo izigarri batez* (Davant 2009: 46-47); *ene jakitatea eta eskola politikoa txipi da, nahi bada hogeita bost urtez iseiatu nizan ene argi mendrearen hedatzera* (47).

⁴⁰ 1959an sortu Dominika Rekalten bertso batekoa da *nahiz ahürraren gainka badoatzen egünak* (Davant 2009: 169) eta 1957an sortu Allande Sokarrosena da *nahiz eta hau ere seinalatürik den* (189). Guk berriemaile ez ikasiengandik Pettarrean ez dugu “nahiz (eta)” egitura entzun, baina J. L. Davantek dioskunez baliatzen da.

teke garai batean Zuberoan ere bazegokeela *-ño* atzizkia; susmo hau edukitzeko arrazoi geografiko objektiboak daude⁴¹.

Zuberoan aldaera berezia duten atzizki gehiago ere badira: izenak sortzen ditu *-ka* atzizkiak: *aseka*, *komünianka*; bestalde, *-xkót* txikigarria dugu, zentzu gaitzesgarria ere izan dezakeena, eta Zuberoatik kanpo kausitzen ez dena: *alhorxkot*, *emaztexkot* edo *mothikoxkot* dakartza Larrasketek eta Gameren *so-roxkot* (Otsibar 2003: 17), *haxexkot* (57) ageri dira; Guillaume Eppherrek *sal-doxkot* darabil (Davant 2009: 112) eta Casenave-Harigilek *aizexkot* (18), *lanxkot* (2). Guk Sarrikotapean *ogixkot* bildu dugu. Bestalde, Lapurdi-Baxenabarretan *-os* egiten dena *-us* ageri da Zuberoan: *handiusetan* darabil Dominika Rekaltek (Davant 2009: 168), *amurus* dakar Larrasketek eta *balius* dago zuberotarren tradizioan; cf. Agirre (2001: 684-686). Guk Sarrikotapean *phenü[é]ena* bildu dugu eta Pagolan *seriuski*.

7.2. Zubereraren hautuak

7.2.1. Zuberoan, aitzinean inesiboa dutelarik jokatzeko dira *gañen* eta *barnen* posposizioak: *zankho batetan gainen* (Elixagarai, 175), *mahañan gainen* (81) & *mahañen gainen* (125), *biden gainen* (91); *denbora llabürretan barnen* (*Herria* kasetan, 1962); Casenavek 1976an *Santa Grazi* pastoralean idatzia da honakoa (62): *Ordian ezar dezegün / gogo bihotzian barnen / ez daitekiela jadanik / bizipide hunik heben*. Zaharragoa da *Charlemagne* pastoraleko honako adibidea: *Eçari nahi çutiet / jauregui batetan barnen / passeiaturen çiradie / çien libertatian heben* (1387). Dena den, genitiboa duten adibideak ere badira: *harri baten gainen* (Otsibar 2003: 85), non eta *baten* hori genitiboa den eta ez inesiboa, *batetan* itxaron baikenezake.

7.2.2. Instrumentalean *-(t)zaz* zaharra gorde da⁴². Gèzeren adibideak dira honakoak (1873): *nitzaz*, *gützaz*, *hítzaz*, *zútzaz*, *ziétzaz*, *húntzaz*, *hórtzaz*, *hártzaz*, *hoyétzaz*, *horiétzaz*, *hayétzaz*, *núrtzaz*, *zértzaz*. Basabürüko egungoak, berriz, hauek, 2001 urtean hil zen Allande Elixagarairanak, plural eta mugagabekoak: *barkoixtarretzaz* (1986: 37), *deusetzaz* (120). Guk Urdiñarbeko lekuko batengandik *gützaz* eta *nitzaz* aldaerak bildu ditugu; Arbaila eskual-

⁴¹ Euskal Herriko ekialdean gertatu den berranalisi bilakabide berezi bat bada, cf. 8.4.1. §, zeinaren ondorioz, esaterako, *axeri* hitzak *axeru* aldaera eman baitu, ekialdean *-ua* > *-ia* gertatu denez; bestalde, XVIII. mendeko Martin Maisterren lanean argi ageri da ordurako *-oa* > *-ua* bilakabidea hedaturik zegoela; badakigu, gainera, mugaturikako hitzean Zuberoan azentua aitzinera joan dela: *potíko* → *potikúa* da eredu; hartara, *txipiño* → *txipiñúa* erako aldaeratik, *txipiñi* oinarri berrira etor liteke hiztuna berranalisiaren bidez. Maisterren 1757ko itzulpenean, *-ñu*, *-ñi* eta *-ñiak* ditugu, jatorrian *-ño* eduki lezaketanak; aldaeren aniztasunak bilakabidea orduan gorputzen ari zela iradoki lezake: *uscaraia uçuli içan den librugnou haur* (iv); *triballugnou hounen mouleçço leteretan eçartia* (x); *libru gachognou* (sic) *hounen* (xvi); pluralean jokaturik dago beste hau: *cihauren tchhipigniac arhinçquiago soferi ditçaçun amourecatic* (192). Beste bi adibideotan iduri luke Maisterren garairako garapena gauzatu dela eta *-ñi* atzizkia sortu dela: *eçpaçaitçu uduri tchhipigni direla* (192); *aïce tchipi bateç hullangni goithuric* (196). Beste aukera bat, orduan ere Zuberoan atzizkia *-ñi* zela pentsatzea izan liteke eta berranalisi jasan dutenak Maisterren *libruñu* eta *triballuñu* aldaerak direla.

⁴² Beriain nafarraren, Axular eta Ziburuko Etxeberri lapurtarren edo Materreren lanetan *-hautaz*-en agerraldi bat badu Materrek- nahiz Zuberoako idazkietan gertatzen den bezala, *-(t)zaz* da erakusleen eta izenordain pertsonalen instrumentaleko atzizkia Nafarroa Behereko testu zaharretan. Laneufville-ren katiximan ere atzizki hori bera ageri da, baina *-taz*-en adibideekin batean; *-(t)az* aldaera hau da XIX. mendeko idazkietan Nafarroa Beherean gailentzen dena, baina Etxepare, Leizarraga, Etxauz, 1651ko peregariak edo Lopez, *-zaz*-en erabiltzaile dira; 1762ko Bazkazaneko predikuetan, *-taz* ugariago da *-zaz* baino.

dean izenetan *-tzaz* ageri da mugagabe eta pluraletan, eta baita erakusleetan ere, baina entzun daitezke *nitaz* erakoak ere (Coyos 1999: 167); pluralean *-z* hutsa baliatzea ere gertatzen da Arbailan: *lüméz* ‘lumez’. Pettarreko Ündürei-*nen deusetaz* bildu dugu eta Etxarrin *gütaz* dakar inkesta batek (*EAEL*, 273). Sarrikotapean *nitaz*, *etxeoetaz* eta *kaaletaz* entzun ditugu. Aldiz, Ospitalepean *etzia nitzaz ohit* perpausa bildu dugu; Sohüta-Hokin, ez dute ***hortaz* aldaera onesten, *gazte hortzaz* edo *gazte horrez* esaten dute; pluralean *behietzaz* eman digute. Noiztasuna adierazteko ere berdin: *igantetzaz*, *sakolak sosez beterik*, *denak motoz bide horik gainti* dakar Thomas Uthurrik (1920-1997); ikus Davant (2009: 136).

7.2.3. Etorkizun aditzetan, bai Zuberoan eta bai ondoko eskualde bazuetan, *-(r)en* atzizkia ez da *-n-z* bukatzen diren aditz nagusietara mugatzen, baina horrek ez du esan nahi, esate batera, *-tüko* baliatzen ez denik. Larrasketek bietara zekartzan adibideak (1939): *ekharrien & ekharriko*, *sarthüen & sarthüko*. Biarnoko Jeruntzeko egungoak dira *mintzatüko* nahiz *phakatüen*, edo *sorthüen*, *hasien* aldaerak (Etxegorri 2003: 271); aldiz, *joanen* eta *jinen* aldaerekin batean, *jüntatüko* edo *lanpüstüko* erak ageri dira Gameren (Otsibar 2003: 27, 46). Peillenek Basabürüan honakoak bildu zituen (1985): *ibiliko*, *phiztüko* / *erreren*, *ikhusiren*, *nahasiren*, *orhitüren*, *sendotüren*. M. Jauregiberri, berriz, *igorriren* dakar (de Rijk 1999: 162). Zuberoa ondoko ibarretan honelako adibide franko bildu ditugu *guk*⁴³.

7.2.4. Iraganeko Nor Nori sailean, “izan” aditzean Zuberoan ez da *-za*-erroa ageri: *zeitän* ‘zitzaidan’, *zeion* ‘zitzaion’, *zeikün* ‘zitzaigun’, *zeizün* ‘zitzaizun’, *zeizien* ‘zitzaizuen’, *zeien* ‘zitzaien’; hona adibide bat Ligikoa: *eta bihotza banba-banba hasi zioa(n)*, *nausia(r)en azotia goguan* (Elixagarai, 174)⁴⁴.

7.2.5. Datiboa duten adizkietan pluralgilea *z* edo *tz* da Zuberoan: *ordian treinetako bi emplegatü hüüllantü ziztada* ‘zitzaizkidan’ (Elixagarai, 187); *galthoak eginen ditzot* ‘dizkiot’ (59); *ebatsi zeitzaola* ‘zizkiola’ (169); cf. singularreko *deizüt* ‘dizut’ vs. pluraleko *deitzüt* ‘dizkizut’⁴⁵.

Aditz trinkoetan *-tza*- ageri da Zuberoan Nor Nork sailean: *badakitizat* ‘bazakizkiat’ (33), *bazakitza* ‘bazakizkian’ (106)⁴⁶.

7.2.6. Denbora perpausak eratzeko molde bat bada, Zuberoan, Erronkarin eta Zaraitzun baizik bildu ez dena: “aditz partizipioa + *baiz*” edo “aditz

⁴³ Zaraitzuko Jaurrietan *xören* ‘joko’, *erösien* ‘erosiko’ eta *berötren* ‘berotuko’ bildu genituen 1995.ean eta Erronkarin ere honelakoak ageri dira: *ekusiren* ‘ikusiko’, *ützauren* ‘utziko’, *xägiren* ‘jaikiko’; aldiz, Aezkoan gauzak bestela dira: *ibilko* ‘ibiliko’, *oreituko* ‘oroituko’, *ikusko* ‘ikusiko’, *sautsiko* ‘jaitsiko’.

⁴⁴ Jokabide hau zaharra da eta diptongoaren *ai & ei* bikoiztasuna gora-behera, Leizarragak, Oihenartek, Tartasek, Belapeirek, Gèzek edo Intxauspek bazerabilten; Nafarroa Beherean Nor Nori sailean adizki *-za*- morfemadunak nahizgabeak baliatu dira. Aldiz, Erronkari-Zaraitzuetan *-za*- & *-tza*- morfema baliatzen zen.

⁴⁵ Aspaldiko denboretan ere –Belapeire edo Maister zuberotarrak nahiz Oloroeko katixima lekuko– *-tz*- pluralgilea ageri da. Berebat, Erronkari-Zaraitzuetan ere *-z*- egin ohi da: *zaitad* ‘zait’ / *zaitzad* ‘zaitzkit’, *daikugu* ‘digu’ / *daizkugu* ‘dizkigu’, *zaikun* ‘zigun’ / *zaizkun* ‘zizkigun’ Erronkariko Bidankozekoak dira, Bonapartek bilduak; Zaraitzuko Jaurrietakoak dira beste hauek: *zaida* ‘zait’ / *zaitza* ‘zaitzkit’, *dako* ‘dio’ / *dazko* ‘dizkio’, *dada* ‘dit’ / *dazta* ‘dizkit’. Aldiz, pluraleko morfema *-zki-* da Aezkoan.

⁴⁶ Garai bateko Nafarroa Beherean nola Lapurdin, Nor Nork, Nor Nori Nork eta Nor Nori saile-tako pluralgile baliatu da *-tza*- morfema, Etxepare, Leizarraga, Oihenart, Tartas, Axular, Argaiñaratz edo Hiribarren idazleen lanetan, esaterako; ezaguna denez, Nor sailari ere badagokio aditz trinkoetan *tza* morfema pluralgilea, geografia-hedadura handia du.

partizipioa + *baiko(z)*” egituraz dihardugu eta denbora bitarte bat betetzea adierazten du. Hona adibide bat: *Jean Rospide denbora llaburretan [sic] barnen bi atzident ükhenik, orai azken huntarik untsa sendotü baiko jun behartzen zeio Verdun-erat (Herria kaset, 1962).*

7.2.7. Ondorio adieretarako baliatzen da Zuberoan *-z gañen* posposizioa, beste alderdietako “-z gero” ezagunaren ordain; hona M. Jauregiberri Zibozekoaren adibide bat: *zü haiñ azkar zirenaz gaiñen, nabi’zia joka zuiñek mando hortan karga ehün kilo, zoiñek zalheago* (de Rijk 1999: 161); haren anaia Jean Jauregiberri *nahi düzünez gainen, Jauna, beha zite honi etsenplua dakar* (Davant 2009: 91). Sarrikitapean [ʒ]in *tzienez gañen* bildu dugu.

7.2.8. Diosalarekin adjektiboak ageri ohi dira egituretan, eta ekialdeko mintzoetan partitiboko atzizkia dutelarik baliatzen ahal dira adjektibo horiek; Zuberoan, esaterako, *Jinkuak egün hunik hanitx deizüla* dakar Etxahunek (Haritschelhar 1970: 280); Aezkoa ibarreko *egunonik, gaonik* edo *artsaldeonik* diosalak ere aipa daitezke, elipsi itxura dakartenak.

Diosalez landa, beste egitura arruntagoetan ere, partitiboko atzizkia ageri da adjektiboetan ekialdeko mintzoetan⁴⁷; Zuberoan Gamereko Otsibarren adibidea dugu: *Meza-mezpera ederrik kantatzen zen, ezi bazen ordüan kantari honik Gameren* (2003: 68). Zaraitzuko Espartzan bi etsenpluok bildu genituen (1982): *oroan [ordu]an beltz eder nu(e)n bai, onen gisa, onen gisa beltzik nuen biloa / aurten negua egin du, egin dixu anitz, anitz onik*. Otsagiko Zoilo Mosoren adibidea da beste hau: *badugu lagun bat onik, lan konendako* (Estornés Lasa 1985: 77).

7.2.9. Franko euskal hitz berezi baliatzen da Zuberoan eta bada hainbat adiera berezi ere ekialde horretan. Bestalde, gauza ezaguna da Zuberoako euskarak biarnetik mailegu anitz hartu duela; XIV-XVI mendeen artean gaskoia hizkuntza ofiziala izan zen Zuberoan; probentzal edo okzitaniara izendatzen den hizkuntzaren dialektoa den gaskoiaren barrenekoa da mintzo biarnesa eta eragin handia izan du Zuberoako euskarari. Esaterako, psikologiazkoak diren mailegu gaskoiak ugari dira Zuberoan (Peillen 1981)⁴⁸. Hitzak eta atzizkiak mailegatu direnez, hitz elkarketa eta eratorpena eragin dute⁴⁹. Coyos-ek zubererari ageri diren mailegu okzitaniarrak eremu kontzeptualen arabera sailkatu ditu (2006); lehenago Peillen zifrak ematera ausartu zen (1992: 270): sentimenduak, erdeinuzko nahiz bestelako kalifikatzaileak, ekintza-izenak, aditzak eta eguneroko tresnak adierazteko hitz gaskoi anitz hartu du Zuberoako euskarari, baina familiarren, erlijioaren, denboraren edo espazioaren eremu semantikoetarako ia ez da biarnes mailegurik bildu. Gaztelaniatik ere

⁴⁷ Cf. 8.3.23. §. erlatibozko perpausetarako.

⁴⁸ Hona sail bat: *aillart* ‘bizkor, erne’, *arrabeñ* ‘erdotza, garbia’ & *arrabeñki* ‘artoski’, *abill* ‘iaioa’, *adret* ‘antzetsua’, *funts* ‘izate’; gaitzespen hitzetan ere biarnesa ageri da: *arrunt* erdal ‘vulgar / vulgaire’, *arrabuhin* ‘gogo txarrekoa’, *aujame* ‘jenio itsusia’, *bahest* ‘moldegaitza’, *briu* ‘mozkorra’, *debeatü* ‘aspertu, nozitu’, *gormant* ‘jale handia’, *greü(t)garri* ‘nazkagarria’, *kauke* ‘beti eske, bizkarroia’, *injeminas* ‘odol gaitzekoa’, *malet* ‘maltzurra’, *mali* ‘zozoa’, *menüx* ‘buru mehea’, *perfüdius* ‘aharraria, borrokaria’, *pergüt* ‘oinazez bete’, *pek* ‘eroa’, *talabahüt* ‘zarata egilea, urduria’.

⁴⁹ Hona sorta bat: *adarpalet* ‘abereak adarrak kanporat uzta itxuran izatea’, *desoropila* ‘korapiloa askatzea’, *ematxot* ‘emazteki txikia’ zentzu txarrean, *eskümantxu* ‘eskularrua’, *faizuzü* ‘fazointsua, erak exageratzen dituena’, *kuntrexilo* ‘kontrazintzur irenstea’, *menstü* ‘xoratzea, burua galtzea, zozotzea’, *moskofi* ‘jatekoan mokofina’, *ogendant* ‘erruduna’, *pintukari* ‘ardoa maite duena’.

mailegu ugari hartu zuen Zuberoako mintzoak garai batean, Basabürüan bereziki; gai honetaz Peillenen (1981, 1998) eta Coyosen (2001, 2006) lan jakingarriak ikus daitezke.

Zuberoakoak dira hurranen ele hauek, baina litekeena da bat edo beste ondoko ibarretan ere baliatzea; ageri denez, zerrenda honetan ugari dira mailegu biarnesak: *adelatü* ‘prestatu’ & *adelü* ‘prestakuntza’, *akhodiña* ‘eginkizunak, ardurak, esaterako etxeokak’, *aments* 1) ‘bederen’, 2) galdera zentzua indartzeko partikula⁵⁰, *a(r)an* ‘oihartzuna’, *ardall* & *arradail* ‘bigarren aldiz mozten den urteko belarra’, *arramaiatz* ‘ekaina’, *arrasti(r)i* & *arresti(r)i* ‘arratsaldea’ –eta beraz, *arrastiri apal* (Otsibar 2003: 33)–, *arren*⁵¹ ‘beraz’, *arres* ‘ardia’, *athe* ‘multzoa’ & *atheka* ‘metaka’, *aurritü* ‘ahuldu, hondatu’, *axaita* ‘aitona’, *axama* ‘amona’, *bahüts* ‘ahoko habuina’, *baranthail* ‘otsaila’, *barbalot* ‘zomorroa’, *bedatse* ‘udaberria’, *bede[z]i* ‘sendagilea’, *belhagile*⁵² ‘sorgina, aztia’, *belar* ‘kopeta’, *bilhaxka* ‘borroka’, *boonte* ‘kopeta’ –Zaraitzun *boronde*–, *buzi* & *buxi* ‘puska’, *dehota* ‘ardi antzua’, *düünda* ‘ortzantza, trumoia’, *düündü* –Zuberoan ‘iluna’ adiera du eta Erronkarin *dundu* ‘urdira’ da–, *eden* 1) ‘kabitua, barrenean hartu’, 2) ‘lasaitu’, *egari*⁵³ ‘jasa, pairatu, eutsi’ –Zaraitzun eta Erronkarin bezala–, *ehelegatü* ‘amorratu’, *eho* & *ehaiten* ‘hil & hiltzen’, *ekhi-jelkigia* ‘ekialdea’, *ekhitoltze* ‘eguzkiak itotzen duenean esana’ & *ekhitoltü* ‘eguzkiak itotzea’, *ekhiürü* & *ekhiüratü*⁵⁴ ‘geldirik, bare & baretu’, *eli bat* ‘sorta bat, batzuk, pare bat’ –Erronkarin *oski eli bat* ‘zapata pare bat’ zen adieraz eta *lüneta lodi-lodi eli at* bildu dugu urdiñarbetar batengandik–, *emüts* & *e(r)emüts* ‘txiroa’, *enjogi izan* ‘zaletasuna izan, joera izan’, *engoxatü* & *ingo(a)xatü* ‘aldixartu, konortea galdu’, *entsarrü* & *entsarre* ‘elur erauntsia’, *eñ-beik izatea*⁵⁵ ‘nekatu izatea’, *e(r)etz(e)*⁵⁶ ‘alderdia’, *eskalfö* ‘bero handia’, *eskapila* ‘ez bustitzeko artzainek janzten duten kapa’, *eskautu* & *eskaltu* ‘irinez egin ahia’⁵⁷, *eskerniatü* 1) ‘gutziz nekatu’, 2) ‘norbait gaizki hartzea’ & *eskernio* 1) ‘nekea, sufrimendua’, 2) ‘iseka’ –bigarren adiera hau hedatuagoa da Ipar Euskal Herrian eta *eskernio* zuberotarren aldaeratzat joko genuke–, *esprabi* ‘probatu’ & *esprabü* ‘saioa’, *estiapen* & *eztiapen* ‘ilbehera, beherapena’, *estroxan* & *estroxan* ‘presaka’, *etxau* ‘leku baztertuetako etxe edo baserria’, *etxit* ‘ez gutziz, ez osoki’, *frisat* ‘dantza jauzi mota bat’, *gahatü* ‘atxiki, eutsi’,

⁵⁰ Hona Madeleine Jauregiberri ziboztarraren adibide bat: *Hi hiz aments, hik düka hola lotsazi?* (de Rijk 1999: 158).

⁵¹ Iraganeko garaietan mendebaleragoko idazle zenbaitek ere baliatzen zuten, baina ekialdeko mintzoetan etengabeko erabilera izan du eta du; esaterako, guk Zaraitzuko Jaurrietan bildu genuen. *OEH*-k Nafarroa Beherean dakar; bertan guk ez dugu entzun; esaterako, Amikuzeko Zohotan eta Behaskanen ezezkoa eman digute inkestan.

⁵² Erronkarin *belagin*, *beragin* & *bedegin*, baina baita *belagile* ere; bidankoztarrei *belaginak* esan ohi zaie (Lopez-Mugartza 2008: 74).

⁵³ Etxeparek eta Leizarragak ere badakarte.

⁵⁴ Baita *ükhüratü* ere; Erronkarin *ekuri* (Estornés Lasa 1984: 66) eta *ekurik* (118) dakartzat Mendigatzak; Uztarrozen *ékuru* bildu da (Izagirre 1959: 298).

⁵⁵ Nahiz *akhitü* ere baden Zuberoan; Belapeirek eta Intxauspek badakarte. Donapaleu aldera begira dagoen Etxarrin, aldiz, *akhitü* dakar *EAEL*-k (276) eta baita Amendüzen ere; guk Zohotan *akhitü* eta *akhidura* bildu ditugu; aldiz, *unatu* eta *eñhe* ezezaguntzat eman dizkigute.

⁵⁶ Alderaketak egiteko ere balio du; aurki liteke Zuberoaz kanpoko idazle zenbaitengan, baina egun funtsean Zuberoan baliatzen da. Guri Pagolan agertu zaigu: *monitorrain eetzian*.

⁵⁷ Hona urdiñarbetar baten aipua: *ogiaekilan egiten tzian lehen eskaltua, ogi iinaekilan eta krema bezala, bate ezneik ez deu[z]e gabe, hua zian eskaltua, sükreik ez deu[z]e gabe, ogi güti zelaik hartaik [z]aten nin, leen ola baitzen*.

*glask*⁵⁸ ‘hozkada’, *godalet* ‘edalonzia’, *goithü*⁵⁹ ‘garaitu’, *gritx* ‘matxinsaltoa’, *hapatakaz* & *haputikaz* ‘arrapaladan, lauhazka’, *hardit* ‘ausarta’, *harzara*⁶⁰ ‘berriz ere’ –Erronkarin *astra* eta *artsa*–, *hatsalbo* ‘hatsa ezin harturik’, *bedaillo* ‘lurrean etzanik’, *heltübada* ‘agian, beharbada’, *herots* & *ehots*⁶¹ ‘zarata’, *idoki*⁶² ‘atera, erauzi’, *ihü* ‘erraz’, *inkhatxero* ‘hodei beltzak’, *inkaiü* ‘kantitate ttipia’, *iñhar bat* ‘pixka bat’, *iñhazi* ‘oinaztargia, tximistargia’, *intertan* ‘bitartean’, *isola*⁶³ ‘ur jasa, erauntsia’, *itxes* ‘triskantza’, *jesan* ‘mailegatu’, *jokü* ‘apustua’, *kaminet* & *kamenet* ‘armairua’, *kakabarbalot* ‘kakalardo’, *khantü* ‘ondoko alde’, *kapalotx* & *kapelotx* & *kapilotx* ‘ez bustitzeko artzainek janzten duten kapsusaia’, *kehella* & *kihilla* ‘xehela, xeila, ataka’ –Pettarrean *xehela*–, *kheestatü* ‘abere bat zikiratu’, *kholve* ‘hesola, taketa’, *khordamiüsa* ‘etengabeko hitz jarioa, letania’, *kota*⁶⁴ ‘gona’, *kuhat* ‘ukaldia’, *kukuxkan* ‘zeletan, barrandan’, *kuntrebent* –erdal ‘volet / contraventana’, Lapurdin eta Nafarroa Beherean “leiho” dena–, *khüña* ‘sehaska’ –Erronkarin *kuna*–, *khüpüs* & *khüpüx* ‘konkorturik’, *khüpüstü* ‘makurtu’, *küxelü* & *koxelü* ‘gordeka edo sekretuan eman mandatu’, *labeda* ‘ekialdeko haizea’, *labio* ‘lanbro arina’, *lantzer* ‘euri fina, langarra’ –Erronkarin *lantxer* ‘lainoa’ da–, *latsün*⁶⁵ ‘gisua’, *legar* ‘zerga’, *leñhürü* ‘argi izpia’, *mala* ‘lohitokia’, *manex* ‘zuberotarra ez dena, bereziki baxenabartarra edo lapurtarra’, *mantetx* ‘tximiniaren janbak’⁶⁶, *ments izan* ‘falta izatea’, *miusat* ‘arto opila edo taloa esnean zopatu’, *mixkandi*⁶⁷ ‘sehia, zerbitzaria’, *montüra* ‘zaldi jendea, zaldi, asto eta mandoen kategoria’, *nabasi* & *nabasiki* ‘ausart, beldurrik gabe, fidaturik, libro’, *neskenegün*⁶⁸ ‘larunbata’, *net* ‘gutziz’, *nunebeita* ‘ziur aski’, *ñika* ‘keinua’ –Erronkarin bezala, baina ‘begirada’ adiera ere badu ibar horretan–, *oithian* 1) ‘beraz, bada’, 2) galderan harridura adierazteko ere baliatzen da, *oküpü* ‘haurdun’ –lagunarteko hitza da–, *paket(a)* ‘anitz’, *partü* ‘bidean gurutzatu’, *pastetx* ‘taloa’, *pea* ‘udarea’, *pihu* ‘deus gabe’, *pikarrai* ‘biluzirik’, *prefosta* ‘zalantzarik gabe, noski, jakina’, *prunki* ‘ugari, ausarki’, *phurnauzika* & *phürnauzka* ‘animaliak jauzika edo elkarrekin jostatzen aritzea’, *phü(r)ü* 1) ‘behintzat’, 2) ‘gutziz’, *seteme(r)* ‘iraila’, *sü*

⁵⁸ Gamereko adibidean: *galtatzea hora non den, ez beita goxo ixustean glaska baten ükeitea* (Otsibar 2003: 18).

⁵⁹ Hitz zaharkitua dela dirudi; Bizkaiko idazki zaharretan ere ageri da eta baita Erronkari-Zaraitzuetan ere.

⁶⁰ Etxeparek eta Leizarragak baliatu zuten, baina geroztik idazle zuberotarrek.

⁶¹ Guk Zohotan *azantz* bildu dugu eta Arberatzen *azants* dakar *EI*-k, baina *OEH*-k Amikuzekotzat dakar *heots*.

⁶² Zuberoan dago hitz honen erabilera, baina idazle zahar batzuek ere baliatu zuten: Leizarraga, Oihenart, Tartas, Haranburu, Etxeberri Ziburukoa, Duvoisin. Ez diogu ‘kendu’ adiera erantsi, Amikuzen ezaguna baita; ikus 8.4.7. §.

⁶³ *OEH*-k Amikuzen ere badakar, baina guri ez zaigu agertu; Zohotan eta Behaskanen ezekoa eman digute inkestan.

⁶⁴ Zaraitzun eta Erronkarin ere baliatzen zen.

⁶⁵ Zaraitzuko Otsagabian ere baliatzen zen; Erronkarin *gisu* dakar Bernardo Estornes Lasak, baina galdera ikurra du.

⁶⁶ Wilhelm Giese-k dakarrenez (1931: 12), ‘el revellín que bordea la parte inferior de la campana y donde se ponen candiles, candeleros, vajilla, un reloj; del latín *manticulum*.

⁶⁷ Lekuko urdiñarbetarrak ez duela baliatzen diosku; *mañata* eman du. Larrasketek badakar eta Thomas Uthurri (1920-1997) atharraztarrak ere badarabil (Davant 2009: 138); XIX. mende hasierako Bourciez-en itzulpenetan Zuberoan ageri zaigu. Bestalde, Ibarrolako Salaberrik Baxenabarrekotzat ere badakar bere hiztegian.

⁶⁸ Nafarroa Garaiko mendialdean ere kokatu da *neskenegun* edo *neskegun* hitzaren erabilera; cf. Julio Caro Barojaren *Los vascos*, Istmo, Madril, 1984 [1971], 240. or.

murra ‘txingarra’, *thai gabe* & *thei gabe* ‘etenik gabe, gelditu gabe’, *theiü* ‘zikina’, *therrix(k)ot(a)* ‘lurrezko ontzia, katilua’, *topet(a)*⁶⁹ ‘ontzitxo’, *trahola* ‘eginkizun handiak’, *tramada* ‘zerrenda, lerroa’, *txinka*⁷⁰ ‘pindarra, txinparta’, *txütxiüka* ‘zurgintzako lana’, *tzüstotü* & *thüstatü* ‘usteldu’ –Erronkarin *tustatu-*, *üühülgü* ‘ortzantza, trumoa’, *üühaintxa* & *ilhantxa* ‘mirua’, *uñhu* ‘tipula’, *üürgaitzi* ‘lagundu’ –Belapeirek *üürgatzi-*, *üürrhentü* ‘bukatu’, *üürrüpheä* ‘eremu laua’, *xanfart* ‘mahaiko janaldi jaia’, *xanpillus* & *xanpilluz* ‘itzulipurdia’, *xiflet* ‘belarrondokoa’, *zihain* ‘esne-gaina, krema’, *ziunta* & *zuinta* ‘lastertasuna’, *zotükatü* ‘higitzea’ & *zotükü* ‘higidura, konbultsioa’.

7.3. Zubereraren arkaismoak

7.3.1. Euskal Herriko ekialdean izen sintagmak mugagabeen artikulurik gabe jokatzea gauza arrunta da⁷¹. Biluzirik doana atributoa izan daiteke, urdiñarbetar batengandik bildu adibide hau lekuko: *etxen etzia bidia hun, ordin bizikleta besapin eamaiten*; Arberoako Mehaineko etsenplua iduria da: *berriak haundiao bitzien han*. Subjektua ere izan daiteke: *Lamiñaziloa deitü zilo batetarik hur bero eta hur gazi elkitzen da* (Otsibar 2003: 84). Aditz iragankorraren osagarri kokagunean dagoen izena ere biluzik ager daiteke, Zaraitzuko Espartzan 1982an bildu genuen perpaus honetan bezala: *solo etse batean saltzen zen ardo*.

Mugatzailerik gabeko sintagmok, izaera generikoa duten gaien edo zerbaiten existentziaren adierazle dira semantikoki, determinazio bakan ageri dute, erreferentzialtasunaren estatusa zehaztugabea da; izen zenbakarri biluziak plural gisa interpreta daitezke irakurketa ez espezifikoa, kopuruarekiko axolagabe, diskurtsoan kopuruaren zehaztasuna ez da adierazgarri; cf. Manterola 2009. Izaera generikoaren adibideak dira hurrengoak: *gühaurentako beharrago ginikezü oillasko*, Zuberoako Ligiko Elixagaraik emana (80); *beitakit nun baden epher* (173); hona Gamereko etsenplu bat: *Nahi düka hik ezne?* (Otsibar 2003: 37); Arbailakoa da hurrengo adibide hau: *bortüan ikusi dit behi, ardi eta mando* (Coyos 1999: 232). Izaera generikoa ageri da Amikuze-ko Arbotiko honetan: *phantzartez gaztek biltzen zizien tripot* (EHHA).

Zuberoako beste hainbat lekutan bezala, Arbailan *ógia badit* eta *ógi badit* ederki bereizten dira, *har ezazü ogia* eta *har ezazü ogi* bezala (Coyos 1999: 117, 119): lehen kasuan ogi hori determinatua da. Galdetzean ere berdin: *ógi badéa?* (204).

Arberoan ere mugatzailerik gabeko sintagmak baliatzen dira; ugaritasuna adieraztea izan daiteke ingurunea, baina atzizki lokatiboa ere mugatzailerik gabe ageri da: *Uztaritzeko zen* (Arm); ondokoak Mehainen agertu zaizkigu: *gure ama Bithiinako zen / gure aita zena Iholdiko zen*; bestelakoa da etsenplu hau: *uai biziki bada holako* (Arm). Amikuzen Labetzeko adibide hau aipa daiteke: *eztakiat Itsasuko zenez*. Hona orain Erronkariko Mendigatxaren etsenplu bat: *ez dakid zer erritako zren* (Estornés Lasa 1984: 84).

⁶⁹ Zaraitzuko Otsagin ere baliatzen zen eta baita erdaraz Iruñerrian ere.

⁷⁰ Amikuze-ko Zohotan *phindar* bildu dugu.

⁷¹ Diakroniaren ikuspuntutik egoki aztertu ditu sintagma biluzi hauek Julen Manterolak (2009); izen zenbakaitzek eta plural biluziek beste hizkuntza batzuetan duten jokabidea ekialdeko euskal mintzoetan gertatzen denarekin alderatu du. Berriki gai honetaz artikulu interesgarria aurkeztu du Ekaitz Santaciliak Eudia taldeak antolatutako *Hizkuntza barietarioa aztertze-ko teknologia* nazioarteko sinposioan (Gasteiz, 2009/X/2).

Hanpaturik daude Piarres Lafittek adibidetzat *aurthen bada udare* dakarren erako perpausak eta ugaritasuna adierazten dute (1979: 75); iduria da Mehaineko etsenplu hau: *bazen ordian aphez!* Amikuzeko Uhartehirin *ordian bazen lan* esaldia bildu dugu. Zuberoan ere honela da: *ordin, bazüzün bai haur, eskolan e bagüntüzün...* (Ünd). Irantzu Epeldek Lapurdiko Larresoron *bada lan, e!* perpausa bildu du (2003: 216), baina ez dakigu lekukoak ugaritasunaren adieran eman ote duen.

7.3.2. Ablatiboaren aldaera zaharra usu ageri da Zuberoan: *phediküti landa, ahapeti mintzatiüko* adibideak dakartza Zibozeko M. Jauregiberrik (de Rijk 1999: 159), baina *-tik* erabilera berrigoa ere baliatzen da Zuberoan, Peillenek Santa Grazin bildu adibideetan, esaterako: *petik horra zütüzün* (1985: 31); *nuntipaitik horra zütüzün* (30).

7.3.3. Euskara zaharrean bezala, leku izen berezietan ablatiboa adierazteko *-rik* atzizkia baliatzen da oraindik Zuberoan: *ohitzapen huna badiat Akhi-zeik, bena Mauleik e bai* bildu dugu lekuko urdiñarbetar batengandik; etxea norberarena denean, *gure etxerik Gamerera* bezalakoak baliatzen dira (Otsibar 2003: 65).

7.3.4. Aditz iragankorrekin egiletza kasu ergatiboak adierazten du euskaraz, baina Ipar Euskal Herriko idazkietan kasu instrumentalak ere egiletza adierazten du; hona Maister Ligiko erretorearen etsenplu zahar bat (1757): *nitçaç maithatia* (387). Egun, ongi mintzatzeaz kezkatzen diren adinetako xiberutarrek ere baliatzen dituzte honelako egiturak⁷²; hona Sarrikotapean bildu dugun adibide bat: *ez solamente alemanez atzamanik izan behar*. Beharbada maiztasun bakanagoa duelarik, baina badirudi mendebalera ere iraun duela; Baxenabarren, Arberoako Armendaritzen honakoak bildu ditugu: *denetaz bazter utzia; aitzaz baztertia; haurride batez baztertia*; cf. Beñat Karrikaren liburuko adibidea (1990: 45): *denetaz de balde utzia*.

7.3.5. *alde & alte* hitzak osagarria eskuinean darama: *alde gaiñian botxiü animol bat bazia han* (Elixagarai, 40); *etxano alde peko soro patar ttipian alba ledin* dakar Dominique Achigar zihigarrak (Davant 2009: 88); cf. Belapeireren *aldeskuñ* eta mendebaleko Euskal Herriko mintzoetako *alde eskoatati* zaharra.

7.3.6. Aditz batzuetan *e-* zaharrari eutsi zaio Zuberoan: *ebili, egorri, egü(r)iki & egü(r)üki, ekusi*⁷³; Oihergin, esate batera, *eorten* ‘igortzen’ bildu dugu.

7.3.7. Aditzetan arras baliatuak dira *-te* eta *-ke* morfemak etorkizuna adierazteko, iragangaitzekin lehena eta iragankorrekin bigarrena (Intxauspe 1979 [1858]: 55-56); hona adibide zenbait: *bihar, beharbada, apha lago hizate* (Elixagarai, 174). Jeruntzekoa da *eztakie nuiz giatekin hen egongian* adibide iragangaitza, non *-te* eta *-ke* morfemak elkartu diren, Barkoxe, Eskiula eta Jeruntzen *-teke* nahiz *-te* entzuten baitira; adibide iragankorra da *bihar badakikek* ‘bihar jakinen duk’ (Etxegorri 2003: 267). Dena den, *-te* morfemak beste adierarik ere izan du aspaldian⁷⁴.

⁷² Leizarragak, Oihenartek, Belapeirek, Oloroeko katiximak, Maisterrek, Lopezek, Le Quien de Laneufville apezpikuak argitarazi kristau ikasbideak eta XIX. mendean Salaberri Ibarrolakoak eta Iribarnegarai itzuli idazkietan ageri dira adibideak.

⁷³ Erronkarin ere honela dakartza Mendigatxak: *ekusi, ebilten*. Zaraitzukoak dira *ebli* ‘ibili’, *egorri* eta *ekusi* ere, baina Aezkoara helduz gero, *ibili, igorri, ikusi* erakoak hasten dira.

⁷⁴ Gogoan izan behar da, “*edin + -te” loturatik datorren *daite* ‘daiteke’ adizki zaharrean, esaterako, ahala adierazten dela eta ez etorkizuna; Maisterrek berak (1757), *daite* eta *daiteke*, bi erak zerabil-tzan egungo ‘daiteke’ adierazteko; Baxenabarren ere nagusi zen *daite* ‘daiteke’ aspaldian.

Iduri luke, etorkizun adieraz landa, *-ke* morfemak balio modala ere bada, adiera batetik bestera aldea ez baita handia⁷⁵.

7.3.8. Nafarroa Behere, Nafarroa Garai eta Lapurdi gehiengan ez bezala, lexikoan aldaera gordetzailer zenbait ageri da Zuberoan eta ekialdeko eskualde zenbaitetan: *eitzi* ‘utzi’, *haur* ‘hau’ –Erronkarin *kaur-*, *heben*⁷⁶ ‘hemen’, *hirur* & *hiu* –Erronkarin *iror-*, *laur*, *bakhatü* & *pakhatü* ‘ordaindu’, *borogatü*, *zelü* ‘zerua’.

7.3.9. Badira ezaugarri zahar gehiago ekialdean, baina aspaldi Euskal Herriko alderdi gehiagotan ageri ziren: bokal sudurkariak Zuberoan ditugu egun⁷⁷; hona urdiñarbetar bati entzun diogun adibide sorta bat: *ahätze*, *gihäu*, *hüna*, *hürtzia*, *ihĩztatzen*, *ihü e*, *nihäu*, *xähätü*; adibideotan litekeena da *h-*aren aitzineko bokal gehiago ere sudurkariak izatea, baina espektograma baliatu beharko litzateke zehaztasun handiagoa edukitzeko⁷⁸. Larrasketek *āhäte*, *ardü*, *ihärdetsi*, *ihärrausi*, *ihĩtz* hitzetan dakar, esaterako. Amikuzen ia ez dugu bokal sudurkaririk sumatu, iduri luke galdu direla; gure datuetan salbuespenak dira; Bithiriñan *xähätzen* entzun dugu eta Labetzen hitz jakin batean ageri da: *ihĩztari*, *ihĩzin*. Aldiz, Donapaleuko kantonamenduko Xiberuko herrietan adibide gehiago agertu zaizkigu, esaterako, Olhaibin: *xähätü* & *xähätzen*, *ihĩzea*, ‘ehizera’, *nihü e* ‘inor ere’.

7.3.10. Ezaugarri zahar gehiago bada Zuberoan, baina XIX. menderako galdurik zeudenak: esaterako, *ailitz*, *ailleza*, *ainintz* erako botiboak euskara mintzatuan galdu ziren, nahiz, Xaho, Intxauspe eta Gèze gramatikariek edo Bonapartek zubererakotzat aurkezten zituzten; Albert Constantinek (1873-1957) badarabil: *aitzinte helt*, *beste hainbeste honki egitera* (Davant 2009: 81); *aillekigü balia* (85); cf. honetaz Oihartzabal (1997: 56). Philippe Etxegorriren arabera, Biarnoko Jeruntzen ba omen da adibide ihartu zenbait: *ailedi jin!* (2003: 270).

8. BAXENABARRETIK XIBERURAT AMIKUZEN GAINDI

Zuberoako erdigunean egon da euskal ekialde linguistikoaren nukleoa, eta garai batean beharbada bertan zegokeen gizarte eta ekonomia alderditik indarririk gehien, baina guk gai honi ez diogu gehiago Garindainetik, Barkoxetik, Ligitik edo Sohütatik helduko, ez Maule edo Atharratzetik ere, ez diogu aztergaiari Xiberutik beretik helduko, saihetsetarik baizik.

Baxenabarretik inguratu gara Xiberura, Arberoako Armendaritze eta Mehanetik abiatutik; ondotik, Amikuzeko iparralde guztia eta hegoko herri ba-

⁷⁵ Zuberoako Gamereko adibide honetan bietarik izan daiteke: *Zonbait aldiz, ene arreba komen-tüalat joan zenetik aitzina pürü, behar nüan lagüntü Apatta, gure amañi xabarra. Lautan hogeï urteak bazüükean ordükoz, bixta apaltürrik, eta zanko bat min zakar batek hartürrik, aztalbeharritik belaineala artino* (Otsibar 2003: 66); cf. 8.3.27. §.

⁷⁶ Befiat Etxeparek eta Nafarroa Behereko ekialdeko idazkiek bezala.

⁷⁷ Peillenek dioenez, Pettarrean ozenki ahoskatzen dira (1992: 254). Coyosek bokal sudurkarien eta ez sudurkarien pare minimo bakan batzuk dakartza (1999: 64). Erronkarin ere baliatzen ziren, baina Zaraitzun ez; Mitxelenak, esaterako, Izaban *kio* ‘kerua, usain txarra’, *ziatu* ‘koipe gatzatua’ eta *zi* ‘ezkurra’ bildu zituen eta Uztarrozen *gäzta* edo *ür* ‘urra’ (1953); Izagirrek Uztarrozen hauek dakartza: *gänzta* (1961: 394), *zunr* ‘zuhurra’ (397), *änkarrak* ‘ahakarrak, haserreak’ (398), *ainzpareki* ‘ahizparekin’ (399), *ünna* ‘urra’ (1959: 294), *änra* ‘harra’ (297).

⁷⁸ Izaera sudurkaria gora-behera, *hün* ‘muinak’ eta *hürtze* ‘urrondoak’ dira hitzak, *ü*-rekin.

tzuk iragan ditugu: Oragarre, Amorotze, Behauze, Bithiriña, Arrüeta, Xarrikota, Martxüeta, Labetze, Ilharre, Gabadi, Amendüze, Gamue, Arboti, Zohota, Arberatze, Behaskane, Laphizketa, Sorhaphürü eta Uhartehirin gaindi.

Bereziki Amikuzeko iparrean bildu ditugu datuak banden grabazio luzetan, baina hegoko Ostankoa, Sorhapürü, Larribarre eta Uhartehiri herriak ere ezagutu ditugu mintzoaren aldetik. Donapaleu ez dugu aintzat hartu oraindik, guk uste, honelako lanetan hiriek eragin ohi dituzten arazoak agertuko baitzaizkigu bertan.

Amikuzeko euskara aski mintzo ezezaguna da ikerketaren aldetik eta gainera, esaldi harrigarriak irakur daitezke hor gaindi mintzo honen izaeraz; Junes Casenave-Harigilek honela dio: “Behenafarroako euskalkia da hemen mintzaten dena, baina hego eta hego-ekialdera badu zuberokeraren eite eta kutsua, eta zenbait herrik zuberokera garbi garbia egiten du” (1983: 8). Ez da atzendu behar Casenave-Harigile 1964-1981 urteetan Donapaleuko Echeopar kolegioko zuzendari izan zela (Davant 2009: 138); ez da dudarik, beraz, Amikuzeko euskara ongi ezagutzen duela. Ez dakigu “zenbait herri” horiek zein diren, jakintsu zuberotarrak ez dizkigu aurkeztu nahi izan. Peillenen idazki batean ere zantzu iduriak ageri dira, zehazki Amikuze eskualdea aipatzen ez badu ere: “le souletin se maintient au milieu du dialecte bas-navarrais, dans quatre ou cinq villages de Basse-Navarre” (1994: 259). Peillenek Coyosi idatzi gutun batean, Oragarre, Ilharre eta abar mintzo erdi zuberotartzat jotzen ditu (Coyos 1999: 45-6).

Baieztapen horien gibelean, dialektoen mugen auzian, norberaren irizpideak zein diren garbi ez aitortu edo esplizitatu izanean egon ohi da kokka; gure ezagutza eta ikuspegian, Baxenabarreko inon ere ez da zuberera mintzatzeko, are gutiago “garbi-garbia”. Besterik da, laphizketar baten mintzoan Zuberoan nagusi diren ezaugarri ugari aurkitzea, edo Baionan Ipar Euskal Herriko franko euskaldunek laphizketarra zuberotartzat hartzea; halaz guztiz ere, honetatik ez da jarraitzen Laphizketako euskara zuberera dialektoko partaide denik; itxurari baino gehiago, auzia funtsean irizpideei eta metodologiari dagokie.

Har dezagun Amikuzeko hego-ekialdeko Sorhaphürü herria: Zuberoako Lohitzüneren ondoan dago, bateko eta besteko hondarreko etxeak elkarrengandik hurbil daude; esate baterako, bertako elizan hiru zeinutegi daude, Zuberoan bezala; larribartar batek, bestalde, Sorhaphürüko mintzoa zuberera dela diosku, horko mintzoak Zuberoara jotzen duela, baina Sorhaphürün bildu ditugun datuek ez dute ideia hori deusetarako bermatzen: bokalarreko “r” galdu gabeko *gira* adizkia, “izan”-en Nor saileko iraganeko *ginden* ‘ginen’, *dutela* adibideko hirugarren pertsona pluraleko *-te* Nork morfema, *jaten* eta *jin* hitzetako [y-] sabaikaria... ez dira inola ere zubereraren ezaugarriak; ez Laphizketan, ez Sorhaphürün, ez Amikuzeko hego-ekialdeko herrietan, herrietan inon ere ez da zubereraz egiten; uler bedi, gainera, *onus probandi* delakoa aurkeztea baieztapen hori egin dutenei dagokiela, ez inola ere guri.

Amikuze ibar handia da eta hizkuntzaren aldetik ez da eskualde guztiz homogenea: alderdi batetik bestera desberdintasunak sumatzen dira mintzoan, ondoko herrietako hizkuntza-ezaugarriekiko desberdinak diren beste ezaugarri batzuen agerpena dago aldi oro, herririk herri emeki gertatuz eta ugalduz doaz aldaketak, mailaz maila; Arberoatik Zuberoarat Amikuzen gaindi *continuum* geolinguistiko nabarmena ageri da herririk herri joanez ge-

ro, baina etena ere sumatzen da; guk ibilbide hori egin dugu, mendebaletik ekialderat.

Hizkuntza-ezaugarriak aurkezteko bi mota bereizi ditugu: alde batetik, Euskal Herriko ekialde-ekialdean ageri ez diren tasunak bereizi ditugu, Ipar Euskal Herrian eta Baxenabarren hedadura handia dutenak, baina Xiberuan baliatzen ez direnak; cf. 8.1. eta 8.2. azpiatalak.

Bestaldetik, Euskal Herriko ekialdean –eta beraz, Zuberoan– baliatzen diren ezaugarriak bereizi ditugu; ekialdeko tasun hauetarik, guztiak ez, baina hainbat eta hainbat Nafarroa Behereko franko eskualdetan eta Lapurdiko Aturrialdean erabiltzen dira eta baita Pirinioen hegoaldeko ibar nafarretan ere: ezaugarriok 8.3. eta 8.4. azpiataletan dakartzagu eta kokaguneaz eta hedaturaz hainbat zehaztasun eta ñabardura egin behar izan dugu baitezpada.

Hartara, bigarren era batean ere egin genezake aurkezpena: Ipar Euskal Herrian ezaugarri ekialdekoak –7, 8.3. eta 8.4. §– eta ez ekialdekoak –8.1. eta 8.2. §– daude eta ekialdeko tasunen artean, ekialde zabalekoak –8.3. eta 8.4. §– eta ekialde laburragokoak bereizten ahal ditugu; ekialde laburrekoak xiberutarren ezaugarri eskusiboak lirake eta guk 7. atalean aurkeztu ditugu, horretan ere ñabardurak eta xehetasunak baitezpadakoak izan direlarik.

Irakurleak jakin behar du artikulu honetan gu ez garela Zuberoa herrialdearen barreneko edo Amikuze eskualde edo ibarraren barreneko hizkuntza-zatiketez ari; artikulu honetan uraz bestaldeko sua da gai hori, baina esan horretatik ez da ulertu behar, bata nahiz bestea hizkuntzaren edo mintzoaren aldetik eremu homogeenok direnik; esaterako, aditz nagusien etorkizuneko “-tu + -ko”, Amikuzen oro har *-tiko* dena, *-tuko* entzun dugu hego Amikuzeko Uhartehirin: *bihar e argituko ik, baliatuko...*

Har bedi gogoan, Euskal Herriko hizkuntza-ekialdea egun arras ahul dagoela: Zuberoak, Erronkarik, Zaraitzuk edo Amikuzek gizarte aldetik egun ez dute beren arteko batasunik, gizartearen eta erakundearen aldetik errealitate desberdinetan murgildurik daude, eskualde horietako bazter gehienetan ekonomia apalduz doa eta euskara bera ere, gainbehera gogorrean sarturik dago; gizarte-egoera hau ez da egokiena hizkuntza-berrikuntzak bertan sor eta ondoko eskualdeetara heda daitezen.

Zuberoan bezala, Amikuzen ere gainbehera doa euskara; orain artean tradizioko hizkuntzaz ezaxola erakutsi duten bertako hainbat lagun eta handiki, beren bizi guztian inguruan euskara entzutera usaturik zirenak, orain bai, euskara zinez galtzen ari dela ohartzen hasi dira⁷⁹.

Amikuzeko hizkuntza-berrikuntzak Lapurdi-Baxenabarretik edo Euskal Herri orokorragotik iritsiak izaten dira; tasun berriok ez dira gizarte euskaldun guztira hedatzen, euskaraz mintzatzen jarraitzeko halako barne erabakia hartu duten hiztunengana baizik, eta hauen artean, bereziki helduengana edo gazteengana, zaharregana ez; datuak biltzeko lekuko adinetakoak hobetsi ditugu guk, Amikuzeko orain arteko berezko euskaratik nahi baikenuen.

⁷⁹ Antton Luku euskal idazleak halako marra irudikatu du berriki (2009: 47-48): erdaldunduz doan eremu ordokia dago batetik, kooperatiben jardunak Zuberoako Pettarra, Amikuze eta Biarno apala bateratu dituelarik; mendialdea bere horretan gelditu da, euskaldunago eta txiroago. Gauza jakina da, bestalde, Ipar Euskal Herriko mendialdean, goratasun jakin batetik goitiko biziguneez, nekazaritza eta abeltzaintza gaietan Frantziako erakundeetarik diru-laguntza berezi bat biltzen dutela.

Herri bakoitzeko euskara leiala bilatzen eginahalak egin ditugu, baina usu ez da aise izan, Amikuzen jendeak etxetier edo etxezain ibili baitira herri batetik bestera eta honek, higidura handia eragin du eskualdean. Zail da herri batean sortu, aitetamak herri horretakoak dituen eta herri horretan bizi izan den beriemaile amikuztarrik aurkitzea. Halaz guztiz ere, lan honek Amikuzeko hizkuntza-errealitatea erakutsi nahi du, ez dakar ametsetako egoera ideal bat eta horregatik, bildu dugun euskara motaren berri leialtasunez ematea izan dugu helburua, hori izan da aldi oro gure borondatea.

8.1. Ekialdekoak ez bezalako ezaugarriak Arberoan

Bestela izan ezin zitekeenez, Nafarroa Behereko ezaugarri orokor ugari baliatzen dira herrialdearen erdigunean kokaturik dagoen Arberoa eskualdean; guk Armendaritzeko eta Mehaineko datuak bildu eta ikertu ditugu eta ikusi, Euskal Herriko ekialdean bestela egiten diren hainbat ezaugarri darabiltzate; lehenik Nafarroa Beherean berriztatu diren ezaugarriak aurkeztuko ditugu:

8.1.1. Maiztasunaren aldetik bederen, Arberoan baliatuagoa da *ue* > *ie* > *ii* asimilazioa Nafarroa Behereko ipar-ekialdean baino: *nin* & *niin* ‘nuen’ & *niila* –baina baita *nienez* ere–, *gindiin* ‘genuen’, *ziilaik* ‘zuelarik’, *ziniin* ‘zenuen’ (Arm); baita *diila* ‘direla’ adibidean *ie* > *ii* ere (Arm). Mehainen *hak er-ten diin bezala* edo *ze mintzairre itsusia diin* perpausak bildu ditugu. Asimilazio mota honek hedadura handia du Nafarroa Beherean; Amikuzen ez da ezezaguna, baina bakanago ageri da.

8.1.2. Hasperena ez agertzea ekialdean baino aiseago gertatzen da Arberoan; lekuko mehaindar batek jarraitasunez eman sekuentzia honetan, lau alditarik bitan ez da *h*-rik ahoskatu: *beaala*, *behala*, *behala*, *beala*; lehen hitza hanpadura handiz emanik dagoela adierazi behar da. Armendaritzen, *guhaur* & *guaur*, *nehor* & *neor* entzun ditugu, hiztunak hasperena ahoskatzea unean uneko aukera balitz bezala.

8.1.3. Izen berezien ablatiboa *-tik* egiten da, ez dago *-rik*, Mehaineko etsenpluak lekuko: *Domintxinetik landa*, *Mehainetik*; ekialdean bezala, izen arruntetan edo adizlagunetan ere *-tik* dago: *arrantzatik*, *artetik*, *hantik*.

8.1.4. Aditzean “dardarkaria = albokaria + *-i* partizipio atzizkia” egitura dagoenean, Arberoan ez da *-ten* zaharra entzuten, Euskal Herriko erdigunean nagusitu den *-zen* baizik: *ezartzen*, *iiltzen*, *igortzen*, *ekhartzen*, *itzultzen*, *ebakitzen* (Meh); gibelatzea ez da hain aspaldikoa: lekuko mehaindarrak dioskunez, lehenago *ezarten* aldaera baliatzen zuen, baina ustez egokiago den, *ezartzen* esaten du orain; *-zen* baliatzea luzaz hedatzen da eskuin Amikuzen: Oragarren, Martxüetan, Arbotin, Arberatzen, Laphizketan, Uhartehirin eta Zuberoako Olhaibin eta Etxarrin bildu dugu, baina *-ten* ere ausarki baliatzen da Amikuze guztian gaindi: Arrüetan –*jalgiten*, *ezarten*, *i(b)iltzen*–, Bithiriñan –*iiltzen* ‘ibiltzen’–, Martxüetan edo Laphizketan agertu zaigu⁸⁰.

8.1.5. Arberoan *-ki* eransten zaio aditzari ohikotasuna adierazteko: *bazen biziki Heletatik iilki zenik Hazpamen denboran* (Arm) | *gero badira bearba rübian* ‘rugbian’ ta *ibilki dienak, na ez herrian berean* (Arm) | *ibilki uk haat-hu-*

⁸⁰ Zuberoan *-ten* zaharra egiten da –*ebilten*, *erortera*, *ezartez*, *igorten*, *ixurtera*, *jarten*...–; Euskal Herriko beste saihetsean, Bizkaialdeko *etorten* edo *ekarten* aldaera zaharrak ditugu.

nata (Meh); bertako lekukoak dioskunez, “joaki” forma ez da Mehainen baliatzen; ohikotasuna adierazteko *johan* baliatzen dutelako, beharbada?

8.1.6. Zuberoan ez bezala –eta Nafarroa Garaiko hainbat alderditan bezala–, Nor Nork sailean pluraleko *-zki-* morfema baliatzen da Arberoan **ezan*-ekin: *etzazkitziela erra* ‘ez ditzazuela erre’ (Arm); *ekharzkik hunat* (Meh). Amikuzeko berri sakonago bildu beharko litzateke, baina guk ia ez dugu ezaugarri honen berririk bertan⁸¹. Uhartehirin zuka pluralean *ekhaatzu* ematen da agindua, baina toka *ekharzkik*.

8.1.7. Ekialdekoak ez diren aldaerak baliatzen dira Arberoan: *aatxe* ‘aretxea’, *afari*⁸², *ainhitz* (Arm) & *anhitz* (Arm), *aitatxi* ‘aitona’, *altzeiru* ‘altzairua’, *amatxi* ‘amona’, *ano* ‘ardoa’, *argizari* ‘ilargia’ (Arm), *atxiki*, *aurdiki* ‘jaurtiki’, *ausiki* ‘hozka egin’, *berdin*, *biaamun* (Meh) & *bihamun* (Arm), *bit* ‘bait’, *bokheta* ‘arroparen garbialdia ibaian’, *dilingan* ‘zintzilik’, *elgar* ‘elkar’, *emazteki* ‘emakumea’, *emezortzi*, *entseatu* ‘saiatu’, *erder* ‘lerdea’, *euri*, *galde*⁸³ ‘eskaera, galdera’, *ganbera* ‘gela’, *gaphoina* ‘kapoia’, *garratoi* ‘arratoi’, *gasna* ‘gazta’, *gaztina* ‘gaztaina’, *hamar aldiz* ‘anitz aldiz’, *haurride* ‘anaiarreba’, *hautsi*, *hemen*, *hertze* ‘hesteak’, *hiru*, *iastatu* ‘dastatu’, *iautsi* (Meh) ‘jaitsi’ & *jautsi* (Arm), *idurikatu* ‘igurikatu, zain egon’, *i(g)erikatu* ‘igerian egin’, *irri* ‘barrea’, *jalgi* ‘irten’ (Arm) & *jelgi* (Meh), *kadera* ‘aulkia’, *kafira* ‘habia’, *klosko* ‘putzu ttipia’, *kolpe*, *khotsu* ‘pixka bat’ –*khotsia* forman–, *khuutze* ‘gurutzea’ & *khuutzatze*, *khuutzefika* ‘gurutze ttipia, etxekoa, ez elizakoa’, *lahar* & *laphar* ‘sasia’, *laxo* ‘solte’, *mokoka* ‘aharran’, *ogoi* ‘hogei’, *okhilo* ‘okila’, *ontsalaz* ‘ondo bidean’, *pautxa* ‘pagotxa, faruxa’, *phesta* ‘jaia’, *pinta* ‘ardo neurri bat’, *sakela*, *sendatu*, *sugeandoila* ‘sugandila’, –*tasun* atzizkia –*eritasunez*, *ontasunak*–, *ukhan*, *ulitxa* ‘eltxo’, *urdekeria*, *urran* ‘hurbil’, *urri* hilabetea, *urrixa* ‘emea’, *xahutu* (dirua), *xekha* ‘bila’, *xikitatu* ‘zikiratu’, *xinaurri*, *xingar*, *xutik*, *uzkinazo* ‘ipar-belea, eskilaso, oskilaso’.

Ekialdeko saihetsean gertatu diren hainbat berrikuntza ez dira Arberoan ageri:

8.1.8. Arberoan *u* ez da palatalizatzen hitz bukaerako edo adizkietako hia-tusetan baizik⁸⁴: *sortia* ‘sortua’, *buria* ‘burua’, *zien* ‘zuen’, *zitien* ‘zituen’ (Meh); *niila* ‘nuela’, *zindien* ‘zenuen’ & *ziniin*, *gintiin* ‘genituen’, *ziilaik* ‘zuelarik’ (Arm); ekialdean edo Amikuzen ez bezala, gainerako egoera edo kokagunee-tan *u* egiten da Arberoan⁸⁵.

8.1.9. Asimilaziorik gabeko *i - u* sekuentzia dago Arberoan: *idurikatzen*, *iduritzen*, *ikhuzi*, *ilundu*, *inguru-inguru*, *ithurri*, *ixtiak* ‘ixtuak, txistu jotzeak’,

⁸¹ EHHA egitasumoko 91150. galderan **ezan*-en pluralak bildu dira; agintezkoetan Amikuzen ez da (eza)zkizu ‘itzazu’ aditzen erakorik ageri; ondoko Bardozen eta Izturitzen bai, baita Landibarren eta Oztibarreko herrietan ere; aldiz, Pagolan, Domintxainen eta Zuberoako herrietan ez. Amikuzeko herrietan erantzunik gabe daude Arrüeta-Sarrikota eta Garrüze; hona, aldiz, Arboti-Zohotako erantzun pluralak: *idekatzü*, *idekizatzü*, *yozatzü*, *yantzatzü*; *zkitzu* proposatu zaio lekukoari eta ezetz erantzun du.

⁸² Nahiz duela berrogeita sei urte Jean Haritschelharrek *auhari* zekarren Iholdi alderdirako (1963: 61).

⁸³ Armendaritzen garbi *galde* bildu dugu. Mehaineko lekukoak *bi galde ukhan tiat*, *galdiak*, *galdein* erakoak baliatzen ditu, baina inoiz zalantza ageri du erantzunetan: *bauka galdoik* edo *baitiat galduak* erez zalantzan dago herrikoak diren ala ez diren. Oro har, dioenez *galde* da Mehaineko aldaera.

⁸⁴ Gauza jakina da, bestalde, frantses maileguetan *ü* dagoela.

⁸⁵ Ez dakigu belaunaldi kontua den, baina katiximan ikasi zuen euskararen moldeak maite dituen hiztun laborari euskaltzale batek –Mehainen 1938an sorturik gerora Amikuzeko Gabadira ezkondua da–, *sorthüa*, *ezkondüa*, *khotsüa* erakoak egiten ditu absolutiboko hiatusean.

liburiak (Meh); aldiz, Amikuzen gauzak bestela dira: *üdüri* (Arb, Lap), *üdüipenak* (Lap), *üdüi* (Dom), *ülüntzetan* (Arbo, Lap), *liübüia* ‘liburua’ (Dom); zernahi gisaz, dena ez da asimilazioa Amikuzen: Arberatzen *idüritzen* eta *libürü* bildu ditugu, asimilatu gabe; berebat, *idüri* dugu Behauzen eta *ingürü* Labetzen.

8.1.10. Sudurkariaren inguruko *o > u* aldaketaren maila ez da Arberoan ekialdean bezainbatekoa: Mehainen *zomat* ‘zenbat’, *zomait* ‘zenbait’, *zoin* eta *ezoin* ‘edozein’ egiten dira⁸⁶, eta baita *ezkondu*, *kontre*, *moztu*, *noiz*, *nor* edo *oinez* ere. Mehaineko hersketak dira honako hauek: *huna* ‘ona’, *undar* ‘hondarra’, baina *ontasunak* esaten da. Aldiz, Amikuzen bilakabidearen maila handia da: *uñez* ‘oinez’ (Ora) & *huñez* (Bit), *muzten* ‘mozten’ (Arbo), *ezkuntzaz* ‘ezkontzaz’ (Arrü), *ezkundu* & *ezkunt eta* (Zoh), *nur* ‘nor’ (Zoh), *nuiiz* ‘noiz’ (Arbe).

Nafarroa Beherean orokorrak diren hautuak ageri zaizkigu Arberoan:

8.1.11. Muga adlatiboan Ipar Euskal Herrian horrenbesteko hedadura duen *-rano* bildu dugu Mehainen: *ainbestetaano*, *Paiseano*, *etxeano*, *Portugaleano*. Armendaritzen *-rardino* bildu dugu: *Pariserardino johan da*; *noardino ai zira?*; *amatxiren etxerardino*; Amikuzen, aldiz, *-radio* ageri zaigu: *noadio* ‘noraino’ (Beh, Uha), *hanbestetaadio* (Beh, Mar), *hoinbestetaadio*, *horradio*, *Panplonaadio*, *Donapaleadio*, *hamoostetadio* (Lab), *Hazparneadio* (Arbo). Laphizketan, berriz, *-dino* bildu dugu: *gara[ɜ]adino* ‘garajeraino’.

8.1.12. “Izan” aditzaren iraganeko jokoan Nor sailean *-nd-* eta *-nt-* ageri dira Arberoan: *ordian prest ginden / hor hiutanoi laun biltzen ginten / heer bea eoitzen ginten / ai zinden* (Meh). Ez dago garbi *-te-* & *-de-* hori morfema jatorra ote den, ala *-nd-* & *-nt-* horretan berrikuntza dagoen. Nafarroa Behereko alderdi gehienetan, Amikuze barne, honelako adizkiak ditugu, *xinden* ahan-tzi gabe; aldiz, Baigorri ez dago honelakorik, ezta Zuberoan ere; xiberutarrek pluraleko bigarren pertsonako *zinde(e)n* & *zindien* ‘zineten’ adizkian baizik ez dute “nd” egiten.

8.1.13. Konparazio perpausetan *bezanbat* baliatzen da Arberoan: *etzuten oai bezanbat (t)sosik e* (Meh); *nik badiat hik bezainbat* (Arm); Amikuzen eta Zuberoan *bezainbeste* darabilte: *gu bezainbeste* (Beh); halaz ere, Laphizketan *goai bezanbat* bildu dugu eta Olhaibin *ezpitzen oai bezanbat iten*; EHHA-n Zuberoan eta Amikuzen *bezainbeste* aldaera nagusitzen da⁸⁷.

8.1.14. Ekialdekoak ez diren hitzak edo adierak baliatzen dira Arberoako Armendaritzen eta Mehainen: *arbi* (Arm), *arraildura* ‘arrakala’ (Meh), *athea* ‘irten’ (Arm), *ausmaarri* ‘hausnarra’, *barrandan* ‘zeletan’, *eakoitz* (Meh) ‘larunbata’ & *ibiakoitz* (Arm) –Amikuzen *iakoitz-*, *hatz* ‘azterna’⁸⁸, *hurbildu*, *iduzki* –Amikuzeko Behauzen ere *iuzki* bildu dugu, baina Laphizketan eta Arberatzen *ekhi-*, *ilargi* –cf. *argizari* ere 8.1.7. §-n–, *iraulden* ‘goldatzen’, *ix-*

⁸⁶ Badakigu Zuberoan dena ez dela *zu-*, badela herrialde horretan *zo-* ere; halaxe da, gainera, zuberera zaharrean, esaterako Belapeireren lanean edo Beñat Mardo barkoxtarrarenean; hona XVIII. mende hasierako Oloroeko katiximako adibideak: *çoinç*, *çoinç*, *çonbait*, *çombat...*; aldiz, Maisterrek *çounbait* “zunbait” dakar 1757an. Egungo Amikuzen bietarik bildu dugu: *zonbat* eta *zomait* Bithiriñan, esaterako eta Zuberoako Olhaibin ere *zomeit* & *zonbaitzü* entzun ditugu; aldiz, Amikuzeko Martxüetan *zumat* & *zumeño* eta *zomat*, Ilharren *zumait*, Gamuen *zunbait* eta Laphizketan *zumeit*.

⁸⁷ Maister zuberotarraren lanean (1757), *bezanbat* eta *bezañ beste*, bi erak ageri dira.

⁸⁸ Ekialdean animalien ‘hatzaparra’-ren adiera du Zaraitzun eta Erronkarin; Azkueren arabera baita Zuberoan ere; ‘hazkurea’ ere adierazten du Zuberoan, Larrasketen lana lekuko.

kiantxa ‘izaina’, *khausitu* ‘asmatu’⁸⁹, *kopeta*, *mahuri* ‘marrubia’, *mamutx* ‘xomorroa, intsektua’, *miru*, *muñak* & *buru muñak*, *neska*, *oinetakoak*, *ortzi*⁹⁰, *otsail*, *phentze* –Amikuzen *phintze* (Arbo, Zoh) eta *pintze* (Mar) bildu dugu⁹¹–, *primadera*, *poxulu*⁹² ‘oztopoa’, *selhauru*⁹³ ‘aletegia, bihitegia’ (Meh), *sorrho* ‘urteko belarra bigarrenez moztea’, *xehela* ‘alor edo zelaia herstecko egurrezko ataka’ –Zuberoan *xehela* ez da Pettarrean baizik erabiltzen–.

Aldea adieran egotea ere litekeena da: *astiri* & *arrastiri* ‘arratsalde apala’ da Mehainen, baina ‘arratsaldea’ adierazten du Zuberoan.

8.1.15. Atzizkietan bilakuntza adierazten duen *-keta* dugu Arberoan: *abarketa*, *ogiketa*, *onddoketa*, *sosketa* (Arm)⁹⁴; ia ez da *-ka* baliatzen Armendaritzen: ezin esan daiteke “ogika”, baina *onddoka joana da*, berriz, bai. Zuhaitzen izenak eratzeko *-ondo* atzizkia baliatzen da Armendaritzen: *gaztinondo*, baina ondoko Mehainen *gaztenatze* bildu dugu, zeinak Zuberoako *gaztaña-tze* oroitarazten baitigu. Nafarroa Beherean nagusi den *-ño* txikigarria da Arberoan agertuko zaigun beste atzizki bat: *moldeño*, *baño*, *bi elheño*, *poxiño*, *zareño*, *antxuño* ‘kasik’, *gaztexoño*ok.

8.2. Ekialdekoak ez bezalako ezaugarriak Amikuzen

Nafarroa Beherearen eskuineko saihetsean egonik ere, usu jotzen du Amikuzek Baxenabarre zabaleko joeretara; egiaz, ekialdekoak ez diren ezaugarriak partekatzen ditu Amikuzek mintzo baxenabartarrekin. Jarraian, tasunok ibarreko zein herritaraino iristen diren aurkeztuko dugu; lehenik ezaugarri berriak erakutsiko ditugu:

8.2.1. “Ozen + herskari” kontsonante taldean *abendu*, *jende*, *heldü* erako herskari ahostunduak Amikuzetik Zuberoako saihetseraino iristen dira; Olhaibin *iande* ‘igande’ eta *haendako* bildu ditugu eta Etxarrikoak dira *iandian* eta *alde* adibideak ere; zernahi ere den, *iante* ‘igande’ ere bildu dugu Etxarriin⁹⁵.

8.2.2. Adizlagunetan *-rk-* > *-rg-* berrikuntza fonikoa arras ekialdera hedatu da; Arberoan arrunta da *orgo* ‘horko’, baina Amikuzeraino iristen da: Arbotikoa da *orgoa* adibidea, Uhartehirikoa *horgo* eta Zuberoako ipar-mende-

⁸⁹ Ekialderago *edien* ageri da Zuberoan; Larrasketek ere badakar *khausitü*, baina adiera ‘lortzea’ edo ‘atsegin izatea, laket izatea’ du ekialdean; dena den, Armendaritzeko ‘asmatu’ adiera eta Zuberoako ‘lortu’ ez dira horren urrun.

⁹⁰ Armendaritzen ‘ortzantza, trumioa’ dela esan digute, baina Mehainen ‘tximista’ da: *ortziak kabalak erre* ohi ditu.

⁹¹ Idazle zuberotarrek ez dute baliatu; dena den, herrialde honen saihetsean, Sarrikotapean *pheintze* entzun dugu guk, baina ez dakigu zenbateraino den fidagarri.

⁹² Guri Zuberoan ezezaguntzat eman digute; Larrasketek dakarrenez, etxe izena eta deitura da *püxülü* Zuberoan.

⁹³ Zuberoan etxearen barrenean goiko solairua adierazten du, edo lurreko egurrezko oholak; elizan, berriz, galeria edo balkoiaren adiera du zuberotarrentzat. Ikus Gamereko adibide hau: *goizan aldiz, emeki-emeki bata bestearen ondotik jeikitzen ginen eta otoitzeak bere alde erranik, selauriitik behera eraisten ginen, askaritato prest* (Otsibar 2003: 41) edo *eskeler gainean, selaurü artea, leiho baten argiareki* (22).

⁹⁴ Beñat Karrikaren *Armendaritze haur begiez* liburuan *-keta* ageri da (1990): *fraidegai keta zabilan; karakoilketa; amak abarketa igortzen ninduen*.

⁹⁵ *lt*, *nt*, *nk*, *lk* kontsonante taldeak Zuberoan eta Erronkarin gorde dira: *altha(r)e*, *althatü*, *althé*, *heltü* / *abentü*, *bo(r)onte*, *igante*, *lanthatzeko*, *oillanta* / *hunki*, *mahanka*, *zankho* / *ahalke*... Jacques Allièresek ahoskabe irauteko joera hau biarnesengandik eta manexengandik bereizi nahiarekin identifikatu zuen; cf. Coys (1999: 75).

baleko Olhaibikoa, berriz, *borgua*; bestalde, “hark” aldaeran *-rk > -k* gertatu da Arberoan *hak* adibidean, Amikuzeko Uhartehirin, Ilharren, Gamuen edo Arbotin legez; Zuberoa ipar-mendebaleko Olhaibin eta Arüen ere *hak* bildu dugu.

8.2.3. Aditz nagusian etorkizuna adieraztean bokal arteko *n* galtzen da Arberoan, baina baita Amikuzen edo Nafarroa Garaian ere: *errain dute*, *hartzemain duzu*, *izain niz* (Meh); *izain tzen* (Arm). Amikuzen *ukhain* aipa daiteke Ilharren eta *jiin*, *izein* eta *emain* Uhartehirin; berebat, *atzemain* nahiz *izain* Zuberoako lehen herri Lohitzünen; halaz ere, galerarik gabeak ere bada dira Amikuzen: *erranen* (Lap).

Zuberoan, oro har, ez da bokal arteko *n* hori galtzen, edo joera ez da Baxenabarren bezain nabarmena. Larrasketek adibide guztiak bokal arteko *n* dutelarik dakartza: *egonen*, *emanen*, *erranen*, *igañen*, *igaranen*, *izánen*...; Jerruntzeko euskaran, esaterako, horrela da: *emanen deie* (Etxegorri 2003: 264), *jinen*, *erranen*, *atzamanen*, *edienen* (266), *ükhenen* (267), *junen* (275), *jakinen* (276). Guk Sarrikotapean *erranen* bildu dugu. Arbaila aldean, lekuko urdiñarbetar batek *-anen* eta *-aen* erako bukaerak eman dizkigu; *-aen* esateko aukeraz galdegin diogunean, garbi adierazi du horiek ere baliatzen direla: *edaten*, *emaen*, *[ʒ]ien* erakoak ere baliatzen dituztela. Coyosek Arbailan *[ʒ]inen* nahiz *[ʒ]ien*, bi aukerak dakartza (1999: 220).

8.2.4. Polaritate negatiboa duten izenordain zehaztugabeetan, Zuberoan ez bezala, *nihur e*, *nihunkoek* (Lab), *nihuk e* (Lap), *nihukek* ‘nehork’, *nihun e* (Dom) saila baliatzen da Amikuzen⁹⁶.

8.2.5. Konparazio perpausen bigarren atalean *ezin ez* partikula ager daiteke Arberoan eta Amikuzen: *nahio dut amatxiikin lanian ai izan ezin ez eta aitarekin* (Arm); *bada biziki geio gazte plantatzen denik laborantxetan ezin ez eta hemen* (Meh). Amikuzeko Zohotan *ezin eta* eran entzun dugu egitura hau. Ekialdean aspalditik *ezi ez* aldaera baliatu da: Belapairek, Egiategik, Arxuk edo Gèzek badakarte; Maisterrena da hurranen adibidea: *çougnec haboro dolore erakharri behar beiteicie, ecieç cernahibeita gaiçaren galciac* (147).

8.2.6. Aditz iragankorretan hirugarren pertsona pluralaren Nork morfema *-te* da Baxenabarren: *atxiitzen dute*, *iten duzte*, *zuten*, *ziuzten* (Meh). Ezaugarria Amikuzen gaindi eskuinerat biziki hedatzen da; Domintxainen eta Olhaibin *düte* bildu dugu eta Etxarrin *dute* & *tuzte*, harrigarri den *u* palatalizatu gabearekin⁹⁷. Oihergin, Ainharben eta Sarrikotapean *-te* eta *-e* entzun ditugu, bietarik; aldiz, ondoko Ündüreinen *-e* bildu dugu: *ze egiten tzien*.

8.2.7. Ez dira *e-* aditz-aurrizki zaharrak sumatzen Amikuzen: *ibili* (Ora, Gam, Arbe, Lap), *ibilten* (Mar) & *ibiltzen* (Lap), *ikusi* (Zoh), *ikhusi* (Ora, Ilh, Loh), *ikhusten* (Ora, Ilh, Arbo), *igorteko* (Lap) & *iortzen* (Ora) adibideak bildu ditugu.

8.2.8. Etorkizuna adierazteko, *-n-z* bukatzen ez diren aditzetan Baxenabarren ez da *-en* egiten; Arberoan *ekharriko* (Meh) dugu eta Amikuzen ere halaxe da: *ezaiko* ‘ezarriko’ (Zoh).

⁹⁶ Zuberoan *ihür*, *ihüntik*, *ihürat* erakoak ditugu. Aldiz, Erronkari ibarrean Azkuek *eür* eta *eunr* ‘inor’ bildu zituen Uztarrozen; Bidankozen, berriz, *ñor* aldaera ageri da.

⁹⁷ Koldo Artolak, espero beharko genukeen *düte* bildu du Etxarrin (Irizar 2002).

8.2.9. Nor Nori eta Nor Nori Nork aditz sailetan, Baxenabarreko men-debaleko eta Lapurdiko ekialdeko *n* berrien oihartzuna sumatu dugu Amikuzen Arrüetako *zaunkutelaik* ‘zigutelarik’ adizkian bederen; ez dakigu berrikuntza horren ispilua *gindakon* & *zindakon* edo *gindauden* & *zindauden* erako adizkiek eskaini ote duten, baina ez litzateke ezina. Guk segurik, Arberoan ez dugu honelako berrikuntzarik sumatu: *nakon*, *zakoten*, *erten* (*t*)*zautan* (Arm); *zekon* & *zakon*, *zakoten*, *zaukuten*, *zaukutean* ‘zigutean’, *zinautan* ‘zenidan’; *itsusi zautan* ‘itsusi egiten zitzaidan’ (Meh). Gainerateko Amikuzen ere ez zaigu agertu.

8.2.10. Kausazko perpausetan *-lakoan* berrikuntza ageri da Lapurdiko barne eta ekialdean –Bardoze barne– eta Baxenabarren –Baigorri, Arberoa, Garazi, Amikuze barne–. Hona guk bildu adibide batzuk: *hoe niila ez kominiatuik*, *ura ietsi niilakoan* ‘hobe nuela ez jaunartzea, ura irentsi nuelako’ (Arm) | *zaharra dira arbole horiek, horiek, eta, eztira xuxen goiti, baituzte adarrak, moztuik izan dielakoan* (Meh). Amikuzen Oragarren bildu genuen 1985.ean: *eta harri hua etzutelakoan hatzemaiten abal, zugia oro barreatu*; Uhartehirin *eginialakoan beharrik* bildu dugu; beste hau Zohotakoa da: *ta etzatak iduri igandea igana dela ezpaniz juiten igandetan mezaat, ez besteak beno deboto(o) nizalakoan, bena ene abituen atxiitzeko*. Zuberoan guri segurik ez zaigu agertu⁹⁸; Urdiñarben *-lako* bildu dugu eta Jeruntzeko adibidean *jin delakoz* dakar Etxegorrik (2003: 265). Gameren ere honela da: *eta halere Xiloka maitea, ene xiloka delakoz* (Otsibar 2003: 15).

8.2.11. Hona orain Amikuze ibarreko aldaera zenbait, ekialdekoak ez bezalakoak direnak: *aitatxi* (Beh, Arbe), *amatxiak* (Beh), *ano* (Bit, Uha, Arbe), *behor* (Mit, Uha, Arrü, Arbe), *berdin* (Mit, Arbe), *bihamon* (Ora) & *bihamun* (Uha), *eder* (Beh, Ilh, Zoh, Arbe), *elgar* (Bit, Lap), *gasna* (Bit, Uha, Arbe), *haitz* ‘haritza’ (Arbe), *hamoost*⁹⁹ ‘hamabost’ (Bit, Lab, Zoh), *haragi* (Ilh), *hemen* (Bit, Lab, Arbe) –bada *heen* ere (Bit, Uha, Mar, Ilh, Gam, Dom), pean “heben” duela dirudiena–, *jelgi*¹⁰⁰ ‘irten’ (Bit, Ilh, Zoh, Lap) –baina bada *jelki* ere Zohotan; Behaskanen *jelki* baliatzen da–, *muthil* (Bit, Lap), *paatu* ‘ordaindu’ (Arbe), *zalhü* ‘arin, bizkor’ (Zoh).

Ekialdean berriztatu den eta Amikuzen aldaketarik gabe lehengo eran iraun duen ezaugarri bat dakargu jarraian:

8.2.12. Eskuin, Zuberoako Domintxaine eta Olhaibiraino bederen iristen dira *gauza*, *gau* erako diptongo palatalizatu gabeak eta Etxarrikoak dira *auzoak* nahiz *gauza* adibideak, gure datuetan bederen; Arüen *au* nahiz *ai* bi diptongoak txandaka entzun ditugu. Amikuzen *aizo* ‘auzo’ da adibide palatalizatu bakarra (Uha, Arrü, Mar, Ilh, Zoh, Arbe¹⁰¹), gainerako hitzetan *au* egiten da beti ibarrean.

⁹⁸ Lekuko urdiñarbetarrak ezinezkotzat jotzen du kausaletan *-lakoan*. Ez dakigu Davanten adibidea Pettarreko mintzoari zinez ote dagokion ala mintzo jantziak eragin duen: *Mauleko jaun kondeak Berterretx bekaizkeriaz hilarazi luke, biek Margarita maite zutelakoan* (2009: 2).

⁹⁹ Urdiñarben *hamabost* bildu dugu eta halaxe dakar Larrasketek ere; dena den, Basabürüko Gameren *amostean* dakar Otsibarrek (2003: 75); Pettarreko Sarrikotapean *hamoost* bildu dugu guk, Amikuzen eta Mehainen bezala.

¹⁰⁰ Mehainen ere *jelgi* eman digute.

¹⁰¹ Arberatzen *aizo* & *auzo* entzun ditugu; Amorozen *auzoer* bildu zuen Trebitsch-ek 1913an.

8.2.13. Zuberoakoak ez bezalako hautu lexiko orokorrak, Nafarroa Beherean nagusi direnak, aurkitu ditugu Amikuzen; hona hiru adibide: *abaide* (Bit), *azantz*¹⁰² ‘zarata’ (Zoh), *ibiakoitz* (Arbe) & *iakoitz* (Uha).

8.3. Ekialdeko eta Ipar E. H.-ko erdialdeko tasunak Arberoan

Ekialdean baliatzen diren ezaugarri batzuk ezkererat hedatzen dira, Zuberoaz gain Nafarroa Behereko hainbat alderditan ere ageri zaizkigu. Arberoako Armendaritzen eta Mehainen bildu ditugun hizkuntza-tasunetarik, berrikuntzak aurkeztuko ditugu lehenik:

8.3.1. Hitz jakin batzuetan bokalarteko txistukari ozenak ageri dira Arberoan: *ai[ʒ]e* (Arm, Meh), *nau[ʒ]i* ‘nagusia’ (Meh). Baita Amikuzen ere: *ai[ʒ]eta* ‘erraza’ (Bit), *ai[ʒ]io* ‘aiseago’ (Lap), *deu[ʒ]e* (Ora), *gi[ʒ]a* (Arbo), *Pai[ʒ]eat* ‘Pariserat’ (Mar), *pa[ʒ]atu* (Gam), *u[ʒ]aia* (Zoh). Zuberoako lehen herri Lohitzünen *ü[ʒ]atiak* bildu dugu.

8.3.2. Datibo pluraleko morfema *-er* da, Mehaineko adibideak lekuko: *beer bea eoitzen ginten / mutikoek nesker*.

8.3.3. *-kilan* atzizki soziatiboa dago: *behiekilan, elgarrekilan, kabalekilan, tresnekilan* (Meh).

8.3.4. Denbora, kausa, xede edo baldintza inguruneetan *-kotz* aldaera ageri da Arberoan: Armendaritzeko adibideak dira *undarrekotz* ‘azken aldian’ eta *hartakotz* ‘arrazoi harengatik’; Mehainekoak dira *ordukotz bazen trakturra* denborazkoa eta baldintzazko *izaitekotz*. Oro har, zuberotarrek afrikatu gabe *-koz* baliatzen dute, esaterako perpaus kausaletan.

8.3.5. Norabidea adierazteko *-rat* morfema adlatiboaren aukera dago, Mehaineko adibideok lekuko: *ta ene ama jin (t)zen etxetier edo etxezain Meaineat, eta ordian ein zuen aitain ezautza / bagindakien noat ai zien / eta berri-zen jin giten ene aitetametaat / eta arreba za(h)arrena espo[ʒ]atu zen geo etxeat / noiz jien tzira gue lanain iteat? / hail haat, hail horrat*.

8.3.6. Beharbada *-tan* atzizki inesiboaren berranalisiaren bitartez –cf. *holaxetan, hortxetan*; guk Amikuzeko Uhartehirin *hantxetan* entzun dugu–, adizlagunen *-xe* atzizki hanpatzaileari *-t* erantsi zaio Ipar Euskal Herriko eskualde zenbaitetan; hona Mehaineko berri: *hortxe & hortxet, hantxet*; baita Amikuzen ere: *olaxet* (Zoh).

8.3.7. Erregistroen aldetik, Arberoako Mehainen *zu ta xu* egiten da *to ta no* baino gehiago; aitaxi ezagutu ez zuen berriemaile batek kontatu digunez, amatxiri, amari eta aitari *xu* egiten zien; Armendaritzen ere guztiz arrunta da xuketa alokutiboa. Amikuzen jendea ez bada toka edo noka ari –*hori Amikuzeko elhe phürra da, to ta no* diosku berriemaile mehindarrak–, xuketa alokutiboaren erabilera guztiz arrunta da: *eztaizut* ‘ez dakit’ (Ora), *zaukiuzun* ‘zigun’ (Bit), *zun* ‘zen’ (Uha), *gintziün* ‘ginen’ (Mar), *etzataziü üdüiri* ‘ez zait iruditzen’ (Arbo), *izan zataziü* ‘izan zait’ (Lap); baita xuketa ere inoiz: *laminak bazitxun leheno hemen* (Ora); *gintxun* ‘ginen’ (Ora); *nik biziki maite nixin eskola* (Bit); *etxen behar nixin egon* (Bit).

¹⁰² *EL-k azants* dakar Arberatzen.

8.3.8. Aditz iragankorrekin *ukhan* gramatikalizatu da adiera perfektibon; hona Mehaineko adibideak: *paper (t)zahar batzu atzeman ukhan tut merian / behar ukhan duu utzi, ta gu[k] bezala bizikik*.

8.3.9. Perpaus hanpatuetan galdegaia aditz multzoaren aitzinean joan ohi da eta aditz multzoan, aditz nagusia adizki laguntzailearen ondotik: *leheno hirian tzen intzuten* (Arm); hona Mehainekoak: *hemen hua da geldituko e, batua / eta kantuz nolaz ginden ari / eta gio noiz duzu mozkina khenduko, sekula aantxuño / horiek duzte iten legiak ta gio han, Brutzelen hori / ordian ai[ž]e zen eskualdun izaitea, oai da nekezia eskualdun izaitea*.

8.3.10. Aditzen joko trinko batzuk galdu ondoko egoera berria dago Euskal Herriko ekialdean; esate batera, Nafarroa Garaian legez, Arberoako Armendaritze eta Mehainen *heldu den astean* ‘datorren astean’ baliatzen da. Aldiz, Baxenabarreko eran, ohikotasun balioarekin bildu dugu joko perifrastikoan Arberoako Armendaritzen *johan* aldaera: *ta geo jarraitzen ginden, apezain beldur ginden, kasik johan ginden, bakizu, beldurrez, egia da e, beldurraz johan ginden, zeen ta erremarkatia zinden ezpazinden mezara joaiten*.

Ekialderago, *horra zira* ‘zatoz’, *jiten niz* ‘nator’, *joaiten zelarik* ‘ziholarik’ erako adizki adieraz puntukari baina formaz perifrastikoak ditugu; Erronkariko Izabakoa da *xitan den úrtian* (Mitxelena et alii 1953: 508) eta Zaraitzuko Jaurrietan bildu genuen *xiten den martxoan*. Hona Zuberoako berri: *biharamenian... meza emaitera juaiten zelarik* ‘ziholarik’ (Elixagarai, 73); *untsa askaltürrik horra zira* (144).

Halaz ere, Amikuzen eta Zuberoan “jaugin” aditzaren era trinkoak dirau oraindik: *dain astean* ‘datorren astean’; egoera zaharra gorde izanaren erakusle ditugu honako erok: *dagün igantian* (Elixagarai, 114), *daigün urtheke* (86); Erronkarin *degun bedátserarèino* dakar Izabako kantu batek (Mitxelena et alii 1953: 512) eta *degun ástean* bildu zuen Izagirrek (1961: 402). Azkuek Zaraitzun *aurten aurrak andi, dagun urtean lanak egin* esaera dakar (1989: 1660. esaldia). Badira “joan” aditzaren adizki trinkoak ere¹⁰³.

8.3.11. Zehargalderetan *-ez* atzizkia baliatzen da: *serorari galdein nakon ea kominiatu bear nienez* (Arm); *lehen gauza, lekhuz khandiatzen gindelaik bethi, lehen gauza, eskualdunik bazenez xekatzen gindien* (Meh); *behar hori senditzen dutenez ai niz pentsaketa* (Meh).

8.3.12. Bai/ez galderetan aditzari *-a* morfema eransten zaio: *oit zirea?* (Arm) / *oit hiza esku xurietan?* (Arm); *geeziak hundiak direa, to?* (Meh). Amikuzeko Uhartehirin *baia?* entzun dugu.

8.3.13. Moduzko edo baldintzazko perpausetan *-(e)n ber* konjuntzioa baliatzen da “-en aldetik” edo “-enez” adieran: *laboraria den ber, bazakik eztela holako aroaekilan alorreat joan behar edo landala joan behar* (Meh).

8.3.14. Denboran muga bat adierazten du *-(e)no* atzizkiak: *ttipian etxian tziemo* (Meh).

8.3.15. Ekialde zabaleko aldaerak Arberoan: *berant* ‘berandu’, *biga* ‘bi’, *borroka*, *erratzte* ‘erretzea’, *ginharre* ‘giharra’, *hunki & hunkitu* ‘ukitu’, *itze* ‘iltzea’, *k(h)ario* ‘garestia’, *mihi*, *mosko* ‘hegatzien mokoa’ –Zuberoan *mosko*

¹⁰³ Esate batera, *badu(a)k klinikala* (Elixagarai, 153). Erronkariko Bidankozekoak dira Mendigatxaren *banua* ‘banoa’ (Estornés Lasa 1984: 64), *duala* (84), *yoa* ‘hoa’ (113), *zuatzen* ‘zihoaizen’ (118).

eta *musko*, biak ageri dira—, *pe* ‘behereko alderdia’, *uai* ‘orain’, *uhaste*¹⁰⁴ ‘uholdea’, *urtzo* ‘usoa’, *uzker* ‘puzkerra’, *xahako* ‘zahatoa’, *xilo* ‘zuloa’.

Hurrengo tasunok ekialdean eta Baxenabarreko hainbat alderditan ageri diren hautuak ditugu, Arberoako Armendaritzen edo Mehainen bildu dira:

8.3.16. Herskari hasperenduak¹⁰⁵: *aphalduik*, *apheza*, *phesta* / *arhoak*, *bethi*, *bethia* ‘betea’, *ithotsemaile*, *muthil*, *otharretan*, *othoi*, *urtheakoak* / *ekharri*, *khantuz*, *ukhan* (Meh).

8.3.17. “Ozena + hasperena” kontsonante taldea ageri da, baina kontsonante ozena eta hasperena bakoitza bere silaban daude: *belhar*, *elheño*, *elhurrain* (Meh).

8.3.18. Izen sintagmako buruaren indeterminazio maila handia adierazteko *zerbeit* & *zeit*¹⁰⁶ izenordaina baliatzen da, gure adibideen kasuan izenaren ezkerrean: *zeit aparellaen easteko* (Meh), *zerbeit atherbexka* (Meh).

8.3.19. Izenordain hanpatuen saila honakoa da: *nihau* (Meh), *sal ak iaurek* (Meh), *guhaur* & *guaur* (Arm), *guaun artian* (Arm).

8.3.20. Bizidunen lekuzko kasuetan *baita* baliatzen da: *ene baitaik hola izan niz* (Meh).

8.3.21. Norabide ez bururatua adierazteko *-ra buruz* edo *-ri buruz* posposizioa baliatzen da, Mehaineko adibideetan, esaterako: *oro ortaa buuz ai gira* / *itzulia zen eta*, *geroari buuz*, *biziki* / *gio Iholdira buuz da beste geinaatikoa*.

8.3.22. Non zehar joaten den adierazteko *gaindi* posposizioa baliatzen da: *(b)ena gu*, *soldado ioaiten*¹⁰⁷ *gindelaik hor gaindi* (Meh).

8.3.23. Atzizki absolutiboa baliatu beharrean, erlatibozko izen sintagman *-enik* erabil daiteke Arberoan: *bada biziki geio gazte plantatzen denik laborantxetan* (Meh) / *bauk anitz hitz khanbio denik* (Meh). Ekialderat jotzean ugaltzen da aukera hau; hona Amikuzeko Labetzeko adibide bat: *fuina ta horiek*, *ollo ta jaten dütenik frango etxetan*; hona beste bi Zohotako: *hoitan ootan bauk biziki jende lanian ai denik* / *erran zikan bazela zeit juten etzenik*. Ipar Euskal Herriko idazki zaharretan ere ugari ageri da egitura partitibodun hau.

8.3.24. “Izan” aditzaren Nor sailean iraganeko lehen pertsonan *nintzan* egiten da: *gaztena beinintzan* / *na laket nintzan* / *ni fier nintzan* / *undar xee-na nintzan etxen* (Meh). Nafarroa Behere guztian eta Lapurdiko ekialdean dago *nintzan* / *zen* binomia eta Zuberoa guztian ere *nintzan* baliatzen da. Lapurdiko erdialdean eta Baigorri aldean ageri da *nintzen* aldaera.

8.3.25. Adlatiboa darama menpeko perpausean “utzi” aditzak: *etzian neor e urbiltzea uzten* (Meh).

8.3.26. Zuberoan “nahi” aditz bereziarekin doan aditz iragangaitza “izan” saileko adizki laguntzaileekin jokatu ohi da: *etxen enündia egon nahi anaia ez-kuntüik beitzen* (Urd) / *Paisen nintzalaik nahiago nindian han egon* (Urd) / *ta*

¹⁰⁴ Urdiñarbetar batek honako aipamena egin du hitz hau eman eta: *ühastia bai*, *denboa gaitza*, *basa*, *ebi eta tenpesta*, *ta henegün egin dik heben*; *erreka gaintitzen*, *handitzen delaik*; *ühastia delaik*, *erreka handitzen düik eta gaintitzen*; ez dirudi guztiz adiera bera duenik; Amikuzeko Zohotan ere eurite handiari esaten zaio.

¹⁰⁵ Hitz hasierako herskari hasperendu eta ez hasperenduen gaia sakon aztertu berri du Céline Mounolek (2004) Zuberoako 66 eta 80 urte bitarteko lau lekuko larraintarrekin.

¹⁰⁶ Ipar Euskal Herriko erdiguneko *zerbait* > *ze(e)it* berrikuntza aski ekialderat iritsi da: Zuberoako Olhaibin eta Ainharben *zeeit* bildu dugu eta Amikuzeko Zohotan *zeit*.

¹⁰⁷ [y] baino goxoagoa den edo bokalago den hotsa entzuten baitugu, <i> idatzi dugu.

enintzan nahi galdü, lotsa nündian treiñ edo zerbaiten hartzea, galdüko nintzala (Urd). Amikuzen, Arbotin *etzüzün erre nahi* bildu zuen EHHA-k. Denan den, peko Oztibarren ere ager daiteke: *ezpitzen joan nahi* (EHHA, Larzabale).

Aldiz, Arberoako Armendaritzen *eztu jin nahi / athea nahi dut* eta *nahi dut ezkondu* adibideak bildu ditugu, eta Mehainen honako beste hiruok: *jin goo uk enekilan? / jin nahi uke hik ee?* eta *nahuka jin?* Ezaugarri hau agertzea datuen garaiarekin egon liteke loturik, ez geografia-hedadurarekin bakarrik; mendebalerago Arberoan *joan nahi bazen?* bildu da Izturitzen (EHHA).

8.3.27. Adiera modala eransten du *-ke* atzizkiak aditzean: *suaxant huitar hoitaik, suaxant huiteko, bakizu Frantzian izan tzen eta moimendu, hoitaik zen eta nahi zukela jakin biziki gauza ta eman nazkon* (Meh). Hego Amikuzekoak dira hurrengo bi etsenpluak: *eta izan tzun beste nexkato at... eta mutiko atzuk, eztakizut, batek nahi zikezin araiiz emaztetako, ta gio errefusatu zela erren tzizien* (Bit); *gazte zukezun* [norbait herrira etorri zenean] (Uha). Zuberoan arras baliatuak dira honelako erak; Santa Graziko adibide honetan, iker-tzaileak lekukoari galdegin dio ea gertakari bat mende honetan zen ala aitzinekoan eta berriemaileak ihardesten: *gaxoa! enakikezü, eztit ezagütü. Ene mentelako hilik züzün* (Peillen 1985: 20)¹⁰⁸.

8.3.28. Ahalezkoetan **iron* oinarriko adizkiak aspaldikoak ditugu Ipar eta Hego Euskal Herrian, iparrean bereziki; Amikuzen, esaterako, baditugu adibideak: *ikhas liote* (Lab). Arberoan ere badira, baina ez dirudi nagusiki molde hau baliatzen denik, nahiz Mehainen adibide batzuk bildu ditugun: *hor-txe, oai denboa ederra balitz ikus gindio, eta, kolina ttipiño atzu bezala / eztioiat ikhus mutiko tzar hori edo emaz tzar hori edo, eztioiat ikhus hori / emazte ati mintzo bada, eztioxut ikhus, holakoa...* Armendaritzen ere baliatzen dira, baina hiketan baizik ez: *eztioiat ikhus, eztionat ikus*; aldiz, “niro” edo “gindiro” erakoak Armendaritzen ez direla baliatzen adierazi digute.

Ahalezko perpausak adierazteko *eosten ahal diuk* erakoak baliatzen dira gehienik Arberoako Mehaine-Armendaritzen, baina **ezan*-etik datozen adizkiak ere ez dira ezezagunak: *eztezaket ikhus / eztezakeat eos / eztezakenat eos*.

8.3.29. Erregimenetan datiboa dugu aditz eta posposizio batzuetan: *gazteak eztira oartzen horri* (Meh) / *horier kontre den herriek* (Meh).

8.3.30. Datiboaren morfema hautazkoa da aditzean: *ez gindien so in behar mutikoer plazan, pilotan ai ziener* (Arm); hona Mehainekoak: *gazte ati emaiten tzien laneko gustia*. Baina badira komunztadura gordetzen dutenak ere: *serorari galdein nakon* (Arm).

8.3.31. Aditzaren eta sintagmako buruaren artean atzizkirik izan gabe era daitezke erlatibozko perpausak Arberoan: *hartu lekhurat emak berriz hori, hori eztiat nahi, hori kabale tzarra uk / gauza huna nai bauzu ian, grupa ttipika, tropa ttipika in gauza da hobena, hola, ezta hor miakuluik* (Meh). Zuberoako Pagolakoa da beste hau: *bena etsamina ez güniziün iaiten ikhasi lekhin, voilà, uai iaiten dizie ikhasi lekhin*.

¹⁰⁸ Aldiz, adibide frankotan *-ke* morfemari etorkizun kutsua dario Zuberoan: *ordian, hartarik landa mündian ürrhentzea jinen zela. Süiak hartürrik zatekiala aldi huntan. Süiak oro erveren güntiala* (Peillen 1985: 22); *eta ordian erran zioziün, behar zeitzola debozione hurak oro egin eta haren arima phausian zatekiala* (70); cf. 7.3.7. §.

8.3.32. Arberoan eta Amikuzen “galdetzailea + *ere*” egitura duten perpaus erlatiboak ditugu: *nun e beita, ez duk xuxen ibilia, tratu gextoa in dik* (Meh); *nun e bita, jinen da* (Arm); *nora joan bita ere, jinen da* (Arm). Amikuzeko Labetzen bildu da hau: *nun e saltzen ahal bitüte*. Zuberoan ohikoak dira, Santa Grazin Peillenek bildu adibide hau lekuko: *bena nork ere erran beitü elhe hura, nitzaz orhitüren dük* (1985: 24).

8.3.33. Konpletiboko perpausetan *baizik* (*eta*) partikula sarrerazlea baliatzen da Baxenabarren: *alemanak joan tziren eta plenta at izan tzen hemen, ba(e)zik eta bazirela makiak* (Arm); Lapurdiko Makean ere bildu da era hau eta Hego Euskal Herriko Aezkoan ere *baezik eta* baliatzen da. Zuberoan *baieziz* ageri da: *emazte batek pleinta ekharri zia baieziz gizun batek kotapian eskia iragan z(i)ola* (Elixagarai, 166).

8.3.34. Ekialdeko mintzoetan *othe* galdera partikula aditz laguntzailearen eskuinean ager daiteke¹⁰⁹; egitura hau ez da Amikuzen eta Arberoan ezezaguna. Armendaritzen *horren aneia erdia da, ta nola joan da othe?* bildu dugu lekuko batengandik, baina inkestaren bidez beste kokagunean ere bildu dugu *othe* bigarren berriemaile batengandik: *amatxi Iholdiko othe zena?; alhaba nun othe dut?; senharra jin othe da?* Mehainekoak dira hurrengoak: *jein ‘jinen’ dea othe? I eztakit ardi orrek bildotxa ukhain dienez othe gaur*. Dena den, Mehaineko lekukoak arazorik gabe onetsi ditu *othe* partikula aditz nagusiaren ondotik eta adizki laguntzailearen aitzinean zekarten adibide proposatuak.

Amikuzen ere adizki laguntzailearen ondotik ezartzen da; hona Bithiriña-ko adibide bat: *deklarazione egunean zeñiak jo zutela, gerla zela ta denak izitiak, eta uai nor joain da ta hau joain eta, aita joain dea othe? gu bost haur biginen, ordian aita etzun joan, ta ono biziki bazitzun jelosi zienak, aita gazteik ezkundia bitzen, ono gaztea bitzen, bena bost haur biginen, ordian hen egon tzun ta beste atzu zaharrokoak joan*; Oragarreko adibideak dira bi hauek: *ezpitakit nik lamina horiek zer zien ote I ala gehiao sosen irazteko jinak tzien ote Frantziaa?*

Zuberoan ere ibiltzen da; Altzürüküko Grégoire Eppherrek (1929-1974) bazerabilen: *Bazakiana ote de la Villeheliok ere bildü zütüala zazpi kantore horik?* (Davant 2009: 131); Johaño Eppherre (1931-2004) Altzain sortuak ere badakar bertso batean: *Egün hau berhezia zertako den othe?* (133). Zuberoako iparrear, Larrabile herrian *jin dea othe?* erakoak baliatzen direla esan digu Jean-Louis Davant euskaltzainak.

Baina beste euskalkietako kokagunean ere ageri da *othe* Zuberoan. Lekuko urdiñarbeter batek dioskunez, berak ohiz [*ʒ*] *jin othe da?* erako egitura baliatzen du. Gameren *eta ordüan jelos niz botxü hura ez ote zenez lehenago Bosmendieta gainean* (Otsibar 2003: 9) *I Miñarri mendiaren sabela gatzez betterik ote datekea?* (16) adibideak ditugu eta honelakoak dira Xahok XIX. mendean dakartzanak ere: *izkiriba neikezüe eüskaraz zer lege berri egin ote dü-keie(n) züen depütatü berri horiek* (Davant 2009: 46). Dominique Achigar zihigarrarena da beste hau: *jakiteko zer ote den* (88). Dena den, Otsibarren beraren hurren adibideak gaia hobeki aztertu behar dela iradokitzen du¹¹⁰: *ez dakit nik nola ote egiten ahal zükean* (2003: 81).

¹⁰⁹ Artikulu bikaina dakar Ricardo Etxeparek “omen”-en jokabide sintaktiko-semantikoaz (2009); erdialdeko eta ekialdeko euskal mintzoetan duen jokaera desberdina sakon aztertzen du.

¹¹⁰ Baztangoizan *etzuzu ote izein penik?* dakar N’Diayek (1970: 231); Paskual Rekalde filologo amaioarrak dioskunez, egun ezezaguna da era hau bertan.

8.3.35. Alderdi lexikoari dagokionez, hona hemen, Euskal Herriko ekialdean baliatuak izanik ere, mendebalerat, Ipar Euskal Herriko erdialderat heldatzen diren hitz multso bat, Arberoako Armendaritzen edo Mehainen bilduak: *aantxu* & *antxuño* 'ia, kasik', *agorril* 'abuztua', *aharra* 'gatazka', *aizina* 'astia', *al(h)atu* 'bazkatu', *alta* aurkaritza balioa duen partikula¹¹¹, *anka* 'aldaka, mokorra', *apairu* 'janaldia' –Erronkarin *apario*–, *ardura* 'anitzetan, usu', *argizaitte* 'ilargi aldaketa, ilargi xuria', *arralleria* 'umorea', *askaldu* 'bazkaria edo afaria baino lehen egiten den otordua', *askari*, *atzeman*, *aurride* 'anaiarreba'¹¹², *ausarki* 'ugaritasunez', *begiatu* 'gorde', *beitharte* 'aurpegia', *behorzori* –erdaraz 'étourneau / estornino' deritzan txoria, behorraren ongarrian ibiltzen dena–, *bilo* 'ilea', *biziki*, *bizpalau*, *bort(h)a* 'atea', *bortxaz*, *bultta at* 'une bat, denbora aldi bat', *dailu* 'sega', *dendari* 'jostuna', *ebatsi* 'lapurtu', *eihartu* 'lehortu', *eibera* 'errotu', *el(h)e* 'hitza', *emazte* 'emakumea', *errekeitu* 'jatekoa', *ezko* 'argizaria', *eztei* 'ezkontza', *gauinhara* 'saguzaharra', *goha* 'bero tzarra, haizerik gabea' –Zuberoan *gohan* & *gohain* aldaerak ditugularik–, *gune* 'lekua', *haindi* 'haraindi, harako aldean' –Zuberoan *hainti*–, *haizu* 'zilegi', *hesi*, *higitu* 'mugitu', *iatzartu* 'esnatu', *ikhara* 'dardara', *ikhertu* 'aztertu', *ikhuzi* 'garbitu', *jin* 'etorri', *joan-jin* 'joan-etorria', *kalaka* 'mintzatze ekintza iraunkorra', *kharroin* 'izotza', *kokozaika ari* 'kakara eginez ari', *kontent* 'pozik', *khotxo* 'arra', *kukula* 'zerbaiten gain-gaineko alderdia', esaterako artoarena edo oilarrarena, *larrazken* 'udazkena', *lili* 'lorea', *lotsatu* 'izutu', *mehar* 'argala', *menturaz* 'agian, beharbada', *miise* 'maindirea', *norbera* 'bakoitza, pertsonekin baliatua', *ordoki* 'leku zelaia', *oren* 'ordua', *orobat* 'era berean', *osaarri* 'osasuna', *othoi* 'mesedez, erregutzen dizut' *pathar* 'aldapa', *pot* 'musua, apa', *sabai* 'belar biltzeko lekua', *sasoi* 'sasoina, garaia', *sobera* 'gehiegi', *trufatu* 'iseka egin', *xahatu* 'garbitu', *xanpaz* & *xanpaka* 'zaunkaka' –Zuberoan *txanpa* aldaera du–, *xekhatu* 'bilatu' –Zuberoan *txerkhatu* dago–, *uhar* 'euraldi bortitza'¹¹³, *ukhaai* 'eskumuturra'¹¹⁴, *ur andi* 'ibaia', *urrats* 'pauso', *urtharri*, *xorta* 'tanta edo 'likido baten kantitate ttipia' –Zuberoan *txorta* baliatzen da eta bada *xurta* Amikuzen (Zoh)–, *zamari* 'laneko zaldi zikiratua', *zare* 'saski giderduna', *zeinhu* 'ezkila, kanpaia'.

8.3.36. Honako atzizkiak aipa ditzakegu. Errepikaldia adierazteko *arraurritzia*; Amikuzen bezainbateko maiztasunez ez bada ere, baliatzen da Arberoan: *arraitzuli*, *arrahaur* (Meh), baina *berriz sartu* eta *berriz jin* eran ere esan ohi dira gauzak Mehainen; Armendaritzen ere badirudi *berriz sartzea* baliatuagoa dela *arrasartzea* baino; dena den, *berriz jin* eta *arrajin*, *berriz egin* eta *arraegin*, denak baliatzen dira eta baita *arrahaur*, *arraseme*, *arrapartitu* hitzak ere. Amikuzekoak dira *arraitzuli* (Ora), *arrahaur* (Mar, Arbe), *arrajin* (Zoh), *arrasartzen* (Ilh).

Bilakuntza adierazteko *-ka*: *onddoka joana da* adibidean Armendaritzen, gainerako erabileretan Nafarroa Behereko hegoaldeko *-keta* egiten dute. Al-

¹¹¹ Hitz hau ez da Zuberoan ageri, Erronkarin eta Zaraitzun baizik.

¹¹² Nafarroa Garaian Esteribarreraino, Zubiri eskualdeburuaren ondoko Agorreta herrixkaraino bederen iristen zen.

¹¹³ Zuberoan *uharre* & *uharri* uholdea adierazteko baliatzen da.

¹¹⁴ Baina 'ukabila' adiera ere badu Erronkarin (Izagirre 1959: 312); Jean-Baptiste Arxu altzürükü-tarraren gramatikaren hiztegian ere (1979 [1868]: 202), *ukharaia* eta *ukhamila*, biak 'le poing' dira, baina ez dirudi Zuberoan erabilera hau nagusi denik.

daera banakaria *-ra* da: *bedera parte, birana, launa, bosna, seira, zazpira, zortzira, beatzira, amarna* (Meh). Emaztekiaren generoa adierazteko *-sa* atzikia dugu: indarra du Zuberoan *-euskalduntsak* (Sarp)–, baina Arberoan ere hitz multxo baterako eman digute: *eskualduntsak* (Meh, Arm), *bolanjer(t)sa* (Meh, Arm), *artzaintsa* (Meh), *errientsa* (Meh). Kantitatearen adierazle dugu *-tara: saskitara*. Zuhaitz izenen eratzaile *-tze: gaztenatzia, geezitzia, saartzia* (Meh).

Arberoan bildu diren hurranen ezaugarriok, ekialdean eta Baxenabarreko hainbat alderditan iraun duten garai bateko tasun zaharrak ditugu:

8.3.37. Lekuzko aditzondoetako kontsonante taldean herskari ahoskabea: *hantik, nuntiknahi* (Meh); Armendaritzekoa da *hementik*.

8.3.38. Inesibo zaharrak, *etxen* erakoak¹¹⁵; Zuberoan ere gorde dira: *gaiñen ezarteko* (Elixagarai, 52), *barnen* (162), *arratsen* (133), *etxen, ihizen...*

8.3.39. Osagarri zuzena kasu genitiboan ager daiteke, jarraian datozen Mehaineko adibideetan legez: *aitamen launtzeko / behien emaita ta ithotse-maile eta / aneia aten galtzea beti pena da*.

8.3.40. Genitiboaren balio destinatibo zaharra gordetzen da Arberoan: *nausiak errain tzazkon usaiako kondizionetan: “zakhu at hire ta beste at ene, behi baten erdia saltzean hire, ta beste erdia ene”* (Meh); Armendaritzen ere bai: *biga hire, baño ene*; baita honakoa ere: *a, beldur ginden e aphezain*; hona beste bat: *beldur nun aitain*; baita bestelakoak ere: *beldur nun aitaindako*. Amikuzen ere gordetzen da egitura hau: *zakü at hire ta zakü at etxetierrein* (Zoh); *ingrat ditzu bat bestiain* (Uha). Zuberoako urdiñarbetar batena da beste hau: *mithilak etzila deu[ž] egiten, etzia nahi asuantzaik pakhatü haen eta ordin hek ützi zieia bea*.

8.3.41. Idazle zaharrek egin legez, adizlagunetan galdetzaileei eransten zaien *-nahi* aditz bereziaren ezkerrean gelditzen da galdetzailearen atzikia: *nuntiknahi* (Meh); aldiz, *nuntiknahitik* bildu dugu Armendaritzen; itxaron zitekeenez, *noranahi* ere bildu dugu herri honetan. Zuberoan *nontik-nahi den* dakar Gameren Otsibarrek (2003: 28) eta *norat nahi* Guillaume Eppherrek (Davant 2009: 124).

8.3.42. Adizkien alokutiboan *d-* ageri da Arberoan¹¹⁶: *dakok* ‘ziok’, *ezteza-keat eos, eztezakenat eos*. Amikuzen ere Arberoan bezala da, *d-* egiten da, Zohotako adizkiak lekuko: *dakük* ‘ziguk’, *erran dakoat* ‘esan zioat’, *eztakiat* ‘ez zakiat’, *badiak semia so itea* ‘bazihoak’. Zuberoan ere *d-* egiten da: *diók* ‘ziok’, *dión* ‘zion’, *dikük* ‘ziguk’, *dikün* ‘zigun’ adizkiak dakartza Intxauspek *Le verbe basque-n* (1858).

¹¹⁵ Erronkariko Uztarrozen ere *arratsen* bildu zuten Mitxelena eta bestek (1953: 530). Bestalde, Euskal Herriko mendebalean *baten* ‘batean’ baliatzen da oraino eta ez dira ezezagunak *bearren, atxurren, itaurren* erako egiturak, esate batera, Juan Manuel Etxebarriak Bizkaiko Zeberion bilduak (1991). Beste azalpena behar dute Zuberoako *goizan* (Elixagarai, 121; de Rijk 1999: 158) edo Erronkariko Izabako *góxan* (1953: 509) erako adibideek. Aspalditik daude Zuberoan honelako egiturak; Belapeirek *goizan* eta *gaiñan* dakartza (1696), *-e-* epentetikorik gabe. Beñat Oihartzabalen arabera (1990: 177), *goizan* ‘egun goizean’ edo *bihar goizan* ‘bihar goizean’ eta *goizean* generikoa bereizten dira; cf. Pello Agirre (1996: 788); Maisterrek, Egiategik eta Etxahunek badarabilte *goizian*. Zaraitzun *gaiñan* bildu dugu guk Espartzan, baina kasu honetan eragilea fonikoa izan daiteke, *gaiñean* > *gaiñian* > *gaiñan*, non asimilazioz kontsonante sudurkariak bokal palatala irentsi duen.

¹¹⁶ Testu zaharretan bezala, salbuespena da “jakin” aditza: *bazakik*.

8.3.43. Partizipioko atzizkirik gabe, pertsona eta tempus markarik gabe baliatzen dira inoiz ohiko ekintza bat adierazten duten aditzak; adibideok Arberoan bildu ditugu: *geo ez ostatian bazkal, e* (Arm); hona Mehainekoak: *he-en koblak kopiaetzen gintien, lau edo bost plantatzen ginten eta bakhotsak lerro at ixkia, ta gio hek oro elgarreta, anitz bertso ola bildu Mattinenak-eta / eta otosan sar eta are, denak etxeat / baute han phasta at, hua moskotik sar eta psiu! Are, ina da aatea, gero bestia / eia sar eta khendu ako* ‘eria sartu dio eta kendu dio’.

Hona orain Amikuzekoak: *esküz bil eta esküz karga* (Arrü) / *hartan har eta gero orgetan ezar* (Arrü); *erremorkain gañean sar* (Lab); *egünaz bil* (Zoh). Zuberoan ere badira: *ordin ni kument nündia erdia üzten balima zien, komitatin sar eta han [z]aten nian* (Urd); Gamereko adibidea da hau: *Agerreko mitilak gü ikusi, arrain bat har eta eraman* (Otsibar 2003: 71). Bidankozeko Mendigatxa erronkariarrenak dira *nik ere uste dud kala igar* (Estornés Lasa 1984: 75) eta *lore kontarik egos* (75) perpausak.

8.4. Ekialdeko ezaugarriak Amikuzen gaindi

Ekialderat nahiz Zuberoarat Amikuzen gaindi goazelarik, ezaugarrien hedadurari xeheki so egiteko aukera dugu; jarraian, ekialdeko ezaugarrietarik Amikuzen zein sumatu ditugun aurkeztuko dugu; ezaugarriok Zuberoan eta Amikuzen agertuko zaizkigu, baina ez dira Arberoan baliatzen; lehenik berrikuntzak aurkeztuko ditugu:

8.4.1. Ekialdean hedatu dira *-i > -u* & *-ü* berranalizatuak¹¹⁷; Zuberoan, esaterako, *üzkü* eta *zübü* aldaerak dakartzate hala Larrasketek nola *EAEL*-k, baina Zuberoan *(h)axe(r)i* baliatzen da. Berranalisiaren ideia jotzeko beharrik gabe, iduri luke bi lehen hitzetan asimilazioa dagoela; aldiz, Amikuzeko Ilharren bildu dugun *azerü* & *axerü* aldaerak –Arbotin *axerüka* ‘azeri bila’ dago– garden erakusten du adibide horretan berranalisia gertatu dela. Ilharrekoa eta Olhaibikoa da *barrükü* ere; Zuberoan lekuko urdiñarbetar batek *barrükü* eman digu. Amikuzeko Oragarren bezala, Arberoako Mehainen ere *barruku* berrikuntza baliatzen da, baina, aldiz, *azeri* dute hitza, ez dute ***azeru* aldaerarik sortu; aldiz, *argizaitia* hitz jokaturtik, *argizaitu berria*, *argizaitu bethia* edo *argizaitu xuria* gertatu da Mehainen¹¹⁸.

8.4.2. Dardarkaria soiltzea gerta daiteke Amikuzen: *ezari* ‘ezarri’ hitzean aski gertakari orokorra da (Arbo, Zoh, Lap) & *zari* (Ilh), nahiz Labetzen *ezarri* bildu dugun; Zohotako adibidean osoki galdu da: *ezaiko* ‘ezarriko’; aldiz, *ezarri* bildu dugu Bithiriñan. Hegoaldean, Uhartehirin, ez dirudi galerak hainbeste eragin duenik: *ordari*, *ernari*, *lobiro*, *oro*, *kharioxe*, *xuritu*, *hori*; badira adibideak, halere: *bedeatzi*, *bihamun*, *buuilla*, *estolaazi* ‘estalarazi’, *geeño*, *inguumen*, *noadio*. Ondoko etsenpluak Etxarrikoak dira eta Zuberoako usaina dute, Amikuzen ez da honelako adibiderik ageri: *beriz* ‘berriz’, *heriak* ‘herriak’, *eran* ‘erran’, *haurik* ‘haurrik’.

¹¹⁷ Zuberoako *atherbü* ere aldaera berranalizatu da, *-ia* bitarte *-e > -ü* gertatu da. Bada Zuberoan *drolü* adibidea ere; Larrasketek, dena den, *drole* dakar (1939); Allande Sokarrosek *arrabotü* baliatzen du (Davant 2009: 187). Bada *hazkürrü* & *hazkürrü* ere Zuberoako literaturan; Larrasketek *hazkürrü* dakar eta hitz guti erabilia dela dio. Guk Ainharben *dole iten* “dolü egiten” bildu dugu, Zuberoan *dolü* egin dena; Larrasketek *dolütü* dakar. Amikuzen *dolu in* entzun dugu Uhartehirin.

¹¹⁸ Armendaritzen ‘ilargi bete’ edo ‘ilargi aldaketa’ adieran bildu dugu *argizaite*, baina Mehainen ilargiaren adieran eman digute.

Arberoan “r” galdu izanak bokalen arteko hasperena eragin dezake: *behexi* (Arm, Meh), *ahana* ‘arana’ (Meh); beste batzuetan ez: *eia* ‘eria’, *geeziak* (Meh). Dena den, galera nabarmenagoa da Amikuzen Arberoan baino: hona *EHHA*-ko bi etsenplu erakusgarri: *zeua* ‘zerua’ (Arrü), *etxekandeia* (Arbo); bi galera hauek ez dira arruntak Baxenabarren.

8.4.3. Ekialdeko aldaerak Amikuzen: *aatze* ‘ahantzi’ (Ilh, Zoh) –Zuberoan *āhātze*, Erronkarin *a(n)tze*, Zaraitzun *atze*, Aezkoan *atzendu*–, *ai[ž]eta* ‘erraza’ (Bit, Behas) –Zohotakoa da *lan ai[ž]ia* era ere; Armendaritzen *ai[ž]ita* bildu dugu, baina Mehainen *ai[ž]eta*–, *aitañt*¹¹⁹ ‘aitona’ & *amañt* ‘amona’ (Uha, Zoh), *arraga* ‘marrubia’ (Zoh), *bardin*¹²⁰ ‘berdin’ (Ora), *ber* aldaera *ber gauza* bezalako sintagmetan (Bit), *ephantxü*¹²¹ ‘oztopoa’ (Behas), *galdo* ‘eskaera’ (Lab, Zoh), *gorde* & *gordatze* (Zoh), (*h*)*atsarre* ‘hasiera’ (Gam, Arbe, Olh), *hautse* (Ilh), *jelki* ‘irten, atera’ (Behas) –Zuberoan *jelkhi* baliatzen da–, *jeste*¹²² ‘dastatu’ (Zoh), *juiten* ‘joa(i)ten’ (Lab), *kaloia* ‘kaiola’ (Zoh), *kuntre* ‘kontra’ (Bit, Lab, Zoh, Arbe, Lap, Dom, Olh), *küxkandela* ‘surangila’ (Zoh), –Zuberoako aldaera nagusia *süskande(l)a* izanik ere–, *mezperak*¹²³ ‘igande arratsaldeko bezperak’ (Lap), *nahiant* ‘nahi duena’ (Uha), *ordari*¹²⁴ ‘ordaina’ (Uha, Zoh), *phe(r)edikü*¹²⁵ ‘predikua, sermoia’, *prau*e ‘pobrea’ (Bit, Lab), *sendotü*¹²⁶ ‘sendatu’ (Lap) –ondoko Berroeta herri zuberotarrean ere bai–, *ülü*¹²⁷ ‘eulia’, *xakola* ‘sakela’ (Bit) –baina Uhartehirin eta Zohotan *sakela* bildu dugu–, *xerbitxü* ‘zerbitzu’ (Lab) & *xerbüxü* (Zoh), *xilintxau* & *zilintzau* ‘zintzilik’ (Zoh) –Zuberoan *txilintxau* dago eta Erronkarin eta Zaraitzun *tilinton*–.

Beste adibide batzuetan denbora iraganak aldaketak eragin ahal izan dituela dirudi: esaterako, guk Zohotan *zerü* bildu dugu eta *zeria* dakar *EDEL*-k Amendüzen, baina Domintxainen eta Etxarrin *zelü* ageri da; iraganean *zelü* eta *zerü*, biak ditugu Donapaleuko XIX. mendeko katiximan, *zelü*-k maiztasun handiagoa duelarik: *hain egiazki eta errealki nola zelian beito* (245) / *ohit giten zeria egoiten denaz* (233). Erronkarin bestela ziren gauzak¹²⁸.

¹¹⁹ Mugaturik ere baliatzen da: *eta aitaña mintzo holax* Jauregiberri zuberotarraren adibidean (de Rijk 1999: 160).

¹²⁰ Zuberoan ohikoa da, baina Ipar Euskal Herriko idazle zaharrek bazerabilten: Etxeparek, Leizarragak, Oihenartek, Tartasek, Lopezek eta Cazenaveren Garaziko eta Iribarnegarairen Baigorriko ebanjelioek ere halaxe dakarte; hegoaldean, berriz, Erronkari-Zaraitzuetan, Aezkoan eta Eguesibarren bederen ageri da.

¹²¹ Leizarragak eta Etxeberri Ziburukoak *enpatxu* dakarte; Lopezen itzulpenean, berriz, *epa(i)ntxu* ageri da.

¹²² Herri honetan, *jeste diat* eraz landa, *jestatü diat* edo *jesta zak* ere bildu ditugu; Trebitsch-ek *jas-tatu* dakar Amorotzen 1913an.

¹²³ Arberoako Armendaritze eta Mehainen *bezperak* esaten da; Etxarrin eta Sarrikotapean *mezpera* bildu dugu eta baita urdiñarbetar batengandik ere; Basabürüko Gameren *mezpera* dakar Otsibarrek (2003: 68); aldiz, Belapeirek bezala, Larrasketek *bezpera* dakar (1939).

¹²⁴ Amikuzeko Zohotan *ordaritan* era bildu dugu; Zuberoan bi adiera ditu: ‘ordaina’ eta baita ‘ordezko pertsona’ ere.

¹²⁵ Izan dezake ‘errierta’ adiera ere, Larrasketek hala dakar; Amikuzeko adibidea dugu Trebitsch-ek Amorotzen bildu zuena: [*Amikuzeko xoko huntako eskuara*] *aphezek berek pheedikietan uzten dutela bazterrean* (Etxebarria 1994: 65).

¹²⁶ Etxeparek ere baliatu zuen, baina Zuberoan du aldaera honek erabilera nagusia, *nd* / *nt* aldea gora behera. Amikuzeko bestaldean *sendatu* bildu zuen Trebitsch-ek Behauzen 1913an.

¹²⁷ Zohotan *ülütxa* bildu dugu; 1913an Trebitsch-ek Behauzen *ülü* bildu zuen; *EDEL*-k *ulia* dakar Amendüzen. Ez da aldaera bakarria *ülü* Zuberoan, *illi* ere badakar *EDEL*-k Altzain, Eskiulan, Larrainen eta Santa Grazin.

¹²⁸ Erronkarin *zeuru*, *zeiru* & *zeuri* zeuden, baina Zaraitzun *zeru*. Ikus *FHV* 100 or. eta Gómez (1991: 403).

Beste batzuetan Amikuze biderdi gelditu da: Baxenabarren *moltsa* dugu, Zuberoan *musa* eta Amikuzen *multsa* (Zoh); hego Amikuzen *moltsa* bildu dugu Uhartehirin.

8.4.4. Hona Euskal Herriko ekialdean eta Amikuzen baliatzen diren hiru atzizki berriztatu: *-gerren* ordinala: (Bit, Mar, Lab, Ilh, Gam, Lap); *-kan* jarduerazkoa: *aniz denbora pasatu die soldadokan* (Beh), baina Bithiriñan *kartaka edo killaka* sintagmak entzun ditugu; Arberoako Mehainen, ordea, ez da *-kan* baliatzen, *killetan* eta *pilotan* egiten da. Zuberoako Olhaibin *kartakan* bildu dugu eta adibide hau bera dakar EAEL-k Etxarrin; Ainharben *pelotakan ai* entzunik gaude. Zuberoako Basabürüan ere baliatzen da: Santa Grazin *harekin hixtoriak an egoiten züzün* bildu du Peillenek (1985: 20) eta baita beste hau ere: *ibili dük bai andrekan* (24); Zibozeko M. Jauregiberrik *jokük an* ‘apustuka’ darabil (de Rijk 1999: 161) eta Gamereko Otsibarrek *pelotakan* (2003: 68). Larrainen EHHA-k *latsakan* bildu du¹²⁹. Txikigarrietan *-ot* aipa daiteke, gaskoiaren mailegu dena: *bañot* erako adibideak eragin ditu (Mar, Gam, Lap), baina Ipar Euskal Herrian hedadura zabala du; Zuberoan Larasketen *labürrot* adibidea aipa daiteke; *etxano* dagoen legez bada *etxanot* ere. Jean-Pierre Otsibarrek *txipitot* dakar (Davant 2009: 89).

Ekialdeko hautuetarik honakoak bildu ditugu Amikuzen; Zuberoan ere baliatzen dira, baina Arberoan ez dira ageri:

8.4.5. Genitiboan doan osagarri zuzena extraposizioan ager daiteke; hona bi adibide Labetzeko: *plazatzeko jenden / eosteko oihenain*. Arberoan ez dirudi honelakorik dagoenik; Armendaritzen, bederen, *heldu da eiherrain erosterat* eman digute eta osagarri zuzena extraposizioan ezartzea ezinezkotzat jo dute; Mehaineko berri dakarkigu adibide honek: *bauk sosa horren eosteko?* Lekukolari “bauk sosa erosteko horren” proposatu diogu eta ez du onetsi. Zuberoan osagarri zuzena extraposizioan ager daiteke; Peillenek Santa Grazin honako adibidea bildu du: *entzütia badit, holako zerbaiten* (1985: 88); Sohütakoa da beste hau: *ligiárrak etzién habóo fida büützéat béen lanáen* (Alvarez Enparantza 1980: 29).

8.4.6. Zuberoako jokaeran, modua adierazteko instrumentalarekin parizipioa ez, aditz izena baliatzen da: *amaekilan eta amaen ahizpa batekilan* [ʒ]uiten üthürri-la, bide buzi bat beitzen, tripaen xáhátzea eta erraitetz süia etxeke lezen artin (Urd). Amikuzen ere horrela da: *uai libertitzez ai zizte lanian* (Zoh). Aldiz, Mehainen egitura horretan partizipioa baitezpadakoa da: *hau pusatuz atheako uk*.

8.4.7. Ekialdeko hitzak Amikuzen: *adret* ‘antzetsua’ (Zoh), *agrada izan*¹³⁰ ‘gogoko izan’ (Ame), *aidürü*¹³¹ ‘zain’ (Zoh) & *aiduru* (Bit), *amiñi bat*¹³² ‘pikka bat’ (Uha, Bit), *azkazi* ‘ahaidea’ (Beh, Bit) & *askazi* (Arbe), *ekhi* ‘eguzkia’ (Lap) –Trebtsch-ek Amorotzen dakar 1913an–, *elge* ‘alor landua’ (Ora, Mar,

¹²⁹ Oihenartek *auzikan* eta *azikan* dakartza 513. atsotitzean.

¹³⁰ Zuberoatik landa Ipar Euskal Herriko aspaldiko idazle zenbaitek erabili ohi dute; egungo ahozko mintzoan nagusiki Zuberoan ageri da.

¹³¹ Beñat Karrika armendariztarrak badakar liburuan (1990), baina Armendaritzen hitza Amikuzekotzat eman digute.

¹³² Dena den, *amiño* ere baliatzen da Bithiriñan; Erronkarin, Zaraitzun eta Nafarroa Beherean ere *amiño bat* esan ohi da eta egun ere honelaxe baliatzen da Zuberoa saihetseko Olhaibin edo Arüen.

Zoh) –Trebitch-ek Amorotzen dakar 1913an–, *eontsi* ‘erauntsi, jardun’ (Ora, Bit, Lab, Arbe), *erdiro* ‘arraildura’ (Zoh), *gei*¹³³ ‘nahi’ (Uha, Lap) –aldiz, Ilharrren ezezaguna dutela adierazi digute–, *gozaita* ‘eguzaita, aitapontekoa’ (Uha, Beh), *haboro* ‘gehiago’ (Arbe) & *haboo* (Bit) & *abooxia* (Beh, Lab, Gam) & *haooxia* (Ilh, Arbo, Dom) –Erronkarin *ob(o)ro*–, *herexa* ‘hatza’ (Zoh), *idoki* ‘kendu’ (Zoh), *iüükatü* ‘igurikatu’ (Ilh) & *iüüikatzen* (Lab) –Mehainen *idurikatü* bildu dugu eta Armendaritzeko Beñat Karrikak ere badakar (23, 51)–, *lo(b)iro* (Uha, Zoh) & *lobiu* & *lohiru* ‘lobioa, samatsa’, *mainkhatu*¹³⁴ ‘min hartu’ (Zoh), *ñago* ‘arbia’ (Uha, Zoh, Olh) –Zuberoan *ñabo* baliatzen da–, *oro* ‘guztiak’ (Uha, Ora, Mar, Ilh, Gam, Arbo, Zoh, Lap) & *oo* (Mar, Gam, Zoh, Lap), *oski* ‘oinetakoak’ (Mar, Ame, Ilh, Gam, Zoh)¹³⁵ –baina 1596ko Bizkaiako RS atsotitz bildumak ere badakar–, *pharte hun!* (agurraren erantzuna)¹³⁶, *solamente*¹³⁷ ‘bakarrik’ (Gam), *thini*¹³⁸ ‘gailurra, muturra’ (Zoh).

Gerta liteke egun Amikuzen –guk bederen– entzuten ez ditugun hitzak iraganean baliatu izana; esaterako, Aiziritzen Bourciez-ek XIX. mendean bukaeran bildu testu ezagun baten itzulpenean *mañata* ‘mirabea, sehia’ daukagu. Guri egungo Zohotan ezezaguntzat eman digute; egia esan, Bourciezen itzulpenetan Baxenabarren ez da beste inon ageri.

8.4.8. Aztergai gelditzen da gehiegizkotasunaren adiera dakarren *-xe* atzizkia, Euskal Herriko leku gehienetan “-egi” esaten dena: Amikuzen *-xe* atzizkiaren balioa gehiegizkotasuna da: *handixe* (Lab) –armairu batez geniharduen lekukoarekin, sobera handi zela eta traba egiten zuela–; *ta erran dakozut ni zaharxe nintzala, nahi balima uk in, izak* (Bit); hurraren adibidea Zohotakoa da: *eztük izan, ürrünxe ituk kontrabanda iteko, nuntik? einian bizikle-taik ee, nuntik nauk kontrabanda izan tzain, etzian hen, uñez gintian er-teko maneran*. Arberoako Armendaritzen *ttipiei*, *kharioei* ibiltzen dira, eta honela, *ttipixe* esatea *ttipixko* esatea bezala da, txikigarria da, ez du gehiegizkotasunik adierazten; aldiz, ondoko herri Mehainen *kharioxe* eta *karioxka* bereizten dira eta berebat, *ttipixe* eta *ttipiegi* adieraren aldetik berdintzat jotzen dira.

Zuberoan inkestetan ez dugu *-xe* gehiegizkotasun adieran aurkitu, honetarako *-egi* baliatzen da, urdiñarbetar baten adibide hau lekuko: *nik [ʒ]oste-ko bekanika nahi nian, bena khaioegi beitzen*. Gamerekoak dira beste hauek: *egüerditan ez ginen eskolatik etxerat jiten, hürrünegi zelakoz* (Otsibar 2003: 24); *bai goizegi ere* (65). Txikigarria da *-xe* Gameren: *horra hanko funts eta aterbü handixeenak, oro bildürük naba zolan eta saihetsean* (22).

Ekialdeko ezaugarri zaharretarik Amikuzen honakoak bildu ditugu; Zuberoan ere erabiltzen dira, baina Arberoan ez:

¹³³ Asmoa eta itxaropena adierazten du hein batean, Zohotan honelaxe eman digute.

¹³⁴ Arberoan dioskutenez, ‘min hartzea’ adierazteko *maikhatu* baliatzen da Amikuzen. Zuberoan *mankhatü* ‘min hartzea’ eta ‘huts egitea’ da.

¹³⁵ Zuberoako Olhaibin *huñetakuak* entzun dugu.

¹³⁶ Martxüetan eta Amendüzen formula balioa du, agur bati erantzuten dio, baina ez da lagunartekoa, etorri dena agurtu nahi dela argi uzten du, ezezagun baten aitzinean edo: *Egün hun / Bai zuri ere pharte hun!* Zuberoan Ithorrotzen lehen agur gisa entzun dugu, guri halaxe esan baitigute etxe batera agertzean; bestalde, EHHA-k Domintxainen dakar; halaber, Larrasketek Barkoxeko Larraja auzoan.

¹³⁷ Jauregiberri zuberotarraren adibidea: *ordian, ez da phena solamente mintzairiaren galtzia* (de Rijk 1999: 160).

¹³⁸ Ibarrolako Salaberrik badakar bere hiztegian.

8.4.9. Afrikatu gabeko “rx” eta “nx” sekuentziak, itxura zaharra dutenak, aurkitu ditugu Amikuzen: *hanxe* (Zoh), *horxe* (Zoh, Lap). Aldiz, afrikaturik ematen dira hauek Mehainen: *hortxe* & *hortxet*, *hantxet*. Euskal Herriko ekialdean hitz batzuetan *-rz-* eta *-rs-* kontsonante taldeek afrikatu gabe diraute¹³⁹.

8.4.10. “Ozena + herskaria” sekuentzian hitz zenbaitetan herskari ahoskabea ager liteke, baina inolaz ere, ahoskabea ez da joera orokorra Amikuzen: *ezkonthü* (Mar), *ezkunt eta* (Zoh).

8.4.11. Arberoan *-kin* nahiz *-kilan* baliatzen dira soziatiboan *-bitzaekin*, *hitza hitz edo gizona hits* (Meh), *beekin* ‘berekin’ (Meh), *mintzairekilan* (Arm)–, baina Amikuzen *-ki* zaharra ere ager daiteke: *behiaiki* (Arbe); aldaera berriagoa ere badarabilte amikuztarrek: *apezeikin* ‘apezarekin’ (Arbe), *elgarrekin* (Lap). Zernahi ere den, Amikuzen baino baliatuagoa da *-ki* zaharra Zuberoan, baina herrialde honetan ez da *-kin* falta; esaterako, Alvarez Enparantzak Sohütan bildu adibideetan *-kin* ageri da (1980), baina Etxegorrik Jerruntzen bilduetan *-ki* (2003); Gamereko datuetan ere *-ki* dakar Otsibarrek (2003). Guk lekuko urdiñarbetar batekin ukan solasaldian gehienik *-kin* bildu dugu, baina *aitaeki ta amaeki* adibidea ere baliatu du. Guillaume Eppherrerre altzürükütarraren lanean, esaterako, *-kin* eta *-ki*, biak ageri dira. Olhaibiko emaitzetan nagusiki *-kin* bildu dugu, baina bada *-ki* ere: *elgarrekin / algarreki*.

8.4.12. Berezko *-a* duten hitzak adlatiboan jokatzean ez da Amikuzen bezala *-la(t)* gertatzen Arberoan, *-ra(t)* baizik: *dantzaat*, *elizaat*, *errekaat*, *mezaat*, *plazaat* (Meh); Armendaritzen *-ra* bildu dugu mintzo laxoan: *plazaa bildu*; inkestan, berriz, honako besteok: *errekarat*, *erretreataat*, *mezarat*, *plazaat...* Amikuzen *-lat* ageri da: *Bretañalat* (Mar), *katiximalat*, *plazalat* (Gam), *elizalat*, *grupalat* ‘taldera’ (Ilh), *laboantxalat* (Zoh), *errekalat* (Lap); Zuberoako lehen herri Lohitzüinen ere bai: *hartalat*, *mezalat*. Besterik dira Amikuzeko hurrengo bi adibide hauek, *-o* eta *-i* oinarriari erantsi baitzaie *-(a)lat*: *herri aizolat* (Ilh), *jauregialat* (Gam).

8.4.13. Lokatiboan jokaturik dagoenean, inesiboaren atzizkia era zaharrean itsatsirik darama *etxe* hitzak Amikuzen: Arrüetan *–etxengo arthua* adibidean–, Bithiriñan, Martxüetan, Labetzen, Arbotin, Zohotan, Arberatzen, Zuberoako Etxarrin...; ordea, gainerako hitzen joko lokatiboan ez da inesiboaren atzizkirik ageri¹⁴⁰. Arberoan ez da honelakorik: Armendaritzen eta Mehainen dioskutunez, honelakoetan *etxe*ko baliatzen da. Hego Amikuzeko Uhartehirin ere *etxe*ko eta *etxe*koek adibideak bildu ditugu.

8.4.14. Zuberoan eta Amikuzen iraun du *ho(g)ei* aldaerak (Bit, Lab, Ilh, Zoh, Etx), *hogeitamar* (Beh); Baxenabarren *hogoi* dago; aldiz, Baxenabarren

¹³⁹ Zuberoan eta Erronkarin (*h)ersi* ‘hertsia’ dago, baina Zaraitzun *ertsü*; ekialdekoak eta afrikatu gabek dira honakoak ere: *harza(r)a* ‘berriz’ –Erronkarin *arza*, *astra* eta baita *artsa* afrikatua ere–, *urzo* & *ürxo* ‘usoa’, *erxe* & *erze* ‘esteak’, *-tarzün* & *-tarzun* atzizkia. Bestalde, Bidankozen eta Zaraitzun *berze* eta *berzala* ‘bestela’ aldaerak ditugu eta Uztarrozen, Bidankozen eta Zaraitzun, *borz*; Erronkariko Uztarrozekoak dira *orzegun* eta *orzilare* ere.

¹⁴⁰ Gainerakoan, *etxen*koen *berri* (Elixagarai, 190) erakoak Zuberoan dira egun, *goizanko lau orrenak* adibidea bezala (158); garai bateko Oloroeko katiximan *goyçanco othoicia* (11) aipa daiteke; urdiñarbetar batengandik *ordiünko* bildu dugu eta Gamereko Otsibarrek ere badakar (2003: 68). Euskal Herriko mendebalean *barruangoak* dugu literatura zaharrean, edo baita *bengoa* forma bera ere.

ereman aldaera berriztatua dugu eta Zuberoan *eaman* & *iaman*; aitzineko kasuko eskeman ez bezala, Baxenabarrerri begira, Amikuzeko Amendüzen *ee-man* egiten da eta *EDEL*-k *ereman* dakar herri honetan.

8.4.15. Ezaugarri zaharren agerpen geografikoan ez dago berrikuntzen logika hedatzaile hori eta usu, arkaismoek uhartearen irudia hartzen dute¹⁴¹. Al-ta, *-tarzün* atzizkiaren aldaera zaharrak koherentzia geolinguistikoa du: ekialdeko lehen adibide geografikoa Zohotan agertu zaigu: *ontarziuna*; Laphizketan eta Etxarrin ere *-tarzün* bildu dugu eta Arberatzen *eritarsüna*; aldiz, Oragarre, Behauze, Bithiriña eta Martxüetan *-tasun* agertu zaigu –Ilharrren *-tasün*–.

9. CONTINUUM-AREN ETENA: ZUBERERAREN MUGA

Saio honen arestiko ataletan Arberoan, Amikuzen eta Zuberoan gaindi ibili gara; zubereraren ezaugarri eskusiboen berri bereziki zazpigarren atalean eman dugu; berebat, eskualdeko lekuko euskaldunen jokabide lektal usu bikoitzaren berri ere eman dugu bosgarren atalean, baina dialekto batetik bestera dagoen trantsizioa geografian non eta nola gertatzen den ez dugu aurkeztu oraino.

Nafarroa Behereko mendebaleetik ekialderat etorri garen heinean, hizkuntzaren aldetik halako *continuum* lektala gertatzen dela adierazi dugu arestiko azpiatalean; Arberoako Armendaritzetik eta Mehainetik Zuberoako ipar-mendebaleraino inguratu gara eta ikusi dugu, herririk herri euskara emeki-emeki aldatuz doala: geografian aitzinatzearekin batean, ordura arte ibili den herrietan entzun ez dituen ezaugarriak agertu zaizkio hizkuntzalariari, baina ez du herri batetik bestera halako aldaketa edo eten bortizik hauteman: ekialdeko edo Zuberoako ezaugarritzat jotzen diren formak gero eta gehiago dira eskuinera jotzen den ber, baina agerpenaren erritmoan gertatzen den maiztasuna aski homogenea da.

Badakigu Zuberoa barreneko herri guztietako mintzoa ez dela zuberera dialektoaren barrenean sartzen, herrialde honen ipar-mendebalean Amikuzeko mintzora sarbidea dagoela; eskualde honetan dialektoen arteko zinezko iraganbide natural eta komunikatiboa dugu eta bestalde, badakigu Pettarreko Arüe, Berroeta, Domintxaine, Etxarri, Ithorrotze, Jeztaze, Lohitzüne, Oihergi, Olhaibi eta Ozaraine, nahiz Arbailako Pagola herriak, administrazioz Donapaleuko kantonamenduari dagozkiola. Egungo dinamika sozio-ekonomikoan Donapaleu garrantzi handiko hiria da eskualdean eta lehena-gore ere horrela zen, merkatuagatik bereziki; ipar-mendebaleko xiberutarrak usu behartzen dira bertara joateaz. Maule ere hamar-hamabost kilometro ingurura dute eta hainbat zerbitzuren bila bertara jotzen dute behartzen direnean: hautua, hiri bakoitzean dagoen eskaintzaren eta norberak dituen zale-tasunen edo adiskideen araberakoa da.

¹⁴¹ Esaterako, Oiartzunen denboraren muga adierazten duen *-ino* morfemaren adibide bakar bat aurkitu zuten Idoia eta Ainhua Frailek (1996: 137); Oiartzunek iraganean Lapurdirekin hartu-eman usua eduki zuen, baina ez dakigu ziurtasunez hartu-eman honek morfema honen agerpenarekin loturarik ba ote duen.

Dialektoez dihardugunean, erabaki lektalak hartzean, aztertzen den geografaren edo eremuaren saihets batetik bestera jauzi lektal handirik ez dagoelako, esan ohi da banaketarik ez dela finkatuko; hori baino hobe da, ordea, hizkuntza-ezaugarri multzoak bereiziz azpidialektoen arabera lan egitea, ezaugarri-taldeak batzuk besteekin alderatzea eta bereiztea, ezaugarrien konbinazio jakin horiek geografia-eremu zehatz batekoak direla dakigun aldetik bederen.

Azpieuskalkiak sailkatzean eskualde batzuetako mintzoaren *unikotasuna* aintzat hartu behar da, beren izaera berexia onetsi beste biderik ez dago, bestela, egun eragin-eremu idurien menpe gertaturik ere, aski desberdinak diren mintzoak batera agertuko zaizkigu: esaterako, nafar-lapurteraren barrenean Bardoze eta Urepele ez ditugu inolaz ere azpieuskalki berean batera sailkatzeak ikusten (Zuazo 2008), eta gauzei begiratzeko dugun erak ez dakar atomismora jotzeko inolako arriskurik, guztiz bestelako gauza da atomismoa.

Dialektologian dihardugunez, lan egiteko darabilgun metodoaren funtzionamendu mekanikoa esplizitatu behar dugu: esate batera, herri bateko mintzoa zuberera ez dela adierazi ahal izateko, Ipar Euskal Herriko erdialdetik datozen ezaugarrien olde berriak dialektala beharko luke izan, nafar-lapurteraren ezaugarri eskusiboak, ez erdialdeko euskara orokorrari dagozkion ezaugarri supradialektalak, horiek ez dute herri bateko mintzoa zubereratik kanpo uzten eta nafar-lapurterara sarrerazten.

Berebat, Ainharbe, Oihergi, Lohitzüne edo Pagola zuberera orokorretik kanpo dakusan xiberutarrak, lau herriotan ezaugarri ez zuberotar anitz ikusi beharko ditu; halaber, herriotan falta diren ezaugarri zuberotarrek, bateratzaileak izan beharko dute, Zuberoa guztikoak; hartara, basabürütarrak ez dezala lau herriotan beste dialekto bat ikus, Zuberoa hegoko edo mendialdeko Zuberoako ezaugarrien falta sumatzen duelako.

Esate baterako, Zuberoan badago aditz nagusiari etorkizuneko bi atzizki lotzeko aukera, baina ez da herrialde guztiko ezaugarria, Xiberuko ekialdekoa baizik; ez da, beraz, zuberera guztiaren berrikuntza: *janenko*, *eramanenko* dakartza Elixagarai ligiarrak (82) eta Santa Grazin ere baliatu da: *jinenko* dakar Maddi Hardoi lekukoak Peilleni kontatu ixtorio batean (1985: 21); euskaltzain honek dakarrenez, Eskiulan eta Santa Grazin baizik erabiltzen ez zen *-renko* aldaera ia galzorian da (1992: 250) eta *emaneko* erakoak, Santa Grazin, Montori-Berorizen, Eskiulan eta ondoko auzoetan daude (262); cf. Etxegorri (2003: 271). Guri Larrainen “emanenko” erakoak Santa Grazikotzat eman dizkigute. Ezaugarria ez da Zuberoa guztikoa.

Halaber, Oihergi edo Pagola ez dadila zubereratzat har, herriotan Pettarreko ezaugarriak baliatzen direlako. Erabakiak hartzean, herri bateko mintzoa zubereratzat hartzeko, zuberera osotasunean batzen duten ezaugarriak baliatu behar dira, Zuberoa guztiko ezaugarri bateratzaileak behar dute izan, Pettarreko aldakiko tasunak izatea ez da aski.

Ez da ahantzi behar zenbait hitzek lotura lana ere egiten dutela; esaterako, *e(i)ñhe* ‘nekatu’ aditz zuberotarrak bereizten baldin badu ere, Zuberoan *akhitü* ez da ele ezezaguna: itxaron zitekeenez, Domintxainen eta Etxarrin baliatzen da, Baxenabarre guztian bezala, baina baita Zuberoa barrenean ere; guk Ainharben entzun dugu eta Bildozen ere bildu da (*EDEL* 552); iraganean Belapeirek, Egiategik edo Intxauspek zerabilten eta XX. mendean Larras-

ketek eta Guillaume Eppherrek dakarte; berebat, Erronkari-Zaraitzuetan ere *akaitu* dago.

Mintzoa aztertzeko franko herritan gaindi ibili ondotik, zubereraren guztiz barrenean dakuskigu Ündüreine, Ainharbe, Ospitalepea, Sohüta-Hoki, Urdiñarbe eta Larraine; aldiz, ditugun datuen arabera, Pagolan Xiberura nahiz Baxenabarrera begira mintzatzen dira hiztunak; Domintxainerekin alderaturik, esaterako, anitzez ere zuberotarrago ageri da Pagola, edo Pagolako hiztun batzuk bederen, bereziki iraganekoak; cf. 9.3. §.

Sarrikotapeko mintzoa, oro har Xiberuko ohiturekin bat dator, baina herrian euskara guti mintzatzen denez, xarrikotarrek baliatzen duten euskara usu beste herrietako euskaldunei begira egitea ez litzateke harrizkoa; herriz kanpoko aldaerak entzuteko egokiera handia dutenez, baita, ondorioz, kutsatzeko aukera ere, edota ziurtasun linguistiko apala izatekoa, zinez herrikoa zer den eta zer ez den ziurtasunez ez jakitekoa. Arüe-tik eskuin dugu Sarrikotapea, zenbaiten ustez ipar-mendebalean zuberera *phürra*-ren lehen herria dena; esatekoa da, halaz ere, amikuztar jende xehe zenbait Etxarri eta Arüera orduko kutsu zuberotarra hautematen hasten dela, hori sentitzen dutela adierazi digute guri bederen. Egia esan, Arüen bi alderdietako ezaugarriak entzuten dira lekukoaren ahoan.

Izan ere, hiztun batzuek doinuarekin eta azentuerarekin identifikatzen dute Amikuzeko mintzotik Xiberuko *üskaa*-ra dagoen jautzia; Zuberoako azentueraren sentikera eta izaera hori zinezkoa izanik ere, tasun suprasegmentalez landa ezaugarri gehiago ere badira *continuum* horretan Amikuzetik Zuberoara dagoen desberdintasun lektala salatzen dutenak.

Idiolektoaren errealitatea garrantzi handikoa da dialektologian: mugako edo “juntako” hiztunek argi dute eskualde honetan mintzatzeko bi molde daudela, xuberatarra eta manexa, norberarena eta ondokoena, eta hainbat jendek bietara egiten dakite, hiztun biidialektalak edo bidialektalak dira; noren aitzinean dauden, era batera edo bestera lerra daiteke beren mintzoa.

9.1. Mendialdeko muga: Lohitzüne, Oihergi eta Ainharbe

Eman dezagun orain zubereraren geografiako muga dialektalen adibide-etarik bat: Amikuzen mailaz maila gauzatu den aldakortasun jarraikor hori egonik ere, Nafarroa Beheretik ekialderat etorririk, eskualdeko herri jakin batzuetan muga dialektalera inguratzen ari garela iradokitzen digun jauzi galanta gertatzen da, muga dialektalaren “errealitate berezi hori” hautematen da.

Zuberoako lehen herria den Lohitzünen oraindik ere aldakortasun mailakatuaren zantzuak hautematen ditugu, baina ondoko herri Oihergira heldu orduko, berehala ohartzen gara, berez Zuberoako ezaugarri tipikotzat edo diagnostikatzailetzat jotzen diren tasun horiek, eksklusiboak direnak, herri honetan nabarmen ugaltzen direla, Lohitzünetik Oihergira dagoen aldea handiagoa dela ordura arteko auzo herrien artean gertatzen zena baino. Lohitzüne manexago dakusagu Oihergi baino.

Ñabardurak egin behar badira ere, behin Oihergira orduko zubereraren barrenean gaudela esan liteke. Zuberoa guztian baliatzen diren eta euskalki hau batzen duten ezaugarriak ageri dira Oihergin. Zubereraren muga bi herri horien artean dagoela hautematen dugu; darabiltzagun datuen arabera ha-

la da, eta bereziki, Amikuzen gaindi egin dugun bezalako hizkuntza-bidaia Lohitzüneraino egin ondoan da honela; eskuin, Oihergira sartu eta beste giro linguistiko batean dagoela ohartzen da hizkuntzalaria: doinua aldatu da eta hizkuntza-aldaerak ere bai.

Hizkuntza-ezaugarrien hedadurari so eginez gero, Baxenabar zabaleko tasan ugari, egiaz Amikuzekoak ere badirenak, Lohitzünen ageri zaizkigu, baina aldiz, Xiberuan baizik baliatzen ez diren ezaugarri ugari, Oihergin ageri direnak, ez dira Lohitzünen baliatzen; beste giro xiberutarrago horretara jauzia egin dugu Oihergira orduko, nahiz herri honetan baden oraino Amikuzeko oihartzun zerbait.

Jauzia gertatu da aldakortasunaren maiztasunean, herri batetik bestera ezaugarri desberdinen kopurua areagotu da; Zuberoa aski ibar batua da mintzoaren aldetik, Zuberoako beste bi herri auzoren artean Lohitzünetik Oihergira dagoen alde lektalaren parekorik aurkitzeko bazter ugari kurritu behar du hizkuntzalariak: muga dialektalaren itxura du jauzi lektal honek, baina honek ez du esan nahi Lohitzüneko mintzoak Zuberoakoarekin batere zerikusirik ez duenik, inola ere ez. Bestalde, Oihergitik eskuin lehen herria den Ainharben sentitzen du hizkuntzalariak zubereraren barrena osoki murgildu dela; aurkeztuko ditugun emaitzek erakutsiko digute hori.

Hurranen hizkuntza-ezaugarrietan hainbat sail bereizi ditugu, hizkuntza-etenaren berri hobeki islatzeko; hala Lohitzüneko nola Oihergiko tasunak dakartzagu, baina etena absolutua ez denez eta dialektoen arteko jauziak erabatekoak ez diren aldetik, ezaugarri sail bakoitzaren hedadura geografikoaz ñabardurak egitea baitezpadakoa da; alderdi fonikoa / izenaren morfologia / aditzarena / sintaxia / alderdi lexikoa / aldaera lexikoak hurrenkeraren arabera bereiziko ditugu ezaugarriak; hona bi herrietako ezaugarri multzoak geografia-hedaduraren arabera sailkatuak:

9.1.1. Lohitzüneko ezaugarriak

Badira Lohitzünen ezaugarri batzuk, Amikuzen eta Zuberoan baliatzen direnak: alderdi fonikoari dagokionez *aizoekin* adibideko diptongo aitzinatua; izenaren morfologian *etxengoa* lokatiboa eta *ber* aldaera: *ber kartierrekoak* & *ber ideiak*; alderdi lexikoan *aidüü* eta *lanean eauntsia* hitzak eta aldaera lexikoetan, berriz, *heben* eta *hirugerren*. Zuberoan bezalako ezaugarria da *txeste at* ‘dastamen bat’ adibidea.

Zuberoan baliatzen ez diren ezaugarriak dira honakoak Lohitzünen: alderdi fonikoan *heldü* dago, herskari ahostunarekin, baina *lanthüik* ‘landurik’ ere bildu dugu, Zuberoan bezala ahoskabe; *j*-ren hotsa sabaikaria da, Baxenabarren bezala: *juna*, *juaiten*, *joko*; *au* diptongoak aldatu gabe dirau: *gauza*, *gauaz*; soiltzea dago “bait” aurrizkian: *bitzen* ‘baitzen’; izenaren morfologian, polaritate negatiboa duten izenordain zehaztugabeak berritzaileago dira Zuberoakoak baino: *niok* & *niur e*; soziatiboan ez zaigu *-ki* agertu. Aditzaren morfologian Nor aditz saileko iraganean *ginden* ‘ginen’ entzun dugu, Baxenabarren bezala; hirugarren pertsona pluralaren Nork morfema berritzaileagoa da ekialdekoa baino: *züten* & *duten*; aditz izenean, *-ten* beharrean *-tzen* ageri da *ekhartzen* adibidean; alderdi lexikoan *iakoitzaikilan* ‘larunbatean’ bildu dugu Zuberoako hitza beharrean. Aldaera lexikoetan, berriz, hona Ba-

xenabarrera begira jartzen gaituen sorta bat, Zuberoako aldaerez bestelakoa: *ahantzia izit e* –baina baita *aatzia izit ere*–, *beatzi ontan*, *berdin-berdina*, *ederra*, *elgarrekin*¹⁴², *euria* –baina baita *ebia ere*–, *hemen*, *joana* –nahiz *juan* eta *jun* ere bildu ditugun–, *oiñez & oñez*, *paatü* ‘ordaindu’, herskari ahoskaberik gabe, *-tasün* atzizkia: *garbitasün & ontasüna & ondasüna*.

Diskurtso metalinguistikoa ohikoa da: hizkuntzaren moldeari dagokionez, alderdi batean nahiz bestean, kokatu ezinik daude lohitzündarrak: *xuberatarrek* [dioskute] *manexak giela*, *manexek xuberatarrek giela*.

9.1.2. Oihergiko ezaugarriak

Continuum-aren ideari jarraikiz, Oihergiko ezaugarrien aurkezpena ez dugu Baxenabarren ez bezalako ezaugarri xiberutarrak ekarririk hasiko; etena sortzen duten tasunak geroko utzirik, lehenik Baxenabarrerekin eta Amikuzerekin lotura egiten dutenak aurkeztuko ditugu.

Zuberoako ez bezalako ezaugarriak dira honako Baxenabarreko orokor hauek, Oihergiko mintzoan ere bildu ditugunak: alderdi fonikoan bokal arteko “r” fonema ageri da *oro* adibidean eta hots sabaikaria dute *joka*, *jakiteko*, *juiteko* eta *jateko* adibideek; berebat, ahostuna da “n” ondoko herskaria *igandia* adibidean. Izenaren morfologian *nihu* ‘nehon, inon’ & *nihü* edota *nihur* ditugu polaritate negatiboko izenordain zehaztugabeetan; ablatiboan herri izen bereziarekin *Mauletik* bildu dugu; aldiz, Pagolan *Mauleik horra nük* entzunik gaude eta Ainharben ere *Mauleik* eta *Hazparneik* adibideak jaso ditugu.

Aditzaren morfologian, Baxenabarren bezala *-te* dago Nork morfeman hirugarren pertsona pluralean: *baakite*, *düte*, *nüte*, *züten*; ordea, ez da aldaera bakarra, izan ere, Koldo Artolak Oihergin *die*, *nie*, *zien* bildu zituen (Irizar 2002: 171, 174); Nor Nori Nork-en *erran nakon* ‘nion’, *ginakon* ‘genion’ eta *zakokan* ‘zioan’ bildu ditugu, baina Koldo Artolak *nion & non*, *ginion & ginon* dakartza (Irizar 2002: 175); Nor-Nori sailean *zakok* ‘zaiok’ eta *hiltzakon* ‘hil zitzaion’ bildu ditugu, Baxenabarren bezala, baina Zuberoako gisan *zoo* ‘zaiok’ ere bildu dugu eta Koldo Artolak *zion* ‘zitzaion’ dakar (Irizar 2002: 170). Alderdi lexikoan Baxenabarre gehienekoak –Zuberoakoak ez bezalakoak– dira honako adibideak: *atsalde*, *eakoitza* ‘larunbata’, *primadea*; Baxenabarreko aldaera lexiko orokorrak dira honakoak ere: *bedeatzi & beatzi*, *ederrago*, *elgar*, *ga[ž]na*.

Amikuzeko eta Zuberoako ezaugarriak dira hurrengo hauek, lotura lana egiten dutenak; alderdi fonikoan *zübü* ‘zubi’ aldaera berranalizatua dugu; aditzaren morfologiari dagokio *horra nük* ‘nator’ adibidea eta alderdi lexikoan *haidüü* ‘zain’ edo *iauntsi* ‘erauntsi, jardun’ aipa daitezke; bi eskualdeetako aldaera lexikoak dira *kuntre* ‘aurka’, *mezpean* ‘bezperan’, *prau* ‘txiroa’ edo *laugerrena*.

Oihergi Amikuzerekin batean doa *gidatiko* ‘gidatuko’ erako palatalizazioan, baina ez Baxenabarre orokorrarekin *--tuko*– edo Zuberoarekin *--tüko*–; Amikuze alderdiko berrikuntza da *-tiko* aldaera hau.

¹⁴² Egia esan, Arxu da Zuberoan *elgar* aldaera darabilen idazle bakarra; Belapeirek, Maisterrek eta Gèzek, esaterako, *alkhar & algar* darabiltzate; Baxenabarre ondoan *elgar & alkhar*, bi aldaerak bildu ditugu Zuberoako muga Pagolan eta Oihergin.

Zuberoakoak bezalako ezaugarriak dira orain dakartzagun Oihergikook; ezaugarri zaharrak bereiziko ditugu lehenik, tasun berriak ondotik eta azkenik hautuen berri emanen dugu; alderdi fonikoan bokal sudurkari zaharrak daude: *azkü* ‘azkon’, *nihü*; “ozen + herskari” loturan aldaera ahoskabea dugu: *igante*, *etxaltia*, *ezkontü*, *jatekoaintako*, *galthätü*, *presunteian*, *altekuak*, *zankhun* ‘zangoan’, *jente*. Alderdi morfologikoan ablatiboan *horti* ageri da eta sozietiboan *güeki* edo *ahüntzeki* adibideak; aditzaren morfologian aditz izenaren aldaera zaharra bildu dugu *iilten*, *ezarten* eta *eorten* ‘igortzen’ adibideetan.

Hurrengo adibideek erakusten digute Oihergik hizkuntzaren sistema Zuberoa orokorrekerekin batera berriztatu duela; *-n* gabeko adibidea da *kamiua* ‘kamiona’; sabaiaurreko ozena dago *j*-ren ordain: [*ʒ*]an, [*ʒ*]arraikia, [*ʒ*]ente, [*ʒ*]in, [*ʒ*]un; txistukari ozenak ageri dira maileguetan: *bede[ʒ]ik* ‘sendagileak’; bokal artean ttak fonema galdu da: *axei* ‘azeri’ *autza* ‘arotza’, *bio* ‘bero’, *etxekandeiak*, *haiki* ‘harekin’, *hamahiu*, *hii* ‘hiri’, *laboai*; beste batzuetan tinkatu da: *orro* ‘oro’, *hurra* ‘ura’, edota dardarkaria galdu: *ezai* ‘ezarri’; *au* dip-tongoa aitzinatu zaigu: *aihaia* ‘afaria’, *aizuk* ‘auzoak’, *belhain* ‘belaun’ & *belhañian*, *gaiian* & *gaiaz*; *o > u* gertatu da sudurkariaren inguruan: *huñez* ‘oinez’; baita galdetzailetan ere: *nuiz* ‘noiz’, *nur* ‘nor’. Zuberoan bezala *gañan* dago, beharbada kontsonante sabaikariak lotura bokala irentsirik¹⁴³. Azentuari dagozkio *partidakúa* edo *semia* adibideak eta Pettarrean bezala laburdurak jasan dituzte honako formok: *lanín*, *igantin*, *bestik*. Izenaren morfologian erakusle plural berria garatu da hirugarren mailan: *etxe huk* ‘etxe haiek’. Aditzaren morfologian datibo bikoiztua du *detaate* ‘didate’ aldaera berriak.

Hautuetan izenaren morfologiako *goizan* aipa daiteke Oihergin: aspaldikoa da, Belapeireren garaikoa bederen. Aditzaren morfologian Baxenabarren ez bezalako hautuak ditugu: *etzeitán* ‘ez zitzaidan’, *zoo* ‘zaió’, *erran deta* ‘dit’ aipa daitezke, eta baita *detaie* ‘didate’ ere, non hirugarren pertsona pluraleko Nork morfema *-e* zahar ekialdekoa baita; baldintzaren apodosian *aski lia* ‘lirateke’ adizkia dugu. Modua adierazteko instrumentala aditz izenari lotzen zaio, ez partizipioari: *oro ius tük alkhar lagüntzez*; *libertitzez ni ein nünten han*; konparazio perpausetan, berriz, *bezainbeste* baliatzen da: *lekhü bezainbeste jente bazia*.

Alderdi lexikoan, maileguen eta bertako hitzen artean, zubereraren ezaugarri diagnostikatzaila ugari dugu Oihergin: *azkaziak*, *bedatsia*, *egüüki*, *ehaiten*, *elhekatü* & *elhesta ai*, *eli bat*, *gei* ‘nahi’, *godaleta*, *latsün*, *neskenegün*, *seteme*, *üñhüa*. Alderdiak dira honakoak: *agia* ‘haragia’, *abatze*, *aiñarba*, *aitañiak*, *alkhar* & *elkar*, *belhaiko* ‘belauniko’, *bihamen*, *bohorra*, *ebi* ‘euria’, *eitarzün*, *ei[ʒ]erra* & *ei[ʒ]erki*, *elger*, *ezkhüntü*, *eznia*, *gazna*, *goxüma* ‘garizuma’, *haitxa* ‘haritza’, *hanitx*, *hautse*, *hüllan*, *ialli* ‘irauli’, *inkhartz*, *kaidea*, *kirixti*, *khutxia* ‘gurutzea’, *pakhatü* ‘ordaindu’, *ükhen*, *üñhürri*, *ürtüki* & *ithuki* ‘jaurtiki’, *xeste* ‘dastatu’, *zeli*.

9.1.3. Ainharbeko ezaugarriak

Arestian adierazi dugunez, Ainharben sentitzen du hizkuntzalariak zubereraren barrenean osoki murgildurik dagoela, entzuten duen mintzoa *xibetar phürra* dela; Peillenek, orde, manexturik dakusa herri honetako mintzoa (Coyos 1999: 45). Oihergin bietara egiten diren ezaugarri zenbait, Ainharben

¹⁴³ Belapeirek *gañen* dakar, inesibo zaharra, egun Altzürükün-eta entzun daitekeena.

ez dira Zuberoako eran baizik baliatzen. Esaterako, Oihergin /j/ fonema gauzatzeko hots sabaikaria eta sabaiaurreko ozena entzun ditugu, baina Ainharben sabaiaurreko ozena baizik ez: [ʒ]akiten, [ʒ]ateko, [ʒ]entiak, [ʒ]erraitkitzen, [ʒ]in, [ʒ]oiten, [ʒ]osten, [ʒ]uiten, [ʒ]untatü.

Gainerakoan, bokal sudurkariak gardenago entzuten dira Ainharben: *xäink* ‘garbiak’, *sasü* ‘sasoina’. Oro har, txistukari ozenak entzuten dira: *bede[z]ia*; ttak fonema galdurik dago: *büiak* ‘buruak’, *beo* ‘bero’; dardarkaria aldatu da: *herietan* ‘herrietan’, *izigari*, *ezai* ‘ezarri’, *hurak* ‘urak’, *orro* ‘oro’; “ozena + herskaria” loturan ahoskabe zaharrari eutsi zaio: *beltü*, *Abüzki altin*, *igante*, *althae* ‘aldarea’, *aphezentako*, *xaalentako*; o > u gertatu da galdetzaileetan: *nui*z ‘noiz’; *au* diptongoak *ai*-ra jo du hainbat ingurunetan: *gaiardi*, *gaizekilan*, *ai*-*zoak*; Baigorri salbu, Baxenabarre gehiengan, Domintxainen, Olhaibin, Lohitzünen edo Oihergin, *bait* > *beit* > *bit* soiltzea gertatu da, baina Ainharbe Zuberoako ohiturei jarraiki zaie: *beinin*, *beitie*.

Izenaren morfologian, polaritate negatiboko izenordain zehaztugabe zaharren saila baliatzen da: *ihü* ‘inor’; pluralean hirugarren mailako erakusle berria dago: *gizon huk*, *goizan* aldaera baliatzen da; izen berezien ablatiboa *-(r)ik* zaharra da: *Mauleik hunat*, *Hazparneik*, *etxerik*; adlatiboan bokal hersketa dago: *frantsesilat*, *borthilat*, *bestila* ‘bestera’; muga adlatiboan *artino* egiten da: *gaierditaa artino*; oro har, Zuberoan ohikoak diren egiturak baliatzen dira Ainharben: *bede(r)a* banatzailea edo jarduna adierazten duen *-kan* atzizkia, esaterako: *bedea alde partitzen etxeat*; *pelotakan ai*.

Aditzaren morfologian, moduzko perpausak aditz izenari lotzen zaizkio: *ützültzez behiekin*; *pakhatzez*; adizkiek ere Zuberoako itxura guztizkoa dute: *zititzün* ‘zituen’, *horra züzün* ‘zetorren’, *zitaziüt* ‘zait’, hondarreko hau datibo morfema bikoiztuarekin; *zünin* ‘zenuen’, *nüntin* ‘nituen’. Dena den, hirugarren pertsona pluraleko Nork morfeman bi erak daude: *-e* eta *-te*. *emaiten die*, *die emaiten*, *nik uste batütien*, *phastoala egin beitie* | *badakitela*, *biltzen düte*, *batüzte*, *maite tüzte*, *igaiten tüztenak*, *iten tzuten*.

Lexikoan ere Zuberoa guztian orokorrak eta baliatuak diren itemak aurkituko ditugu Ainharben, bai euskaratikakoak eta bai maileguak: *bedatsin*, *bedaka*, *elestan*, *bide ttipi eli bat* & *eli batetan*, *hürrentzilak* ‘bukaerara’, *khan-tin* ‘ondoan’, *net* ‘gutziz’, *ñabo*, *seteme*. Aldaera lexikoetan honakoak aipa ditzakegu: *anaie*, *belhainko* & *belhainkoz*, *bezainbeste*, *biamen*, *etxekeitzen*, *gazna*, *haitxe* ‘haritza’, *hanitx*, *hüllanik ee*, *hüñez*, *khutxiez*, *mithil*, *ogei* ‘hogei’, *pakhatzen* –baina baita *pagatü* ere–, *üskaa*. Halaz ere, guk Zuberoako ohiko *bohor* espero bagenuen ere, *behor* baliatu du lekukoak.

9.2. Zolako muga: Arüe, Sarrikotapea eta Ündüreine

Amikuztarrei Donapaleutik Maulera doan zola horretan euskara xiberu-tarraren muga non den galdegiten zaienean, batzuek Etxarri aipatzen dute eta beste frankok Arüe; Etxarri eta Arüe herri koxkorrek dira eta bata bestearen ondo-ondoan daude. Esaterako, Zohotan guri Arüe aipatu digute; aldiz, Zuberoarago joanez gero, Sarrikotapea aipatzen dute; Olhaibin guri Sarrikotapea eman digute xuberera *phürraren* lehen herritzat eta Arüen ere horrela esan digute; hona anai-arreba arüetar batzuek esana: *Domintxiñe artio uzü*, la Soule *Domintxiñe artio*; arrebak Etxarri eta Arüe euskararen berdina direla dio eta anaiak dio euskara Domintxainen aldatzen hasten dela; Domintxainez

arrebak honela dio: *etzü bate ber eskuara horrat e, eta horrat e etzü ber gauza, heben Mauleko aldeat, xubeatar, Xubeako aldeat, horrat Xarrikota hasten tzü, Xarrikotan hasten tzü hor Xubea* –funtsean mintzo zuberotarrak dihardu, baina baita, beharbada, Mauleko kantonamenduko administrazio barrutiaz ere–.

Domintxaine, Berroeta, Ithorrotze, Olhaibi, Etxarri, Arüe, Sarrikotapea, Ündüreine ibilbidea egin dugu guk, herri guztiak banaka kurriturik eta ditugun datuak ditugularik, Arüe / Sarrikotapea / Ündüreine hirukotean uste dugu aipa daitekeela dagoela muga: Ündüreinen bat zinez zubereraren barranean sentitzen da; Arüen, berriz, zubererazko ezaugarrien kopuru hazia ageri da, baina Baxenabar edo Amikuzeko anitz tasun baliatzen dute, ez da oraino zubereraz egiten Arüen, baina Xiberuko ezaugarriak atejoka ditugu; Ariüetik Maulera bidean dagoen Sarrikotapea litzateke zubereraren lehen herria beharbada, baina herri honetan ere badira Amikuze urrun ez dela salatzen diguten ezaugarri bakan batzuk, horregatik diogu Ündüreinen sentitzen dela ikertzailea zubereraren guztiz barranean.

9.2.1. Ariüeko ezaugarriak

Aitetamak Ariüekoak zituzten eta beti herrian bizi izan diren bi anai-arrebarekin egindako elkarrizketa baliatu dugu herri honetan, gehienik arreba (1932) mintzatu bazen ere; anaiak (1940) ia ez zuen parte hartu. Ikertzailearen aitzinean anai-arrebak biak elkarrekin egoteak mintzoa leialxko atera dadin laguntzen du; bestalde, solasteko garaian hirugarren ariüetar bat ere bazegoen gurekin: aiseago eman ditzake lekukoak aldaera arrotzak edo berezixeak, aitzinean ikertzaile ezezaguna baizik ez badu, baina sukalde hartan hiru ariüetar euskaldun zeuden ikertzailearekin.

Arüen aldaeren bikoiztasunak ageri dira, pertsona berak orain *ano* eta geroxeago *ardu* edo *ardü* baliatzen ditu eta ezaugarri frankorekin gertatzen da hori: Mauleren eta Donapaleuren arteko eremuan gaudela ezagun du lekukoek euskarak. Halaz ere, aldaeren bikoiztasuna ez da Pagolan bezainbatekoa; cf. Pagolaz 9.3. §. Hona Ariüeko adibideak:

9.2.1.1. Bikoiztasunak: fonologian galdetzailean *nola* eta *nula* arteko hotsa entzun dugu eta *huna* & *hona* ‘ona’, bi aldaerak baliatu dituzte. Diptongoetan pertsona berak *gau* / *gai* darabiltza, nahiz *gauza* hitzean ez duten palatalizatzen. Kontsonanteetan ttak-aren galeran *oro* & *oo*, *sobera* & *sobea* adibideak ditugu, baina galera aski hedaturik dago: *iosten* ‘erosten’ *zia* ‘zira’, *etxekhandeia*, *ei* ‘eri’, *iina* ‘irina’; badira Zuberoako eran dardarkari diren adibideak ere: *rre* ‘ere’, *hurra* ‘ura’, *zirrea* ‘zara?’. Herskarietan *hengo* / *heenkuk*, bi herskari motak entzun ditugu. Hitz hasierako *j*-n ere hitz zenbaitetan, baina guztietan ez, bi hotsak entzun ditugu: *jan* / [ʒ]an, *jendeak* & *iende*, *jente* / [ʒ]ente, *juiten* & *joaiten* / [ʒ]un & [ʒ]uiten. Aditz nagusien etorkizuneko forman ere bietara: *ohartiko* / *arrastratiüko*; lehenak Amikuze gogorarazten digu. Lexikoan ere bikoiztasuna dago: *baso* / *goolet*, *geiooxago* / *habooxago*. Aldaerek ere bidegurutzean gaudela erakusten digute: *algar*, *ano* / *ardo* & *ardu* & *ardü*, *ukhan* / *ükhen*; aldiz, ez dakigu *zalu*, *zale* ala bitarteko hotsa entzuten dugun, baina zalantza honek ere bidegurutzea adierazten du.

9.2.1.2. Zuberoan bezalako ezaugarriak: fonologian Pettarreko bokal hersketak ageri zaizkigu: *heenkuk, baatzin, behik, ardik, ondun, gaztiaguk*, baina badira *ardiak* edo *ondoan* adibideak ere. Diptongoetan *beit* ageri da: *ez-peitakit, beitzen*; bokal sudurkariak ere badira batzuk: *ähälaz, ähäteki*. Hitz hasierako *j*- foneman hurraren hitzek sabaiaurreko ozena dute: [ʒ] *Jarraiki, [ʒ]eiki, [ʒ]in, [ʒ]o & [ʒ]oiten, [ʒ]osten*; baita *arre[ʒ]unta* mailegua ere. Izenaren morfologian sozietiboan *-kin* da baliatuena, baina *algarreki* eta *mazineki* ‘makinekin’ erak ere bildu ditugu; adlatiboan, berriz, *bestila* –bokal aldaketarekin– eta *üzkala* adibideak eman dituzte. Aditzaren morfologian *zünin* ‘zenuen’ Zuberoara begira dago eta baita moduzko perpausetan aditz izena baliatzea ere: *edo oono xilintxa atekin hola [ʒ]oitez / eta khanbiatzez, beaizi biziki eman geo, biziki meza*. Lexikoan *eo* ‘hil’ eta *setemer* hitzak ditugu eta baita honako aldaerok ere: *bardin, elkhi, gazna, gordatzea, phakatü, sendotzen* ‘sendatzen’.

9.2.1.3. Amikuzen bezalako ezaugarriak: fonologian herskari ahostunak ditugu ozenen ondotik: *atsalde, bazkaldü, ezkündü, heldü, iande* ‘igandea’; baita destinatiboaren atzizkian ere: *etxekhandeandako, nausiaendako*; aldiz, *Pai[ʒ]en gainti* adibidean posposizioak herskari ahoskabea du; kontsonante taldean *hak* ‘hark’ ageri da gure emaitzetan. Izenaren morfologian izenordain zehaztugabeetan *n*- darabilte: *niuek, niun e*; berebat *-xe* atzizkia *-k* gabekoa da: *hortxe*, nahiz badakigun Zuberoan ere badela *-xe*. Aditzaren morfologian atzizki berria ageri da aditz izenetan: *ekhartzen, ezartzen, ibiltzen*; Baxenabarraren bezala Nor sailean *zinden* ‘zinen’ darabilte eta Nor Nori Nork sailean bada *-ko*- datiborako: *galde zakozü horri; emaiten bazandakoten*; halaber, hirugarren pertsona pluralean *-te* da Nork morfema: *beituzte & ezpeitüte*. Lexikoan *atsalde* hitza aipa daiteke eta aldaera batzuek ere mendebalera begira jartzen gaituzte: *bedeatzi, bihamun, ederra, emezortzi, eskuara, galdein, haitza* ‘haritza’, *hamoost, hanitz, phesta, txekha & xekhatzen*. Ikertzailea etxera sartu zaielako edo, *ortzeüna* aldaera ere agertu da.

9.2.2. Sarrikotapeko ezaugarriak

Herri hau zubereraren lehen herrizat jo ohi da; bertan izan ditugun bi lekukoetarik baten ustez, Zuberoa Sarrikotapean hasten da, Domintxaine-eta ez dira Xiberua: *ez, huk, manexago mintzo tützü de[ʒ]a Aüben hasiik, Domintxiñe sustut manexago üzü, Etxarri e amiñi at manex düzü, bena gue aldeat amiñi bat nahas; Aübe ber gaiza, aprespres gü bezala* [mintzo dira].

Lixoze herri kaskoinetik bi kilometrora kokaturik baitago, euskara guti egiten da Sarrikotapean. Baliatu ditugun bi lekukoek, bakoitzak bere ñabardurak ditu. Bata gizon laboraria da (1928): haur denboran euskaraz egiten zuen, gaztean euskara erdi utzirik zeukan, baina gerora helduaroan berriz euskarari heldu zion; aita etxekoa zuen eta ama lohitzündarra; emaztea, berriz, domintxindar euskalduna du. Garbi utzi du garai bateko merkatu nagusia Donapaleukoa zela beren eskualdean, Maulekoa ttikia-goa zela; *bohorra* eta karrosa harturik, Donapaleura joko zuten garai batez ostiraletan.

Bigarren gizona (1923), gure aspaldiko ezaguna, saltzaile izana da: ama oihergiarra zuen eta aita etxekoa; emaztea nafar orbaizetarra, orain euskaraz moldatzen dena. Ostatua darama gizon honek orain herrian, baina *Guyenne-*

rekin saltzaile *turnada* egiten luzaz ibili da herriz herri; hori dela eta, ezagun du manex aldera nahasten duela mintzoa¹⁴⁴. Guk Sarrikotapeko mintzoa garbiago ematen duen laborariaren erak aztertuko ditugu lehenik.

9.2.2.1. Bikoiztasunak: fonologian herskarietan ageri dira: *heldü / heltü, etxalde / etxaltia, herritarrendako / khanbeentako, [ʒ]un nahi denaintako, oon-tako, beentako*. Dena den, ozen ondoko herskari ahoskabea da nagusi: *hanko, igantia, aphaltia, sükhalte, ülhüntü, presontegia, hunkallik* eta baita *heben gaintik* erakoak ere. Adibide berexi eta ezohiko bat badu, guk uste hiztunaren lapsusari gehiago dagokiona, euskara guti egiten baita Sarrikotapean: *gal-dü / galtü*; iduria da *ibili / ibilü* adibidea ere, guk uste lapsusa den. Diptongoetan Zuberoako ohiko *beit* darabil –*beitzen, beitzien, beita, beitia, beigüntin, beitate, beitaki, beizizien, beinien*–, baina elkarrizketan, Baxenabarren bezala *ezpitzten* esan du behin¹⁴⁵. Aditzaren morfologian, hirugarren pertsona pluraleko Nork morfema nagusiki *-te* darabil, baina ez da *-e*-ren adibiderik falta: *egiten baute; bazütelakoz; etzakitenik e; dakitenik; ezaia ütela; ezpa züzten oro [ʒ]aten / ze iten dien eztakit; ützi zien ‘zuten’; deitzen tzüena ‘zutena’; ahal düen lekhuat; afermatzen tüenak*. Aldiz, ondoko Ündüreinen *-e* dago: *die, tütie, gütie, deitadie, deikie, deie...* Mintzatzen ari zela, hitz batean zalantzaz bezala jokatu du, lehenik Baxenabarreko hitza eman baitu: *ez eiakoitz, ez neskenegün ooz, ez*; beste kasu batean bi hitzak baliatzen direla esan digu: *arratsaldia / arrastia*, baina lehena erabiliagoa dela aitorturik. Badiira aldaera bikoiztuak Sarrikotapean: *atxeki / etxeki, bedeatzi / bedeatzü, ükhan / ükhen*.

9.2.2.2. Baxenabarre aldeko ezaugarriak: aditz nagusiaren etorkizuneko aldaeretan Amikuzen bezala egiten du: *aipatiko, kunprenditiko, sartiko*. Izenaren morfologian izenordain zehaztugabeetan *n-* darabil: *nihu, nihui; -xe* atzizkia Zuberoan ohikoa den *-k* gabe darabil: *holaxe, horxe*, baina ondoko Ündüreinen *-xek* bildu dugu guk. Lexikoan mendebalera begira daude *üda-len* ‘iraulden’ eta *xikitatzen* hitzak. Aldaera batzuek ere Baxenabarreko kutsua dute: *artio, hágik* ‘haragiak’, *hamoost & amoost, lapinak, phesta, txekhatü* ‘bilatu, xerkatu’.

9.2.2.3. Zuberoako ezaugarriak: fonologian prosodia aipatu behar da –*osagarria*–, izan ere, Sarrikotapeko euskarak Zuberoako azentu eta doinurat jotzen du; horrezaz gain, *gaizak, haitüik* ‘hauturik’, *gaiko bala* ‘gaueko dantza’ erako diptongoak daude; hitz arteko txistukari bokalartekoak ozentzea ere gerta daiteke: *ardi[z] edo, gaia[z] e geo*; sabaiaurreko ozena dago hitz hasierako *j*-foneman: *[ʒ]akin, [ʒ]eiki, [ʒ]ente, [ʒ]in, [ʒ]inkua, [ʒ]oiten, [ʒ]un*; Pettarreko bokal laburdurak baliatzen dira: *urthin, hein bathin, zaharraguk*; ttak fonemaren galera azkarra da: *iostunak* ‘erostunak’, *iostea* ‘erostea’, *iamaiteko* ‘eramateko’; *orro & oro* bikoizketa ere bada; galdetzaileetan *nula* eta *nurbaitek* bildu ditugu; bokal sudurkariak ere entzuten dira: *ardüik, arrazü, desühüe, ühizlaiak, [ʒ]anbü* ‘urdai azpikoa’, *xähäl*.

Izenaren morfologian *huk* dago hirugarren mailako erakusle pluralean; ablatiboan izen bereziekin *Etxarriik, Xarrikotaik* edo *Baiunaik* erakoak baliatzen dira, nahiz *Mauletik goiti* adibidea ere bildu dugun; mugatu singularrean

¹⁴⁴ Lekuko honen aldaerek ordezkatu zuten Sarrikotapea Pedro Irizarren aditz tauletan (2002).

¹⁴⁵ Zuberoako Olhaibin *biginen* ‘baikinen’ ageri da; *bit-* aldaera arrunta da Olhaibin.

bukaeran doa azentua: *eskolán*; genitibo lokatiboan hitz batzuetan *n* gordetzen da: *etxenkuk*, *goizanko*, *ordünko*; adlatiboan *bestilat* –bokal aldaketarekin– edo *mendilat* erakoak entzuten dira; kasu instrumentalak egiletasuna adieraz dezake: *ez solamente alemanez atzamanik izan behar*. Perpaus konparatiboetan *ogia e etzüüin nahi bezainbeste* bildu dugu eta beste lekuetako “-z gero” ondoriozko egituraren ordain [ʒ]in *tzienez gañen* eman digute. Aditzaren morfologian *güntin* ‘genituen’ eta *dagün urt...* ‘datorren urtean’ Zuberoari begira daude, *nahi* aditzaren jokaera iragangaitza bezala: [ʒ]un *nahi denaintako*; [ʒ]un *nahi etzena*; berebat, moduzko perpausetan aditz izena ageri da: *bena uai xaharrak ai tützü güititez bethi / eta ardik e bai, eta bethi handitzez... bethi haboo*.

Zuberoako hitz bereziak ditugu honakoak: *arrasti askaiten*, *erre[ʒ]enta*, *hatsarrin*, *legarrak*, *neskenegünez*, *seteme*. Aldaeretan ere zuberotarra da lexikoa: *algar*, *ardü*, *bardin*, *bohor*, *egorten*, *elkhi*, *entzün* –ez Baxenabarreko *intzun*– *espaantxetan*, *gazna*, *goizan*, *gordatzen*, *hanitx*, *pakhatü*, *üskaa*, *xinkhor*. Atzizkietan *-kan*, *-tarzün*, *-us* eta *-xkot* entzun ditugu, Zuberoan ohikoak direnak: *pelotakan*, *eitarzünak*, *bi ogixkot*, *phenü[ʒ]ena*.

9.2.2.4. Manexera lerratzen da Sarrikotapeko bigarren lekukoa (1923); harekin egin dugun grabazio luzean gure berriemaileak baliatu aldaeretan guztizko bikoiztasuna dago; binaka dakartzagu joerak eta adibideak, aldea argi ager dadin; lehenik alderdi fonikoko bost berrikuntza zuberotarren erabilera dakargu eta ondotik bi erabilera gordetzaille: 1) *u* bokalaren palatalizazioan, aldizka bikoiztasuna dago: *borthüurat / borthutik*, *ezkhüntü / ezkuntuik*, *gü / guekin*; dena den, ohiko *ü* nabarmen ageri da: *enündian*, *gütiük*, *güti*, *üngürria*, *heltü...*; bestalde, *-tüko* > *-tiko* bilakabidea dakar: *hartiko*. 2) *aizoan* & *aizoetan*, *belhain / gau*, *gauzak*. 3) [ʒ]akin, [ʒ]in, [ʒ]uan & [ʒ]uaten ‘joaten’ / *jakhiten*, *jarriik*, *jaten*, *jeistia*, *jende*, *jiten*, *joiten*, *jun* & *joan*; baita *ia-rraikitzen* eta *iende* ‘jende’ ahoskera leunagoak ere. 4) *autza* ‘arotza’, *gazteia* ‘gazteria’, *handikeia*, *hua* ‘hura’, *iosi* ‘erosi’, *laboai*, *otan* ‘orotan’, *üdüi*; ohi bezala, *ezái* ‘ezarri’ hitzean dardarkaria galdu da eta ondoko adibideetan ttak fonema tinkatu da: *berra* ‘bera’, *berroa* ‘beroa’, *eorri* ‘erori’, *harria* ‘harea’, *hirirrat* ‘hirirat’, *horri* ‘hori’, *hurra* ‘ura’ & *hurra* ‘hura’, *orro* ‘oro’, *Xüberroan / akhidurak*, *etxekandere*, *landare*. 5) *o* > *u* bilakabidea: *ezkhüntü*, *huñez*, *muztu*, *nula*, *nurbaitek*, *zumait*; baina badarabiltza *zonbeit* eta *zoñek* ere, Zuberoan ezezagunak ez direnak. 6) Bokal sudurkariaren adibidea dakar *ähate* hitzean¹⁴⁶. 7) “Ozena + herskaria” elkarketa: *ezkhüntü*, *heltü*, *aphaltü*, *etxalte*, *igantía*, *hemeko* & *hebenko*, *hanko*, *hor gainti*, *kantonamentü*; destinatiboan *Dübo[z]entako / ezkh(h)ündü*, *heldü*, *landare*, *igandia*, *zangoak*; destinatiboan artoaindako.

Izenaren morfologiako ezaugarrietan ere bikoiztasunak ageri dira hiztunen jokabidean:

manexeki / alkharrekin, *astoaikin*, *beroaikin*, *guekin*, *nihuekin*, *ostatiaikin*, *xübeotarrekin*

traturreti ‘traktoretik’ / *Biarnotik*, *borthutik*, *nuntik*

¹⁴⁶ Lehen *a* hori sudurkari entzuten dugu nabarmen; bigarrena ere sudurkaria izan liteke beharbada.

klinikala, retretala, alderdilal, sabailat, bortüila büüz / borthürat & borturrat ‘borturat’

Izenaren morfologiako zenbait erabileratan Baxenabar aldera jo du, edo Zuberoan baizik baliatzen ez diren ezaugarrien ordain, hedadura handiagokoak baliatu ditu: instrumentalean izenordain pertsonalarekin *nitaz* dakar –eta ez *nitzaz–*; berebat, polaritate negatiboko izenordain zehaztugabea *nihuekin* dakar; bestalde, osagarri zuzenean hirugarren mailako erakusle pluralean, *saltzen heek* dakar. Zuberoakoa da *arrebáa diat* adibidean mugatzailea eta berezko *-a* biltzen diren guneko azentua, ondoko bigarren *a* hori zubereraz ezohikoa bada ere; *kartaka partida at* adibidean *-ka* atzikiaren erabilera hori ere Zuberoakoa da, baina Amikuzen inoiz agertzea ez da ezina. Izenordain pertsonal hanpatzaileetan *gühook* ‘guhauk’ dakar.

Aditzaren morfologiaz denaz bezainbatean, hona bikoiztasun adibide batzuk:

e- / i- aditz morfema: *ebilten & eilten, egortzeko, elkhitzen, eüüki / iilten, i(g)orri*

Zuberoako ohiko Nor Nori Nork sistema: *ezeitak* ‘ez dereitak’, euskara batuko ‘ez didak’ / mendebaleragoko adizkiak, Zuberoa orokorrean ez legezkoak: *dauzut* ‘dizut’, *zakon* ‘zion’.

Berriemaile honek eman aldaeretan, Zuberoako joerak, Amikuzekoak nahiz hedadura handiagoko tasunak ageri dira aditzaren morfologian: hirugarren pertsona pluraleko Nork morfema *-te* darabil: *beitüte, ezpeitüte*, Amikuze aldera jotzen du *gitzak* ‘gaituk’ erak, baina badarabil *interdialect* itxura duen *gützak* ‘gaituk’ aldaera ere; hedadura handia du, bestalde, *ohit nüük* ‘oroitzen naiz’ erak; gainerakoan, ondoko erok Zuberoan ohikoak dira: *eskapi* ‘ihes egin’, *ezkapaiko nitzala; zütiet* ‘zaituztet’, *güntian* ‘gintuan’.

Sintaxian ez dugu bikoiztasunik aurkitu: erlatiboazko perpausetan Zuberoan ohikoa den *non e bitzen etxea* erako adibidea dakar; itxaron zitekeenez, konparatiboetan *bezanbeste* partikula bildu dugu: *nahi nian bezanbeste*; berebat, moduzko perpausetan, instrumentaleko atzizkia aditz-izenari lotzen zaio: *bazian beharra re, denak esküz itez*.

Lexikoan Zuberoako hitz ugari baliatu du: *ardail* ‘belarraren bigarren uzta’, *arrasti, heexa, manex, neskenegün, paketik* ‘askorik’.

Zuberoako aldaera anitz dakartza: *ala[ʒ]inkua* ‘alajainkoa’, *alegrantxa, alkhar, aurbide, batü* ‘gelditu, baratu’, *beit* ‘bait’, *ber, bürdüña* ‘burdina’, *ebi* ‘euria’ –Nafarroa Behereko *uri* edo *euri-z* bestela–, *ehaxten* ‘jaisten’, *elkhi, erri in* ‘irri egin’, *etxeitzen* ‘atxikitzen’, *eüüki* ‘iguriki’, *ezne, galduak* ‘eskaerak’, *gazna, giel* ‘gibela, atzealdea’ –Nafarroa Behereko *giil-ez* bestela–, *gordatzen, hanix* ‘anitz’, *heben & heen, hoei* ‘hoge’ –Nafarroa Behereko *hogoi-z* bestela–, *hüstü* ‘txistu joaldia’, *iatsi & ietsi* ‘jaitsi’, *igan* ‘iragan’, *igaile* ‘iragalea’, *khan-bea, khoditü* ‘izorratu’, *kholpü, khüütatü & khüütetako*, *losko, pakhatü, pintoaikin* –ardo neurria da *pinto & pintu–, üdüi, ukhen & ukheiten, üngürü, ürrietan* ‘urrian’, *üskaa*.

Hona mendebalerago begira dauden hitzak, zuberera orokorrean beren era berezia dutenak: *gita* ‘ahatea’, *iakoitz*; hurranen aldaerok ere zuberera orokorrean beren era berezia dute: *anixko, ano* ‘ardoa’, *atxiitzen* ‘atxikitzen’, *be-deatzi, berdin, bihamon, bit* ‘bait’ –*binien* ‘bainuen’, *binitzan* ‘bainintzen’, *ez-pita* ‘ezpaita’–, *eder, galdein, hautsi, hemezortzi, paatia* ‘pagatua’ & *pagazten* ‘ordain-arazten’, *phesta, ükhan, xakela* ‘sakela’, *xeka* ‘xerka, bila’.

Hurranen hitzak Zuberoakoak dira, baina herrialde honena baino hedadura zabalagoa dute: *amiñi at*, *apairü*, *arrapartitü*, *arraseme* ‘biloba’, *borta* ‘atea’, *borthü* ‘goi mendia, udako pentzea’, *begia(tü)* ‘zaindu’, *bultta at* ‘ixtant bat’, *despendio*, *eihera*, *emeki-emeki*, *eontsi*, *gi[ž]ala* ‘dirudienez’, *idor*, *jun-jina* ‘joan-etorria’, *kaale* ‘aberea’, *küküla*, *mentüaz* ‘beharbada’, *untsalaik e* ‘ondo bidean’, *zarmanta* ‘xarmanta, atsegina’. Aldaerokin ere berdin gertatzen da: *aitañi*, *bestañez* ‘bestela’, *gazteña* ‘gaztaina’, *mezpera*, *hilaite* ‘hilabetea’, *phutiko*, *zerbitxatzeko*. Amikuze alderdikoa dirudi *phintziak* ‘pentzeak’ aldaerak. Atzizkietan *-tra* dugu: *saskitraka* ‘saskiak betean’.

9.3. Pagolako bikoiztasunak

Pagola Zuberoa eta Baxenabarre artean zangalatrau dago; Zuberoako Muskildi ondoan du eta Lohitzünerekin ere harremana dute, nahiz herri horretako mintzoa ez den zuberera; Baxenabarreko Oztibarreko Iutsi ere ondoan du eta Amikuzeko Uhartehiri hamar kilometrora. Pagolara franko jende baxenabartar ezkondu dela ere adierazi dugu lehenago eta gainera, historikoki Pagolako herriari Jutsiko atal bat gaineratu zitzaion XIX. mendean, elizaz Pagolara jotzen zuten jutsiarrena, udalez Jutsikoak baziren ere; egun ere, Izpaxuriko erreka haratagoko hiztun orain pagolar eta lehenago jutsiarrek mintzo manexagoa egiten dutela entzunen dugu jende pagolarrengandik beregandik.

Guk bertako senar-emazte laborari batzuekin bildu ditugu datuak. Ama Oztibarreko Donaixtikoa eta aita pagolarra zituen senarrari (1939) inkesta egin diogu; berebat, aitetamak pagolarrak zituen emaztearekin (1948) elkarizketa luzea egin dugu; inkestatik solasaldi laxoa egin artean, zazpi hilabete joan dira. Bi hizkuntza-egoerak bereziak dira, bietan ikertzaile kantopotar bat egon baita lekuko pagolarraren aitzinean, baina inkestakoak baino, solas laxoko mintzoak aukera handiagoa du Pagolako egunorozko era izateko; aldiz, itxaron daiteke inkestan errazago dela lekukoak halako hizkuntza-egokitasuna bilatu nahia, edo erreferentziatzat duen mintzorat lerratze joera izatea. Inkestako eta solas laxoko emaitzak elkarrekin ez nahasteko, inkestan bildu erantzunak nabarmendurik edo azpimarraturik utzi ditugu.

9.3.1. Pagolako gertakaririk nabariena mintzoaren bikoiztasuna da: Baxenabarreko nahiz Xiberuko erak ageri dira; lehen-lehenik, beraz, bikoiztasun adibideak emanen ditugu, Nafarroa Beherea / Zuberoa hurrenkeran; inoiz ezkerreko era ez da Baxenabar guztikoa, Amikuzekoa baizik: *atsaldeko* & *atsalditan* / *astiskaia*, *ebiakoitza* & *iiakoitzaikin* / *neskeneüna*, *garbitü* / *xahätzea*, *gehio* / *habooxiek*; hona aldaerak: *abendia* / *abent...*, *ahatzi* / *ahatzeik* & *ätze*, *ainitz* / *hanitx* & *hanitx*, *aldexian* / *altexeko*, *berdin* / *bardin*, *baskaia* / *bazkai*, *behor* / *bohor*, *belhauniko* / *belhaiñak*, *elgar* & *elgar* / *alkhar*, *euri* & *ebri* / *ebi* & *ebi*, *eskuaraz* / *üskaaz* & *üxkarraz*, *galdein* / *galtatzea*, *ga[ž]na* –behin gasna– / *gazna*, *gaixüma* / *gooxüma*, *gau* & *gauaz* / *gai* & *gai*, *emezortzi* / *hamazortzi*, *igandia* / *igantia* & *iante*, *lapinen* / *lapi*, *muthil* & *muthilek* / *mithil*, *sa[ž]uiña* / *sas[ý]* & *sa[ž]utik*, *ürri* & *ürrian* / *ürrieta*, *txekha* / *xerkhattü*, *xütik* / *xüti(k)*.

Gramatikari dagokionez ere, bi joerak dakuskigu. Fonologian: *hartiko* *üzü* / *maneático* –EHHA-k *ekhüatüko* dakar–; *gainditü*, *heldü* & *heldü* / *hel-*

tü, *hankua* ‘hangoa’, *lagüntü*, *ezkhüntü*, *gaintitü*, *zabaltü*, *-ntako* atzizkia; *ez-pitzien* / *beitzen*, *beitzet*; *xoriak* / *xoiak*, *iosi* ‘erosi’, *etxekandeia*, *zaiak* ‘zareak’; *orrai* ‘orai’, *berra* ‘bera’, *orro* ‘oro’; *jan* / [ʒ] *jan*, *jarraikitzen* & *jarraitzen* / [ʒ] *jarraikitzen*, *jaten* / [ʒ] *aten*, *jende* / [ʒ] *ente* & [ʒ] *ente*, *jinik* –baina senarrak inkestan aldaera manexa dela dio– / [ʒ] *in*, *joan*, *joaiten* / [ʒ] *un* & [ʒ] *un*. Izenaren morfologian: *Donaixtitik*, *Oztibarretik*, *Urdiñarbetik* / *Mau-leik horra niz*; *goatasüna* / *xehetarsunak*, *eitarzüna* & *eitarsün*. Aditzaren morfologian: *jin zako* / [ʒ] *in zoo*, [ʒ] *in zio* ‘zaiok’, *zozün* ‘ziozun’.

9.3.2. Zuberoari begira jartzen gaituzten Pagolako emaitzak: fonologia-koak dira *ni[z]enez*, *iosi* ‘erosi’, *ühüñak*, *xahü*. Izenaren morfologian: *huk* & *huk*; *mezá*, *nexká*, *alhabá*; *alderdilak*, *bankulat*, *kafilat*, *merkhatilat*, *arditeilat*; *goizan* –baita *bihar goizin* & *bihar goizian* ere–, *beant artino* & *Pai[ʒ]e artino*. Aditzaren morfologian: *deitazüt* ‘dit’, *zeitazüt* & *zitazüt* ‘zait’ zuketan; konparazio perpausetan: *ez uai bezanbeste*; *kaidea bezanbeste* [ʒ] *ente*. Hona alderdi lexikoa: *akhodiñak*, *eetzian* ‘eretzean’, *ehaiten*, *godalet*, *heltübada*, *khünte* –emazte *khüntiai*–, *latsün*, *paketa*, *phüü*, *seteme*, *ünhüa*. Aldaerak dira honakoak: *aihai* & *aihaitea*, *azku* ‘azkona’, *egükatü*, *elhestatzen* & *elhesta ai*, *elkhi*, ***eder* / *e[ʒ]er*, *ezne*, *gaiza*, *haitx* ‘haritza’, *hatsarretik* –senarrak *hatsarre* ukatu zuen inkestan–, *hautse*, *hüllan*, *inkhatz*, [ʒ] *eiki*, [ʒ] *inko*, *kaidea*, *khirixti*, *khüütxe*, *leizar*, *mintza[ʒ]e*, *nula* ‘nola’, *phakatzia* & *phakatzeko*, *sakola* & (t) *xakolan*, *ühaitza*, *ük(h)en*, *txilintxau*, *xinkor*, *zeliá*, *zühañ*.

9.3.3. Baxenabarrekoak bezalako emaitzak Pagolan: *botatü* / ***urtuki*, *finitü* & *fini* –***ürrhentü* Urdiñarben eta Muskildin dela dio inkestan–, *kopeta*, *primadera* & *primadea* / ***bedatse*. Hona aldaerak: *anua* ‘ardoá’, *atxikia*, *bedeatzi*, *biamün*, *galdo*, *hagía*, *hamoost*, *hertziak* & *herzi*, *idüi*, *intzüten*, *iñhürria*, *jestatü* –Xübean *txeste* dela dio–, *josten*, *khantü* ‘abestia’, *noit* ‘norbait’, *nihu e* & *nihü e*, *ollategietaik*. Hona Pagolan baliatzen ez diren Zuberoako hitzak: ***eli bat*, ***thai gabe*. Hona aldaerak: ***aiñharba*, ***neskatxuna*. Aditzaren morfologian emanak: *balüte*, (t) *zütena*, *düte*; *joan nahi dut*, [ʒ] *un nahi diat*, [ʒ] *un gei diat*.

9.3.4. Belaunaldi bat gibelera jotzen baldin badugu, hizkuntza-aldaeretan joera zuberotarragoa ageri da; Lohitzünetik Pagolara bizitzera joan zen emazteki batek Koldo Artolari 1999.ean ziotsonez, Pagolako lehenagoko euskara zuberotarragoa sumatzen zuen, oraingo aldian baxenabartarrerat lerratzerat jo du (Irizar 2002: 47).

EHHA-ko Pagolako lekukoak Xarles Videgaini eman aldaerak ere zuberotarragoak dira guk bildu ditugun batzuk baino: *au* > *ai* bilakabidea guztiz ageri da: *gaizak*, *gaia* & *gaian*. Bokalarreko ttak galdurik dago: *agei*, *axei*, *axui*, *biibil*, *eauntsi*, *ernai*, *espaia* ‘ezpareak’, *hain* ‘haren’, *ihizlai*, *laboai*, *sobea*, *uin* ‘urina’, *xixaiak*; baita *ezai* ‘ezarri’ ere. Aditz nagusiaren etorkizunean *ekbüatüko* ageri da –baina *EAEL*-k *haunditiko* bildu zuen Pagolan (274. etnotestua)–. Izenordain zehaztugabeak: *ihuk e* & *ihur e* & *ihulaz* & *ihün e* –baita *nihun e* ere–. Aditzaren morfologian *die* ‘dute’ dakar, baina baita *beitüte* ere. *EHHA*-ko Pagolako hitz batzuk guk bilduak ez bezalakoak dira: *arrestü*, *bedats* –herriko eletzat ez badu ere, *primadera* ezagutzen duela dio *EHHA*-ko lekukoak–, *urthuki*; antzera gertatzen da aldaeretan ere: *bedatzü* & *bedeatzü*, *txeste*, *ünhürri* & *ünhurri*.

BIBLIOGRAFIA

- AGIRRE, P., 1996, *Athanase Belapeire: Catechima Laburra (1696). Autorearen garaia, nortasuna eta idazlanak. Grafiak eta fonologia. Edizio kritikoa eta hiztegia*, EHU-ko doktoretza tesi argitaragabea.
- , 2001, “Catechima laburra, zubereraren ezaugarri fonologikoen lekukoa”, *ASJU*, 35/2, 653-787.
- ALVAREZ ENPARANTZA, J. L., 1980, “Zubererazko transkribaketa bat”, *FLV*, 34, 29-36.
- ARTOLA, K., 1977, “Erronkariko uskararen azken hatsak... einore!”, *FLV*, 25, 75-107.
- , 2000, “Fidela Bernat anderea, euskal hiztun erronkariarra (eta II)”, *FLV*, 85, 487-512.
- , 2004a, “Zaraitzuera aztertzeo ekarpen berriak. (5 - Otsagi: ahozko testuak)”, *FLV*, 95, 5-52.
- , 2004b, “Zaraitzuera aztertzeo ekarpen berriak. (6 - Ezkaroze)”, *FLV*, 96, 189-222.
- , 2005, “Zaraitzuera aztertzeo ekarpen berriak. (9 - Espartza: ahozko testuak)”, *FLV*, 99, 213-264.
- ARXU, J.-B., 1979 [1868], *Bi mihiren gramatika. Uskara eta frantsesa*, Donostia, Hordago.
- AURREKOETXEA, G. & X. VIDEGAIN (arg.), 2004, *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, Bilbo, EHU & ASJU.
- AZKUE, R. M., 1989, *Euskalherriaren jakintza III*, Bilbo & Madril, Euskaltzaindia & Espasa Calpe.
- BÁRCZI, G., 1963, “Les recherches dialectologiques en Hongrie”, *Orbis*, 12, 141-156.
- BRITAIN, D., 2004 [2002], “Space and spatial diffusion”, in J. K. CHAMBERS, P. TRUDGILL & N. SCHILLING-ESTES (arg.), *The handbook of language variation and change*, Malden, MA-Oxford, Blackwell, 603-637.
- BYNON, Th., 1981 [1977], “Los postulados neogramáticos y la geografía dialectal”, in *Linguística histórica*, Madril, Gredos, 241-273.
- CAMINO, I., 2004, “Nafarroa Behereko euskara”, *FLV*, 97, 445-486.
- , 2008, “Nafarroa Behereko euskara zaharra”, *ASJU*, 42/1, 101-169.
- CASENAVE-HARIGILE, J., 1983, *Amikuze*, Donostia, Gordailu.
- CAZENAVE, 1999, *La doctrine chrétienne traduite de l'espagnol en basque bas-navarrais-mixain, tel qu'il est parlé à St. Palais*, in R. M. PAGOLA, I. IRIBAR & J. J. IRIBAR (arg.), *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Ekialdeko behe-nafarrera 1*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea & Eusko Jaurlaritza, 223-246.
- COYOS, J. B., 1999, *Le parler basque souletin des Arbailles. Une approche de l'ergativité*, Paris, L'Harmattan.
- , 2001, “A propos de *Les emprunts de la Langue Basque à l'occitan de Gascogne*”, *Lapurдум*, 6, 391-419.
- , 2006, “L'apport lexical de l'occitan gascon béarnais au basque souletin: recherche des champs conceptuels”, *BMB*, hors série, 201-223.
- DAVANT, J.-L., 2009, *Zuberoako literaturaz. Antologia laburra*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- N'DIAYE, G., 1970, *Structure du dialecte basque de Maya*, The Hague-Paris, Mouton.
- ENCINAR, K., 2008, “Lapurdikoko Aturriko euskara: Barozeko ü bokalaz”, *Euskera*, 53/2, 383-395.
- EPELDE, I., 2003, *Larresoroko euskara*, EHU-n aurkeztutako tesi argitaragabea.
- ESTORNÉS LASA, J., 1984, “Mendigatxa'k Azkueri kartak, 1902-1916. Eta Erronkari'ko uskaratik utzulpen ta goarpenak”, *FLV*, 43, 55-127.
- , 1985, “Zoilo'ren uzta. La cosecha de Zoilo”, *FLV*, 45, 31-93.
- ETXEBARRIA, Juan Manuel, 1991, *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*, Bilbo, Ibaizabal.
- ETXEBARRIA, Jose Mari, 1994, “Las grabaciones de Viena en euskera”, *Mundaiz*, 47, 45-75.
- ETXEGORRI, Ph., 2003, “Jeruntzeko üskara. Ekialdeko euskara”, *FLV*, 93, 247-286.
- ETXEPARE, R., 2009, “Omen bariazioan”, <http://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-00425322/en/>
- FRAILE, I. & A. FRAILE, 1996, *Oiartzungo hizkera*, Oiartzungo Udala.
- GAMINDE, I., 1995, “Zubereraren azentuaz”, *Uztaro*, 13, 107-128.
- GIESE, W., 1931, “Terminología de la casa suletina”, *RIEV*, 22, 1-15.
- GÓMEZ, R., 1991, “Erronkarierazko dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa”, in J. A. LAKARRA (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, ASJU-ren gehigarriak 14, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 375-426.
- GREGORY, D. & J. URRY, 1985, “Introduction”, in D. GREGORY, & J. URRY (arg.), *Social relations and spatial structures*, Hong Kong, Macmillan, 1-8.

- HARITSCHELHAR, J., 1963, "Textes folkloriques de la vallée de Baigorri", in *Actas del tercer congreso internacional de estudios pirenaicos, Gerona, 1958*, Zaragoza, Instituto de Estudios Pirenaicos & CSIC, 51-73.
- , 1970, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- HARRIS, J., 1988, Peter Trudgill. 1986, *Dialects in contact* lanaren aipamena, *Journal of Linguistics*, 24/1, 227-232.
- HUALDE, J. I., 1998, *Euskararen azentuerak*, ASJU-ren gehigarriak 42, Bilbo & Donostia, EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- INTXAUSPE, E., 1979 [1858], *Le verbe basque*, Donostia, Hordago.
- IRIZAR, P., 1992, *Morfología del verbo auxiliar roncalés*, Iruñea, Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- , 2002, *Morfología del verbo auxiliar suletino*, Bilbo, EHU & Euskaltzaindia.
- IZAGIRRE, K., 1959, 1961, "Erronkariko euskal-ondakin batzuk", *BAP*, 15, 279-314. *BAP*, 17, 391-407.
- KARRIKA, B., 1990, *Armendaritze haur begiez*, Tolosa, Auspoa.
- KROCH, A. S., 1986 [1976], "Toward a theory of social dialect variation", in H. B. ALLEN & M. D. LINN (arg.), *Dialect and Language Variation*, San Diego, Academic Press, INC., 344-366.
- LAFITTE, P., 1979, *Grammaire basque. Navarre-labourdin littéraire*, Donostia, Elkar.
- LE PAGE, R. B., 1980, "Projection, focusing, diffusion, or steps towards a sociolinguistic theory of language", *York Papers in Linguistics*, 9, 9-33.
- LINN, M. D., 1983, "Informant selection in Dialectology", *American Speech*, 58, 225-243.
- LOPEZ-MUGARTZA, J. K., 2008, *Erronkari eta Ansoko toponimiaz*, Iruñea & Bilbo, Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- LUKU, A., 2009, *Euskal kultura?*, Iruñea, Pamiela.
- MANTEROLA, J., 2009, "-a morfemaren erabilera (eza) ekialdeko euskaretan", artxiker.ccsd.cnrs.fr
- MILROY, J., 1995, W. LABOV, 1994, *Principles of linguistic change* lanaren aipamena, *Journal of Linguistics*, 31/2, 435-439.
- MILROY, L. & S. MARGRAIN, 1980, "Vernacular language loyalty and social network", *Language in Society*, 9, 43-70.
- MITXELENA, K., J. J. BELOQUI, J. ELOSEGUI & P. SANSINENA, 1953, "Contribución al conocimiento del dialecto roncalés", *BAP*, 9, 499-536. Ikus orain *SHLV*, 246-272.
- MOULTON, W. G., 1987, "Bloomfield as dialectologist", in R. A. HALL, Jr. (arg.), *Leonard Bloomfield. Essays on his Life and Work*, Amsterdam-Philadelphia, Benjamins, 139-154.
- MOUNOLE, C., 2004, "Zubererazko herskarien azterketa akustikoa", *ASJU*, 38/1, 207-248.
- OIHARTZABAL, B., 1997, "Hiru aditz aurrizki zahar 16. mendeko testuetan", *Lapurdum*, 2, 45-62.
- OÑEDERRA, M. L., 2009, "Diacronía y explicación fonética", in F. SÁNCHEZ MIRET (arg.), *Romanística sin complejos. Homenaje a Carmen Pensado*, Berna, Peter Lang, 47-67.
- OTSIBAR, K., 2003, *Lehenago Gamere*, Maule, Sü Azia.
- PEILLEN, Tx., 1979, "Expression de la connotation ironique au niveau phonologique dans le basque de la Haute Soule", *FLV*, 32, 237-241.
- , 1981, "Zuberoako Gobernu hizkuntza eta gure herri hortako euskalkiaren erdal maileguak", in *Euskalariaren nazioarteko jardunaldiak*. Iker 1, Bilbo, Euskaltzaindia, 405-411.
- , 1984, "Zuberoako euskalkiaren, Basaburuko motaz, ohar batzu", *Euskera*, 29/1, 249-254.
- , 1985, *Animismua Zuberoan*, Donostia, Haranburu editorea.
- , 1986a, *Allande Elixagarai ligiarraren ixtoriak*, Donostia, Haranburu editorea.
- , 1986b, "El castellano y lo español en la provincia de Sola o Zuberoa", *FLV*, 47, 99-114.
- , 1992, "Zubereraren bilakaeraz ohar batzuk", in G. AURREKOETXEA & X. VIDEGAIN (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*. Iker 7, Bilbo, Euskaltzaindia, 247-272.
- , 1994, "Les langues de la Soule", in P. BIDART (biltz.), *Le Pays de Soule*, Baigorri, Izpegi, 259-274.
- , 1998, *Les Emprunts de la Langue Basque à l'occitan de Gascogne*, Madril, Uned.
- RIJK, R. de, 1999, "Zuberoa Garaiko mintzaeraren eredu bat", *FLV*, 80, 155-163.
- SANKOFF, D. & S. LABERGE, 1978, "The linguistic market and the statistical explanation of variability", in D. SANKOFF (arg.), *Linguistic variation. Models and methods*, New York, Academic Press, INC, 239-250.

- SANTACILIA, E., 2009, "Euskal artikularen 1895eko argazki bat, VDM programaren bitartez", Gasteizen Eudia taldeak antolatu *Hizkuntza bariazioa aztertzeke teknologia nazioarteko sinposioan* irakurria, 2009/X/2.
- THIKOIBE, M., 2007, *Hotz bero*, Donapaleu, Maiatz.
- TRUDGILL, P., 1986, *Dialects in contact*, Oxford, Blackwell.
- VEIGA, K., M. VILASÓ & M. GONZÁLEZ, 2006, "Dialectología e xeografía humana", in R. ÁLVAREZ, F. DUBERT & X. SOUSA (arg.), *Lingua e territorio*, Santiago de Compostela, Consello da cultura galega, 309-355.
- VILLENA, J. A., 1990, "Las consecuencias lingüísticas de ser una mujer. Notas para la intervención teórica en el campo de la conexión entre la lengua y el sexo", in *La mujer en el mundo contemporáneo. Realidad y perspectivas*, Málaga, Diputación provincial, 151-191.
- ZAMORA, F. J., 1986, "Algunos aspectos psicosociolingüísticos y contextuales de la variación lingüística", *Anuario de Lingüística Hispánica*, 2, 277-323.
- ZUAZO, K., 1989, "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU*, 23/2, 609-650.
- , 2008, *Euskalkiak. Euskararen dialektoak*, Donostia, Elkar.

LABURPENEA

Mugako hiztun eta aldaerak ipar-mendebaleko Zuberoan

Artikulu honetan muga dialektalaren inguruko hiztunen jokabide lektal berezia aztertu da; honelako eskualdeetan, lekukoen hizkuntza-aldaeretan bikoiztasun nabarmenak sumatzen dira. Ikertu dugun eskualdea aski ezezaguna izan da orain artean: Donapaleutik Maulerat doan zolan kokaturik dauden herririk eta Amikuzetik Zuberoara doan mendialdeko bidean daudenak aztertu dira; ageri denez, Amikuzeko euskaratik Xiberukora dagoen aldea herriz herri emeki gauzatu da, ez da bortizki gertatzen, baina horrek ez du esan nahi muga dialektalik ageri ez denik: Sarrikotapea eta Oihergi dakuskigu zuberera dialektoaren sarbidetzat eta Ündüreine eta Ainharbe osoki dira xiberutarrak mintzoan. Arüe Amikuzeri so dago, baina ezaugarri zuberotar anitz baliatzen dute horko hiztunek; Lohitzüne Amikuzeri begira mintzo da biziki. Pagola da egun bederen jokaerarik bikoitzena duen herria, dialekto batari eta besteari so bizi da.

Gako hitzak: hiztun bidialektala, aldaeren bikoiztasuna, dialekto-muga, zuberera.

RESUMEN

Formas lingüísticas y hablantes del límite dialectal en el noroeste de la Soule

Nuestro artículo trata sobre el complejo comportamiento lectal de los hablantes que viven en las cercanías del límite entre dialectos; en tales entornos aparece un alto nivel de polimorfismo en las formas lingüísticas empleadas. El lugar que hemos analizado era bastante desconocido en la dialectología: hemos estudiado el habla de los pueblos de la llanada que va de Saint-Palais hasta Mauleón y de los más montañosos situados en la divisoria entre el valle de Mixe y la provincia de la Soule. La diversidad existente entre los dos dialectos disminuye paulatinamente conforme nos movemos de un vértice del territorio al otro, pero ello no impide divisar el límite: Charrite-de-Bas y Oyhercq son los pueblos en los que uno accede al dialecto suletino, mientras que en Undurein y en Ainharp el investigador se siente totalmente inmerso en la particular habla de la Soule. Aroue mira aún hacia Mixe, pero sus hablantes utilizan muchas formas suletinas; Lohitzun mira aún más hacia el habla del valle de Mixe. Por lo menos hoy en día, Pagola es el pueblo que dialectalmente muestra mayor polimorfismo y duplicidad hacia ambos lados.

Palabras clave: hablante bidialectal, dualidad de formas, límite dialectal, dialecto suletino.

RÉSUMÉ

Le comportement lectal des bascophones qui vivent dans les zones limites séparant les dialectes bas-navarrais et souletin

Cet article étudie le comportement lectal des bascophones qui vivent dans les zones limites séparant les dialectes; dans ces territoires, nous notons un polymorphisme très marqué dans les formes linguistiques employées. La région analysée a jusqu'à présent été peu étudiée par les dialectologues. Nous avons inclus dans notre étude le parler des villages de la plaine qui s'étend de Saint-Palais jusqu'à Mauléon, et celui des villages plus montagneux situés à la frontière entre la vallée de la Mixe et la province de la Soule. La diversité existant entre les dialectes souletin et bas-navarrais de la Mixe diminue peu à peu, en avançant village après village, et nullement de façon radicale; cela ne veut pas pour autant dire qu'il n'y ait pas de frontière dialectale: Charrite-de-Bas et Oyhercq sont premiers villages à posséder des caractéristiques bien marquées du souletin, tandis qu'à Undurein et Ainharp l'enquêteur se sent totalement en territoire de parler souletin. Aroue est tourné vers la Mixe mais ses sujets parlants utilisent aussi de nombreuses formes souletines; Lohitzun est encore plus proche du parler de la vallée de la Mixe. Du moins de nos jours, Pagolle est le seul village qui, d'un point de vue dialectal, montre le plus grand polymorphisme et une duplicité singulière envers les deux parlers qui l'entourent.

Mots clé: locuteur bidialectal, dualité de formes, frontière dialectale, dialecte souletin

ABSTRACT

Forms and speakers from dialect bordering areas in North-Western Soule

Our paper deals with the complex lectal behaviour shown by speakers living in dialect bordering areas. In this kind of geolectal contexts, we find a high degree of linguistic polymorphism in the varieties being used by the speakers. The area we have explored is rather unknown for dialectology and takes the towns situated in the plain going from Saint-Palais to Mauleon and in the mountainous area which constitute crucially the dividing line between Mixe valley and the province of Soule. The divergence between the dialects spoken in Mixe valley and Soule gradually decreases as we move away from the central towns of each territory, but it is still possible to draw a dividing line between the two dialects: we can consider the dialect spoken in Charrite-de-Bas and Oyhercq as the initiation point of the Souletin dialect, whereas the variety employed in Undurein and Ainharp can be taken as totally Souletin. The town of Aroue locates better in the Mixe dialect region, but its speakers also use many Souletin forms. The variety of the town of Lohitzun is more characteristic of the Mixe dialect. Nowadays, it is Pagola the town in which we find more polymorphism, since speakers living in there use both Souletin and Mixe dialect forms.

Key words: bidialectal speaker, duplicity of features, dialect border, souletin dialect.